

Kuvat uskontolukutaidon rakentajana

**Miten yläkoulun katsomusaineiden oppikirjat visualisoivat
abrahamilaisia uskontoja?**

Eveliina Laine
Pro gradu -tutkielma
Uskontotiede
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Turun yliopisto
Huhtikuu 2021

Turun yliopiston laatujaestelman mukaisesti tamen julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

LAINEN, EVELIINA: Kuvat uskontolukutaidon rakentajana – Miten yläkoulun katsomusaineiden oppikirjat visualisoivat abrahamilaisia uskontoja?

Pro gradu -tutkielma. 89 sivua, 5 liitesivua.
Uskontotiede
Huhtikuu 2021

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee uskontolukutaidon rakentumista yläkoulun evankelisluterilaisen uskonnon ja elämänskatsomustiedon oppikirjojen abrahamilaisia uskontoja eli juutalaisuutta, kristinuskkoa ja islamia esittävien valokuvien avulla. Tutkielman tarkoituksena on tarkastella miten oppikirjat visualisoivat abrahamilaisia uskontoja, ja miten kuvat edistävät uskontolukutaitoa. Tutkielman aiheen valintaan on vaikuttanut uskontolukutaidon ajankohtaisuus erilaisten hankkeiden muodossa, katsomusaineista ja abrahamilaisista uskonnoista mediassa käyty keskustelu sekä tutkijan oma kiinnostus visuaalisuuteen sekä katsomusaineiden opetukseen.

Aineistona tutkielmassa ovat saman kustantajan laatimat evankelisluterilaisen uskonnon ja elämänskatsomustiedon yläkoulun oppikirjat. Tarkempi analyysi kohdistuu abrahamilaisia uskontoja käsittelevien lukujen ihmistä ja uskontoa representoivista valokuvista. Valokuvia analysoidaan visuaalisen aineiston sisällönanalyysia hyödyntäen. Tutkielman ydinkäsitteenä toimii uskontolukutaito, jonka valossa analyysia tehdään.

Tutkielma osoittaa, että aineistona toimivat valokuvat rakentavat uskontolukutaitoa tuomalla esille abrahamilaisten uskontojen perinteitä, monimuotoisuutta sekä vaikutuksia yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Aineiston valokuvat eivät tuo ensisijaisesti esille uskontoihin liittyviä ajankohtaisia teemoja tai uskontojen historiallista taustaa, vaikka aiempien tutkimusten mukaan myös ne edistäisivät uskontolukutaitoa. Tutkielma myös osoittaa, että yksinkertaistettuna evankelisluterilaisen uskonnon ja elämänskatsomustiedon oppikirjat kuvaavat abrahamilaiset uskonnot eri tavoin.

Tutkielman pohjalta voidaan päätellä, että katsomusaineiden oppikirjojen valokuvat voivat rakentaa lukijan uskontolukutaitoa. Katsomusaineen opettajilla on merkittävä rooli uskontolukutaidon rakentumisessa. Opettajien on tärkeää käyttää kuvia opetuksessa ja tuoda esille myös uskontoihin liittyviä ajankohtaisia asioita sekä historiallista taustaa oppikirjojen ulkopuolelta.

Asiasanat: kuvatutkimus, uskontolukutaito, kristinuskko, islam, juutalaisuus, oppikirjat, valokuvat, visuaalisen aineiston sisällönanalyysi, uskontotiede

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Uskontolukutaito ja sen merkitys	1
1.2 Abrahamilaiset uskonnot Suomessa	2
1.3 Katsomusopetuksen yhteiskunnallinen luonne ja tehtävä	5
1.4 Tutkimuskysymykset	9
2 USKONTOLUKUTAITO	11
2.1 Uskontolukutaidon määritelmä	11
2.2 Uskontolukutaidon tutkimus maailmalla	15
2.3 Uskontolukutaidon tutkimus Suomessa	18
2.4 Uskontolukutaito ja opetussuunnitelma	22
2.4.1 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet	22
2.4.2 Uskonto.....	25
2.4.3 Elämänkatsomustieto.....	26
3 AINEISTO JA MENETELMÄT	26
3.1 Oppikirjat ja niiden tutkiminen uskontotieteessä.....	26
3.2 Visuaalinen kulttuuri ja sen tutkimus	29
3.3 Aineistona oppikirjat ja kuvat	34
3.4 Analyysimenetelmät	36
4 AINEISTON ANALYYSI: USKONTOLUKUTAIDON KUVIEN VÄLITYKSELLÄ	41
4.1 Uskonnon vaikutukset yhteiskuntaan ja kulttuuriin	41
4.2 Uskonnon sisäinen monimuotoisuus.....	47
4.3 Uskonnollisen perinteen kuvaukset	56
4.4 Yhteenvedoa.....	65
5 LOPUKSI	69
LÄHTEET	73
Tutkimusaineisto.....	73
Kualähteet.....	73
Kirjallisuus	77
LIITTEET	90

1 JOHDANTO

1.1 Uskontolukutaito ja sen merkitys

Uskontoihin ja uskonnollisiin ihmisiin kohdistuva vihapuhe, keskustelu uskonnon kouluopetuksen tarpeellisuudesta, pelkoihin ja stereotyyppioihin pohjautuva keskustelu ja jopa lainsäädäntö koskien erityisesti islamia sekä antisemitismin nousu niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa kertovat jokainen osaltaan siitä, ettei uskonnoista ja katsomuksista tiedetä, tai haluta tietää, riittävästi. (Konttori 2018, 5.)

Tutkielmani nostaa esille uskontolukutaidon. Uskontolukutaidolla viitataan erilaisten uskontoperinteiden ymmärtämiseen sekä niihin kuuluvien ihmisten välisen keskustelun edistämiseen (Konttori 2018, 1). Uskontolukutaidon yhteydessä voi myös törmätä uskontolukutaidottomuuden käsitteeseen, jolla uskontolukutaidon tarpeellisuus usein perustellaan. (Konttori 2019). Uskontolukutaidottomuus edistää ennakkoluuloja ja kiihkoilua. Se myös estää yhteistyötä niin ihmisten, kansallisuuksien kuin valtioidenkin välillä. Uskontojen ja katsomusten ymmärtämisen vahvistaminen on tärkeä osa minimoitaessa muun muassa väkivaltaa ja konflikteja kaikkialla maailmassa. (Moore 2014, 379.) Uskontolukutaidon tarpeellisuutta voidaan perustella myös globalisaation ja moniuskontoisen yhteiskunnan tuomien haasteiden vuoksi, sillä niiden myötä jokainen törmää varmasti elämänsä aikana uskonnollisiin ihmisiin ja erilaisiin tapoihin (Konttori 2019; Kähkönen 2016, 261).

Sekularisoitumisen seurauksena uskonnon kategorian rajat ovat heikentyneet, joten ihmisten voi olla yleisestikin vaikea tunnistaa uskontoja, niiden visuaalista kieltä ja symboleja. Uskontolukutaito on siis heikentynyt. Uskontojen ja katsomusten tuntemus sekä niiden kulttuurisen ja yhteiskunnallisen merkityksen ymmärtäminen on tullut entistä tärkeämmäksi. Taitoa tuntea ja ymmärtää niitä tarvitaan jokapäiväisessä elämässä. (Illman, Ketola, Latvio & Sohlberg 2017, 7.) Nuoret kohtaavat arjessaan esimerkiksi uskontoihin liittyviä symboleita, perinteitä ja juhlia. Uskonnot ovat osa sitä todellisuutta, jossa nuoret elävät. (Kallioniemi 2005, 24.) Jotta voi todella ymmärtää, miksi esimerkiksi kristitty, muslimi tai juutalainen henkilö toimii ja ajattelee tietyllä tavalla, on oltava tietoa henkilön ajatusmaailman taustalla olevista tekijöistä, kuten uskonnosta, arvoista ja perinteistä. Niistä tulisi myös voida keskustella asiallisesti ja kriittisestikin. Katsomusopetus on hyvin tärkeä osa

suvaitsevaisuuskasvatuksessa, mikä on yhä ajankohtaisempaa Suomen monikulttuuristuksessa ja kansainvälistyessä. (Sakaranaho 2005, 352; Rautio 2019.)

Yhteiskunnassa uskontolukutaidolle on tarvetta myös yksilön kannalta eri ammateissa. Sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilainen voi pyrkiä neutraaliuteen asiakkaiden uskontojen kohdalla, mutta saattaa huomaamattaan näin aiheuttaa sen, ettei ymmärrä asiakastaan. Toisaalta esimerkiksi journalisti voi uskonnollistaa jonkin ajankohtaisen tapahtuman jonkin uskonnon syyksi tai ansioksi. Tällöin uskonnot voidaan laittaa niin negatiiviseen kuin positiiviseenkin valoon tai uskonnollisuus voi jäädä kokonaan huomaamatta (Kähkönen 2016, 269.) On selvää, että uskontolukutaidottomuus voi johtaa työelämässä virheisiin monissa eri työtehtävissä. Tämän vuoksi uskontolukutaidon opettaminen jo ala- ja yläkoulussa on erittäin tärkeää, jotta ammattikouluun suuntautuvilla on uskontolukutaito hallussa. Tutkielmani aineistoksi valikoituivat juuri yläkoulun oppikirjat tästä syystä.

Nähdäkseni koulut toimivat hyvänä uskontolukutaidon oppimisen paikkana. Uskontolukutaitoa tulisi oppia, mikäli halutaan vähentää esimerkiksi vihapuhetta ja väkivaltaa maailmassa. Uskontolukutaitoa voi pitää jopa kansalaistaitona, eikä sen lisääminen ole esimerkiksi pelkästään koulun tehtävä, sillä se voidaan nähdä myös jokaisen ammattikunnan kansalaisvelvoitteena (Walker, Chan & McEver 2021, 2). Uskonnonopetuksen tutkijoilla on keskeinen osa uskontojen sekä katsomusten ymmärryksen lisäämisessä (Moore 2014, 379). Tämä tutkielma on yksi lisä tälle tutkimuskentälle ja näin ollen yksi askel tuoda uskontolukutaitoa tutummaksi niin uskontotieteen tutkimuskentälle kuin yleisestikin. Määrittelen uskontolukutaidon käsitteen tarkemmin luvussa kaksi.

1.2 Abrahamilaiset uskonnot Suomessa

Suomessa kristillisten kirkkojen jäseniä oli vuonna 2019 yhteensä 3 909 054, joista suurin osa kuului evankelisluterilaiseen kirkkoon (Tilastokeskus 2019). Vuoden 2020 alussa evankelisluterilaiseen kirkkoon kuului 68,6 % koko suomen väestöstä (Suomen evankelisluterilaisen kirkon kotisivut). Islamin ja juutalaisuuden edustajia elää Suomessa eniten kristinuskon jälkeen (InfoFinlandin kotisivut). 1990-luvulta lähtien

nykypäivään asti muslimien määrä on Suomessa kasvanut maahanmuuton vuoksi. Tarkkaa lukumäärää Suomen muslimeista ei tiedetä. Islamiin erikoistunut uskontotieteilijä ja psykologi Teemu Pauha on arvioinut Suomessa olevan jopa 110000–120000 muslimia tai muslimitaustaista henkilöä (Pauha 2020). Ensimmäiset muslimimaahanmuuttajat olivat somalialaisia. Somalialaisia muslimeja on myös nykypäivänä eniten Suomessa. Tämän vuoksi muslimit usein yhdistetään somalilaisuuteen. Suomen muslimiväestö on kuitenkin moninainen, sillä muita muslimeja ovat esimerkiksi arabit, kurdit, turkkilaiset, bosnialaiset, iranilaiset sekä Kosovon albaanit. Muslimeja on siis tullut Suomeen hyvin monesta maasta. (Pauha et al. 2017, 105–106.) Islam on myös nopeimmin kasvava koulussa opetettava pienryhmiin kuuluva uskonto. (Sakaranaho 2007, 20.) Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa on laadittu myös omat sisältöalueet islamin ja juutalaisuuden opetukseen (POPS 2014, 473–474). Juutalaisia on Suomessa huomattavasti vähemmän kuin kristittyjä ja muslimeja. Juutalaisuus on kuitenkin yksi Suomen perinteisistä vähemmistöistä. Seurakuntia on Suomessa kaksi ja niiden jäsenmäärä on noin 1500 (Helsingin juutalaisen seurakunnan kotisivut).

Suuriin maailmanuskontoihin, etenkin islamiin ja juutalaisuuteen, kohdistuu nähdäkseni eniten stereotyyppistä ajattelua sekä vihapuhetta. Niin valtamediassa kuin sosiaalisessa mediassakin, voi törmätä disinformaatioon eli tarkoituksellisesti luotuihin harhaanjohtaviin ja vääriin tietoihin. Etenkin sosiaalisen median alustoilla ilmenevän disinformaation vuoksi uskontolukutaitoa tulisi lisätä (ks. Andrew 2021). Valtamediassa abrahamilaisiin uskontoihin, etenkin islamiin ja juutalaisuuteen, liittyviä uutisia on monia. Sakaranahon mukaan (2005, 358) median antama kuva islamista on perinteisesti yksioikoinen, sillä hänen mukaansa media korostaa juuri terrorismia ja maahanmuutosta seuraavia ongelmia. Islam esitetään usein takapajuisena, epädemokraattisena ja kehittymättömänä uskontona. (Pauha, Onniselkä & Bahmanpour 2017, 112.)

Suomessa ollaan poikkeuksellisen islam-vastaisia jopa maailmanlaajuisesti tarkasteltuna. Tämän on ajateltu olevan seurausta eri medioiden uutisoinneista. (Pauha et al. 2017, 112.) Islam mielletäänkin usein maahanmuuttajien uskonnoksi, jolloin maahanmuuttokielteisyys voi heijastua islamiin. Islamiin kuuluu myös esimerkiksi näkyvät pukeutumiskäytännöt, päivittäiset rukoukset, ja paasto, joihin suomalaiset

suhtautuvat kielteisesti uskonnonharjoittamisen näkyvyyden vuoksi. (Pauha et al. 2017, 112–113.) Uskontolukutaitoinen ihminen kuitenkin ymmärtää, etteivät kaikki muslimit ole terroristeja tai aiheuta ongelmia (Sakaranaho 2005, 358). Tataarit pitävät eroa muihin muslimeihin, ja heitä kuvataankin positiivisemmassa valossa. Heihin myös kohdistuu vähemmän ennakkoluuloja kuin muihin muslimeihin. Tataarit ovat osallistuneet uskontojen väliseen dialogiin ja he pitävät yllä hyviä suhteita esimerkiksi juutalaisten kanssa. (Pauha et al. 2017, 104–105.)

Antisemitismiin liittyviä tekoja on lähivuosina ilmennyt ulkomaiden lisäksi myös Suomessa ja siihen liittyvä uutisointi on nähdäkseni lisääntynyt. Esimerkiksi Turun synagogaa töhrittiin punaisella maalilla tammikuussa 2020 (ks. Hiltunen & Koutonen 2020). Samoihin aikoihin myös Suomen presidentti Sauli Niinistö otti kantaa aiheeseen ja kertoi, että Suomessa niin rasismi kuin antisemitismi olisivat yleistymässä (ks. Kataja & Turtiainen 2020). Maailmalla myös leviää salaliittoteorioita siitä, ettei holokaustia tapahtunut tai ettei se tapahtunut niin kuin historian kirjat väittävät. Tämän vuoksi muun muassa Facebook haluaa poistaa tällaiset salaliittoteoriat palvelustaan (ks. Heiskanen 2020). Suomessa on myös ilmennyt holokaustia vähätteleviä mielipiteitä muun muassa palkitulla urheiluvalmentajalla (ks. Kluukeri 2020).

Myös kristinuskoa koskevaa uutisointia esiintyy mediassa, nähdäkseni kuitenkin positiivisemmassa valossa. Esimerkiksi Paavista uutisoidaan tasaisin väliajoin. Katolisesta kirkosta kuitenkin löytyy negatiivisempiakin uutisointeja, kuten katoliseen kirkkoon kuuluvan Opus Dei -liikkeen nousu julkisuuteen 2000-luvulla. Dan Brownin *Da Vinci -koodi* kuvasi liikkeen rikollisjärjestönä. 2010-luvulla Suomen mediassa yhdistettiin Timo Soinin avustajana toiminut Oskari Juurikkala kyseiseen mystiseen liikkeeseen. (Anton 2017, 41.) Katolinen kirkko on joutunut myös useasti uutisiin seksuaalisten hyväksikäyttäjien vuoksi. Viimeisimpänä Saksasta paljastui katolisen kirkon pappien ja maallikoiden tekemät muun muassa lapsiin kohdistuneet sadat seksuaaliset hyväksikäytöt (ks. Jeskanen 2021).

Mediassa on viime vuosina keskusteltu paljon koulusta sekulaarina tilana. Keskustelua ovat herättäneet esimerkiksi erilaisten kristillisten perinteiden, kuten Suvivirren, mahdollinen poistaminen koulujen tilaisuuksista. (ks. Aro 2014.) Professori Elina Vuolan mukaan joissakin konteksteissa uskonnot sivuutetaan, jolloin voidaan puhua

uskontojen aliarvioinnista. Tällä Vuola tarkoittaa, että uskonnon merkitystä ei nähdä silloinkaan, kun siihen olisi syytä. (Vuola 2016.) Esimerkiksi kristilliset perinteet voidaan nähdä jopa ei-uskonnollisina. Kristillisten juhlien viettäminen saatetaan kokea ja nähdä pelkästään kulttuurisena, ei uskonnollisena perinteenä. Tämä johtaa väistämättä siihen, etteivät ihmiset tunnista enää, mikä on uskontoa ja mikä ei. (Konttori, 2019.) Valtaosa suomalaisista myös rytmittää vuotensa ja koko elämänkaarensa luterilaisuuteen kuuluvien toimituksien ja juhlien, vaikka eivät pitäisi itseään kovinkaan sitoutuneina kirkon oppeihin. (Komulainen 2009, 15–16.) Monissa Euroopan maissa ihmisiä myös uskonnollistetaan eli nähdään vain heidän uskontonsa kautta. Esimerkiksi islamin merkityksen kasvu on saanut aikaan tällaisen ilmiön. (Konttori, 2019.)

Abrahamilaisiin uskontoihin kohdistuu selvästi stereotyyppioita ja harhaluuloja Suomessa. Uutisoinnit abrahamilaisiin uskontoihin liittyen herättävät keskustelua ja luovat ihmisille tietynlaisia ajatusmalleja. Uskontolukutaitoa edistämällä voitaisiin vähentää median lietsomia mielikuvia liittyen eri uskontoihin. Katsomusopetus kouluissa toimisi uskoakseni erittäin hyvänä pohjana uskontolukutaidon ja katsomuslukutaidon edistämisessä.

1.3 Katsomusopetuksen yhteiskunnallinen luonne ja tehtävä

Suomessa koulut ovat syntyneet kirkon toiminnan pohjalta ja siirtyneet 1800-luvulla yhteiskunnan ylläpitämiksi. Eri oppiaineista eniten keskustelua 1900-luvulla ovat herättäneet ruotsin kieli sekä uskonto. Uskonnon oppiaineen kohdalla on kiistelty muun muassa sen asemasta sekä tehtävästä nykypäivänä. (Kallioniemi 2005, 12.) Yhtenä syynä kiivaalle keskustelulle on yhteiskunnan maallistuminen. Siitä on seurannut se, että Suomessa on keskusteltu katsomuksista sekä uskonnonopetuksen tai yleisesti katsomusaineiden roolista.

Uskonnonvapauslaki vuonna 1923 mahdollisti sen, että uskontokuntiin kuulumattomat vapautettiin uskonnonopetuksesta. Uskontokuntiin kuulumattomille oppilaille on järjestetty jo pitkään eri opetusta, joten kyseisellä mallilla on jo pitkät perinteet. Oppiaine on kulkenut nimellä uskontojen historia ja siveysoppi. Ongelmana kuitenkin

oli, että opetus oli selvästi kristillistä. Opetuksessa ei käsitelty uskonottomia elämäkatsomuksia, vaan opetuksen tarkoituksena oli olla uskontokeskeistä. Vasta vuonna 1980 oppiaine jätti uskonnollisen pohjan pois. Vuoden 1985 jälkeen kyseistä oppiainetta on kutsuttu elämäkatsomustiedoksi. Vuoden 2003 uskonnonvapauslain myötä oppilaille on tullut järjestää oman uskonnon tai elämäkatsomustiedon opetusta. (Kallioniemi 2005, 18–19.) Elämäkatsomustieto on vaihtoehto uskonnon opetukselle, mutta se ei kuitenkaan ole uskontoaine (Salmenkivi 2007, 84).

Opetus- ja kulttuuriministeriön mukaan peruskoulussa tulee järjestää oppilaille heidän oman uskontonsa opetusta. Vähemmistöuskontojen yhdyskuntiin kuuluville opetusta voidaan antaa kouluissa, mikäli kolme samaan vähemmistöuskontoon kuuluvaa käy samaa koulua. Jos oman uskonnon opetusta ei järjestetä, voivat he osallistua elämäkatsomustiedon tai enemmistön uskonnon opetukseen. Ne, jotka eivät kuulu mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan, opiskelevat elämäkatsomustietoa. (OKM 2021.) Elämäkatsomustiedon oppilaat eivät ole kovinkaan selvärajainen vähemmistö, sillä oppilailla voi olla hyvinkin erilainen tausta. Elämäkatsomustieto ei edusta myöskään mitään yhtä katsomusta. Elämäkatsomustiedossa lähtökohtina ja tehtävinä ovat oppilaan oman kasvun, katsomuksen, moraalin ja identiteetin kehittäminen. (Salmenkivi 2007, 84–85.) Elämäkatsomustiedon luonne oppiaineena on hyvin erilainen kuin uskonnon, sillä uskonnon oppiaine keskittyy edelleen enemmän uskontoihin, vaikka opetus onkin tunnustuksetonta.

On merkille pantavaa, että elämäkatsomustietoa voidaan pitää jopa yhteiskunnalliskasvatuksellisesti merkittävimpana oppiaineena, sillä oppiaineessa keskitytään niihin asioihin, joihin Suomi on kansainvälisesti ja virallisesti sitoutunut. Elämäkatsomustiedon opetusaines on hyvin lähellä koko opetussuunnitelman arvoperustan opettamista, sillä keskeisiä aiheita opetuksessa ovat esimerkiksi demokratia, rauha, ihmisoikeudet ja kestävä kehitys. Uskontolukutaidon tai tässä tapauksessa katsomuslukutaidon voidaan ajatella sisältyvän myös elämäkatsomustiedon tehtäviin, sillä elämäkatsomustiedossa opetetaan katsomuksellista yleissivistystä ja esimerkiksi yleisiä eettisiä periaatteita kuten toisen kunnioittamista. (Salmenkivi 2014.)

YLE:n teettämän kyselyn mukaan 1000 suomalaisesta vastaajasta 70 % kannattaisi yhteistä oppiainetta uskonnonopetuksen sekä elämänkatsomustiedon tilalle. Suomen uskonnonopettajien liitolla ei ole virallista mielipidettä asiasta, vaan liiton jäsenillä on eriäviä ajatuksia. Vuonna 2019 tehdyn kyselyn perusteella noin puolet liiton jäsenistä kannattaa yhteistä katsomusainetta. Ongelmakohtana nähdään usein mahdollisen yhteisen katsomusaineen sisältö, vaikka yhteinen oppiaine edistäisi tasa-arvoa sekä helpottaisi opetuksen järjestämistä. Yhtenä vaihtoehtona on esitetty, että kouluissa opetettaisiin kaikille elämänkatsomustietoa, jolloin uskonnonopetus siirtyisi uskonnollisten yhdistysten järjestettäväksi. Katsomusopetusta on pyritty muuttamaan lakialoitteilla, mutta tähän asti eduskunta on hylännyt ne. (Mattila 2020.) Elämänkatsomustiedon opettajat ja FETO ry vastustavat yhteistä katsomusainetta, sillä tällöin elämänkatsomustiedon idea katoaisi. Ongelmakohtana on esitetty muun muassa katsomusaineen muotoutuminen uskontopainotteiseksi, sillä uskonnot ovat vain pieni osa katsomuksia. Lisäksi suuri osa arvoihin ja etiikkaan liittyvistä kysymyksistä ei liity uskontoon. He huomauttavat myös siitä, että yhteisen katsomusaineen idea ei ole lähtöisin oppilaiden tarpeista tai pedagogisista perusteluista, vaan koulujen toimintamenojen vähentämisestä. (Tiirikainen 2017.)

Tällä hetkellä evankelisluterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuuluva oppilas ei voi valita uskonnonopetuksen sijasta elämänkatsomustietoa. Vuonna 2019 kirjoitetun artikkelin mukaan opetusministeri Li Andersson kuitenkin on esittänyt tukensa ajatukselle, että elämänkatsomustieto avattaisiin myös kaikille uskontokuntiin kuuluville, jolloin elämänkatsomustiedosta tulisi kaikille vapaasti valittava oppiaine. (Muhonen 2019.) Tähän päivään mennessä ei kuitenkaan katsomusaineiden yhdistyminen tai elämänkatsomustiedon avaaminen kaikille ole toteutunut.

Vaikka elämänkatsomustieto ja uskonto ovatkin erilaisia oppiaineita, on niillä kuitenkin yhteisiä yhteiskunnallisia tehtäviä. Saila Poulter on ottanut selvää uskonnonopetuksen tehtävistä ja luonteesta. Käy ilmi, että ne ovat aikojen kuluessa muuttuneet. 1900-luvun alussa uskonnonopetuksen yhteiskunnallisena tehtävänä on ollut hengellisen elämän sekä siveellisyyden vaaliminen. Tuolloin oltiin melko kaukana siitä, että tavoitteena olisi uskontolukutaito. 1950-luvulla alettiin korostaa jo uskonnonopetuksen yhteiskunnallista merkitystä ja kansalaisuuteen kasvattamista. Uskonnollisten arvojen omaksumisen nähtiin auttavan hyvän elämän

muodostumiseen. 1970-luvulla korostettiin etiikkaa osana uskonnonopetusta sekä lähimmäisen rakkautta. Etiikan ajateltiin lisäävän yhteiskunnallista vastuullisuutta siten, että henkilö ottaa vastuuta niin itsestään kuin koko ihmiskunnastakin. Ajatus lähimmäisen rakkaudesta näkyy Poulterin mukaan myös 1980-luvulla. Hänen mukaansa tuolloin kehoitettiin elämään ja työskentelemään myös eri tavalla ajattelevien kanssa. Myös suvaitsevaisuutta kaikkia kansoja kohtaan alettiin korostaa. Uskonnon oppiaineen yhteiskunnallisena tehtävänä nähtiin moniarvoisen yhteiskunnan ymmärtäminen sekä oman elämän merkityksen löytäminen sen kautta. Voidaan ajatella, että tuolloin alkoi oppilaslähtöinen ajattelutapa. Uskonnonopetuksen tehtävänä nähtiin myös olevan eväiden antaminen toisten ihmisten ymmärtämiseen. (Poulter 2011, 72–78.) Voidaan olettaa, että lähtölaukauksena ja eräänlaisena ytimenä uskontolukutaidolle on ollut ajatus lähimmäisen rakkaudesta. Koska elämäkatsomusta edeltävä oppiaine, uskontohistoria ja siveysoppi, oli uskontokeskeistä aina vuoteen 1980 asti, uskon, että oppiaineen yhteiskunnallinen tehtävä on ollut samankaltainen kuin uskonnon oppiaineenkin.

1990-luvulla uskonnonopetuksen tärkeimpänä tehtävänä nähtiin olevan katsomuksellisen yleissivistyksen lisääminen. Tällä pyrittiin siihen, että oppilaat tulisivat erilaisten ihmisten kanssa toimeen monikulttuurisessa yhteiskunnassa. Keskeisenä tehtävänä oli myös oman uskonnon merkityksen ymmärtäminen itselle sekä uskontojen vaikutusten huomaaminen yhteiskunnassa ja kulttuurissa. Katsomuksellinen yleissivistys piti sisällään tiedollisen, taidollisen sekä eettisen yleissivistyksen. Yhdessä nämä nähtiin yhteiskunnallisen toimijuuden perustana. (Poulter 2011, 79–80.) 1990-luvun uskonnonopetuksen tehtävät alkavat jo kuulostaa uskontolukutaidolta, minkä vuoksi voidaan ajatella, ettei uskontolukutaito ole itseasiassa uusi asia. Uskontolukutaidon kaltainen ajatus on ollut opetuksen tavoitteissa jo aiemmin.

Vuosituhanen vaihteessa vuonna 2003 uskonnonopetus koki suuren uudistuksen, sillä silloin siirryttiin tunnustuksellisesta opetuksesta oman uskonnon opetukseen. Maailmanpolitiikassa kuohui esimerkiksi vuoden 2001 terroriteot, minkä vuoksi kulttuurien välinen vuorovaikutus alettiin nähdä yhä tärkeämpänä. Uusi vuosituhat kuitenkin jatkoi uskonnon kulttuurisen merkityksen korostamista lisäten kuitenkin ajatuksen globalisoituvasta maailmasta. Oppilaita kasvatettiin kohti

maailmankansalaisuutta pelkän yhteiskunnan jäsenen sijaan. Tavoitteena oli opettaa oppilaista katsomuksellisesti yleissivistyneitä maailmankansalaisia, jotka ovat kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti valveutuneita toimijoita. (Poulter 2011, 80–81.) Nuorista haluttiin toimijoita, joilla on tietoa ja taitoa katsomuksista sekä eettistä vastuullisuutta toimia tietotaitonsa varassa monikulttuurisessa yhteiskunnassa ihmisiä ymmärtäen. Ajatus tulee hyvin lähelle uskontolukutaitoa. Esimerkiksi uskonnonopettajien liiton puheenjohtaja Tuovi Pääkkösen mukaan uskontolukutaito on tärkeää, jotta nuori hahmottaisi erilaisia kulttuurisia ilmiöitä sekä ymmärtäisi maailmaa (Mattila 2020). Uskontolukutaito on epäilemättä yksi uskonnonopetuksen yhteiskunnallisista tehtävistä.

Mitä tapahtuukaan katsomusaineiden opetukselle, tulisi uskontolukutaidon tai katsomuslukutaidon edistäminen nähdä yhtenä yhteiskunnallisena tehtävänä. Kallioniemen¹ mukaan uskonnonopetuksen yhteiskunnallinen merkitys on jatkuvasti korostunut, sillä yhteiskunnassa tulee ylläpitää uskonnollisen erillisuuden sietokykyä sekä eettisiä periaatteita. (Kallioniemi 2005, 25.) Elämänkatsomustiedon yhteiskunnallis-kasvatuksellinen luonne puoltaa myös sitä, että oppiaineen merkitys on uskonnon oppiaineen tavoin korostunut. Käsittelen tällä hetkellä opetussuunnitelmassa mainittuja uskonnon ja elämänkatsomustiedon tehtäviä tarkemmin luvun 2 *Uskontolukutaito* alaluvussa 2.4 *Uskontolukutaito ja opetussuunnitelma*.

1.4 Tutkimuskysymykset

Tutkielmani on kvalitatiivinen eli laadullinen, mutta käytän myös kvantitatiivisia menetelmiä kuten taulukointia. Tutkielma linkittyy uskontotieteellisen tutkimuksen piiriin nimenomaan uskontolukutaidon ja katsomusaineiden oppikirjojen kuvituksen tutkimisen vuoksi. Uskontolukutaito ja visuaalinen lukutaito yhdistyvät tässä tutkielmassa. Visuaalisella lukutaidolla tarkoitetaan kykyä ymmärtää visuaalisten

¹ Kallioniemi on kirjoittanut uskonnonopetuksen historiasta, uskonnonopetuksen perusteluista sekä tehtävistä tarkemmin artikkelissaan *Uskonnonopetus ja uskontokasvatus historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissa* (2005).

järjestysten kulttuurisia merkityksiä (Seppänen 2001, 148). Yhdistän nämä käsitteet visuaaliseksi uskontolukutaidoksi, jolla Seppäsen määrittelyä soveltaen tarkoitetaan kykyä ymmärtää visuaalisten järjestysten uskonnollisia tai katsomuksellisia merkityksiä. Tutkielmani on yksi lisä uskontotieteellisen kuvatutkimuksen kentälle.

Aihe valikoitui paitsi ajankohtaisuuden², mutta myös omien intressien vuoksi. Tulevaisuudessa tulen tekemään töitä opettajana ja tällöin yhtenä työvälineenä toimivat oppikirjat. Mielestäni yhtenä tärkeimpänä katsomusaineen tehtävänä on opettaa uskontolukutaitoa. Koska uskontoja voi olla vaikea ymmärtää pelkästään kirjoitetusta tekstistä, ovat kuvat mielestäni tärkeässä osassa. Oppikirjoihin ei voida kirjoittaa niin paljon asiaa mitä pelkästään kuvien avulla voidaan kertoa. Tutkielmasta voi näin olla hyötyä katsomusaineiden opettajille heidän opetuksensa tueksi.

Tutkielmassani selvitän, miten elämäkatsomustiedon ja evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjojen kuvien avulla rakennetaan oppilaiden uskontolukutaitoa. Tutkielmassani kartoitan ja kuvaan, miten kristinusko, islam ja juutalaisuus esitetään oppikirjojen kuvissa³. Abrahamilaisten uskontojen valintaan vaikuttivat niihin liittyvät uutisoinnit, stereotypiat, uskonnollistamiset ja uskontojen tunnistamattomuudet sekä niiden yhteinen alkuperä, Suomessa asuvien uskonnon harjoittajien määrä ja keskeisyys opetussuunnitelmassa. Voidaan esimerkiksi olettaa, että oppikirjoja lukeva oppilas törmää elämässään todennäköisemmin uutisiin liittyen islamiin, kristinuskoon ja juutalaisuuteen kuin esimerkiksi buddhalaisuuteen. Maahanmuutto ja siitä seuranneet ilmiöt ovat herättäneet paljonkin keskustelua, jossa uskontolukutaidostakin olisi hyötyä. Terrorismista kertovia uutisia ilmenee nähdäkseni vähintään viikoittain. Oletuksenani on, että juuri nämä valitsemani alueet toimivat tärkeänä tukena uskontolukutaidon rakentamisessa, ymmärryksen lisäämisessä ja kriittisen medialukutaidon lisäämisessä, jotta oppilaat eivät esimerkiksi omaksu stereotyyppisiä käsityksiä tai usko salaliittoteorioihin.

² Esimerkiksi maaliskuussa 2021 Uskonnonopetus.fi järjesti *Lue kuvaa* -verkkokoulutuksen, jonka tarkoituksena oli muun muassa edistää visuaalisen kulttuurin monilukutaitoa, sekä antaa erilaisia tapoja kuvien käyttöön opetuksessa. Kuvien lukeminen sekä kuvien hyödyntäminen opetuksessa on näin ollen hyvinkin ajankohtaista.

³ Liitteenä on taulukko, johon olen merkinnyt aineistonani toimivien valokuvien tarkemmat tiedot (ks. Liite 1).

Kuvista varsinaisen analyysin kohteeksi valikoituvat valokuvat, joissa on kuvattu ihmisiä. Tarkastelen, miten kyseiset kuvat rakentavat uskontolukutaitoa. Tärkeää on huomioida myös ne seikat, mitä kuvissa ei ole. Kuvissa keskitytään etenkin niissä oleviin toimijoihin. Tiivistettynä kuvien analyysiani ohjaavat seuraavat kysymykset:

1. Miten abrahamilaiset uskonnot on kuvitettu oppikirjoissa?
2. Millaisen kuvan oppikirjat rakentavat abrahamilaisista uskonnoista?
3. Miten kuvat edistävät uskontolukutaitoa?

2 USKONTOLUKUTAITO

2.1 Uskontolukutaidon määritelmä

Suomessa on esillä ollut jo jonkun aikaa erilaiset lukutaitokäsitteet. Esimerkiksi monilukutaidosta ja medialukutaidosta ja niiden tärkeydestä on puhuttu etenkin koulumaailmassa. Konttorin (2018, 1) mukaan uskontolukutaito on yksi vastaavanlainen lukutaito. Asiana itsessään uskontolukutaito ei ole Konttorin mukaan uusi, sillä hänen mukaansa uskontolukutaidolla viitataan erilaisten uskontoperinteiden ymmärtämiseen sekä niihin kuuluvien ihmisten välisen dialogin edistämiseen. (Konttori 2018, 1.) Konttori tuo esille myös käsitteet *katsomuslukutaito* sekä *world view literacy*, jotka ottavat huomioon paremmin uskonnottomuuden sekä sellaisetkin katsomukset, jotka eivät sovi uskonto-käsitteen piiriin (Konttori 2019). Tutkielmassani tarkastelen kuitenkin myös elämänskatsomustiedon oppikirjan osalla lukuja, joissa käsitellään selkeästi uskontoja. Siksi käytän uskontolukutaidon käsitettä katsomuslukutaidon sijasta.

Käsitteen vakiintumattomasta muodosta kertoo myös se, että Suomessa saatetaan käyttää sekä *uskontolukutaito* että *uskonnonlukutaito* käsitteitä. Ensimmäistä muotoa kuitenkin voidaan perustella sillä, että jo hieman vakiintuneempi käsite medialukutaito ei myöskään ole medianlukutaito. Tässä tutkielmassa käytän uskontolukutaito käsitettä, sillä se on vakiintunut tieteelliseen käyttöön paremmin myös Konttorin mukaan. (Konttori 2018, 1.)

Uskontolukutaito ei suinkaan ole alun perin suomalainen käsite, vaan se on käännös englannin käsitteestä *religious literacy* (mm. Dinham & Francis 2015). Tunnettu varhaisin uskontolukutaidon määrittelijä on Stephen Prothero. Hänen mukaansa uskontolukutaito on kykyä ymmärtää uskontoperinteitä ja niiden perusrakenteita, sekä käyttää uskontoperinteiden tuntemusta jokapäiväisessä elämässä. Protheron mukaan uskontolukutaitoinen ihminen ymmärtää ja tuntee uskontoperinteiden keskeiset käsitteet, symbolit, opit, henkilöt, harjoitteet, narratiivit sekä metaforat. (Prothero 2007.)

Protheron määritelmän ongelmana kuitenkin on, että se keskittyy pelkästään eri uskontoperinteiden tuntemukseen. Muun muassa Saila Poulterin mukaan ei riitä. Poulterin mukaan uskontolukutaito on yksilön eettistä ja tiedollista sivistyneisyyttä, mihin myös liittyy taitoa toimia katsomuksia koskevan tiedon varassa eettisesti kestävästi. Poulter vertaa uskontolukutaitoa lukemisen taitoon. Hänen mukaansa lukutaitoonkaan ei riitä pelkkä kirjaimien tunnistaminen, eikä näin ollen uskontolukutaitoon riitä pelkkä uskontoihin liittyvän tiedon opettelu. Hänen mukaansa tärkeämpää on se, miten henkilö elää ja ajattelee saamansa tiedon varassa. (Poulter 2014, 47, 49.)

Teologian tohtori ja uskonnontutkija Esko Kähkösen mukaan (2016, 266–268) uskontolukutaitoa voidaan tarkastella kolmesta eri näkökulmasta: uskontososiologisesta, kulttuurisesta ja teologisesta. Kähkösen mukaan uskontososiologiapainotteisesti uskontolukutaidon määrittelevät Adam Dinham ja Stephen Jones, joiden mukaan uskontolukutaito on tietoa ja taitoa tunnistaa uskonnollisuus validiksi ja tärkeäksi alueeksi yhteiskunnassa. Heidän mukaansa uskontolukutaitoisella ihmisellä on tietoa vähintään muutamista uskontoperinteistä sekä mahdollisuus saada tietoa muista. Uskontolukutaidon tarkoituksena on heidän mukaansa vähentää stereotyyppioita sekä lisätä toisten kunnioitusta. Tarkoituksena on myös oppia muista ihmisistä ja mahdollistaa hyvien suhteiden rakentaminen ihmisten välisistä eroista huolimatta. (Dinham & Jones 2010, 6.)

Dinham ja Jones näkevät uskontolukutaidon enemmänkin kansalaistoimintana kuin teologisena tai uskonnollisena. Heidän mukaansa uskontolukutaito tukee vahvaa, yhtenäistä ja monikulttuurista yhteiskuntaa. Uskontolukutaito on heidän mukaansa

yhteiskuntaa vahvistava sekä yhtenäistävä tekijä. Yhteiskunnassa, jossa vallitsisi uskontolukutaito, ei kukaan suhtautuisi epäilevästi uskontoja kohtaan. (Dinham & Jones 2010, 6.)

Dinham ja Beth Crisp kertovat artikkelissaan Dinhamin määrittelemät uskontolukutaidon pilarit. Ensimmäisenä pilarina toimii kategorisointi (*categorisation*), jolla tarkoitetaan sitä, miten ihmiset itse sekä yhteisöt määrittelevät ja kategorisoivat uskonnot. Toisena pilarina toimii taipumus (*disposition*). Tällä Dinham tarkoittaa usein uskontoihin ja katsomuksiin liittyvien tiedostamattomien tunteisiin perustuvien ja alkukantaisten olettamuksien tutkimista. Tarkoituksena on tulla tietoiseksi omista ajatuksistaan ja olettamuksistaan. Kolmantena pilarina on tieto (*knowledge*), jolla tarkoitetaan tietoa eri uskonnoista sekä avoimuus hankkia uutta tietoa uskontoihin ja katsomuksiin liittyen. Neljäntenä pilarina puolestaan toimivat taidot (*skills*). Kun ihmisillä on käsitys siitä, miten uskonnot ja katsomukset ymmärretään, ovat tietoisia olettamuksistaan sekä omaavat tietoa uskontojen käytännöistä sekä katsomuksista, ovat taidot vielä tarpeellisia. Tarvittavista taidoista on kuitenkin vasta vähän tutkimustietoa, sillä tarvittavien taitojen tulee liittyä kunkin alan tai ympäristön omiin haasteisiin sekä tarpeisiin. (Crisp & Dinham 2019, 1547–1548.)

Kähkösen jaottelun mukaan Diane L. Moore puolestaan määrittelee uskontolukutaidon kulttuuripainotteisesti (2016, 266–267). Ensinnäkin Moore näkee uskonnot muuttuvina ja kehittyvinä. Hänen mukaansa uskontoa ei voi ymmärtää ilman kulttuuria eikä kulttuuria ilman uskontoa. Uskonto sisältyy kulttuuriin. Mooren mukaan uskontolukutaitoon sisältyy kyky havaita ja analysoida uskontojen olennaisia leikkauspintoja. Moore katsoo, että uskontolukutaitoinen ihminen hallitsee perustietämyksen usean maailmanuskonnon historiasta, uskomuksista, keskeisimmistä teksteistä, käytänteistä sekä nykyisestä ilmenemisestä. Mooren mukaan uskontolukutaitoinen ihminen myös kykenee havaitsemaan uskonnolliset ulottuvuudet poliittisissa, sosiaalisissa sekä kulttuurisissa ilmaisuissa, joiden mukaan uskonnot muuttuvat. Hänen mukaansa tällainen ihminen myös ymmärtää, että uskonnot saavat eri merkityksiä niin sosiaalisessa, historiallisessa kuin kulttuurisessakin kontekstissa ajan ja paikan mukaan. Moore korostaakin kontekstin merkitystä ymmärrettäessä uskontoja ja uskontojen vaikutuksia. (Moore 2015, 29–31.)

Mooren mukaan uskontolukutaito on uskonnollisten ulottuvuuksien huomioimista ihmisten jokapäiväistä elämässä. Näin ollen uskontolukutaito antaa mahdollisuuden ymmärtää toisten ihmisten uskonnon kautta saamia kokemuksia ja merkityksiä ihmisten arjessa. Mooren mukaan tällainen ymmärrys auttaisi vähentämään uskontolukutaidottomuuden negatiivisia seurauksia. (Moore 2015, 37.)

Teologispainotteisesti uskontolukutaidon määrittelevät professorit Mike Highton ja David Ford (Kähkönen 2015, 268). Hightonin ja Fordin käsityksen mukaan uskontolukutaidossa ei ole kysymys pelkästään uskonnoista oppimisesta. Heidän mukaansa uskontolukutaitoon kuuluu myös vuorovaikutuskuvioiden oppiminen. Tällä tarkoitetaan sitä, että opitaan, miten uskonnolliset yhteisöt väittelevät sekä perustelevat väitteensä. Fordin ja Hightonin mukaan uskontolukutaito pitää sisällään kysymyksien esittämisen niin uskonnosta, uskonnoista ja niiden väliltä sekä uskontojen kanssa. (Highton & Ford 2015, 52.) Heidän näkemyksessään on nähtävissä vahvasti yhteistyö uskonnollisten järjestöjen kanssa. Yhteistyö näkyy myös heidän tutkimusajattelussaan, sillä heidän mukaansa uskontolukutaidon tutkimusta tulisi tehdä teologian ja uskontotieteen yhteistyönä (Highton & Ford 2015, 52).

Highton ja Ford puhuvat myös teologisesta lukutaidosta, mikä eroaa kuitenkin uskontolukutaidon käsitteestä. Heidän mukaansa teologinen lukutaito edistää syvempää ymmärrystä uskonnolliseen yhteisöön kuuluvien ihmisten välillä. Se myös tarkoittaa syvempää ymmärrystä elämästä ja universumista sekä kaikesta siitä, mitä kyseiseen uskontoon kuuluu. (Highton & Ford 2015, 45.)

Uskontolukutaidon määritelmän voi myös antaa kansallisesti. Esimerkiksi kanadalaisen kansallisen uskontolukutaidon keskuksen (CCRL) johtava tutkija Alice Chan sekä hänen kollegansa Hiren Mistry, Erin Reid, Arzina Zaver, ja Sabrina Jafralie laativat määritelmän, joka on nimenomaan ymmärrystä uskontolukutaidosta perustuen Kanadan yhteiskunnan tarkoituksiin. (Marcus & Ralph 2021, 10.) Näkökulmaa perustellaan muun muassa sillä, että kansallisen uskontolukutaidon edistäminen kehittää yksilöiden ja yhteisöjen mahdollisuutta toimia paremmassa yhteistyössä yhteiskunnan jäsenten kanssa. Näkökulmaa perustellaan myös poliittisesti,

taloudellisesti, sosiaalisesti sekä oikeudellisesti. Tarkempia perusteluja on luettavissa CCRL:n sivuilta *Why civic religious literacy?* -artikkelista. (CCRL 2020.)

Tutkielmassani nojaudun etenkin Dinhamin, Jonesin ja Mooren uskontolukutaidon määritelmään. Uskontolukutaito on tietoa eri uskonnoista ja katsomuksista ja taitoa hankkia sitä lisää. Se on myös uskonnollisten ja katsomuksellisten ulottuvuuksien tunnistamista kulttuurisista, poliittisista ja sosiaalisista ilmaisuista. Uskontolukutaidon tarkoituksena näen stereotyyppioiden vähentämisen, toisten kunnioituksen lisäämisen, mahdollisten yhteyksien luomisen ihmisten eroista huolimatta, sekä ihmisistä oppimisen. Uskontolukutaito on uskontojen ja katsomusten huomioimista jokapäiväisessä elämässä.

2.2 Uskontolukutaidon tutkimus maailmalla

Uskontolukutaidon akateeminen kenttä on kasvussa⁴. Uskontolukutaidon tutkimus liittyy usein opetukseen, mutta tutkimuksia on myös tehty liittyen mediaan, hyvinvointiin, radikalisaatioon ja ääriliikkeisiin, lakiin, poliittiseen keskusteluun sekä kansalaisjärjestöihin (Sakaranaho, Aarveaara & Konttori 2020, 3). Esimerkiksi sosiaalityöhön (ks. Crisp & Dinham 2019) sekä saattohoitoon (ks. Pentaris 2019) liittyen on tehty tutkimuksia viime vuosina. Tämän tutkielman kannalta keskitytään etenkin opetukseen ja koulumaailmaan liittyvään aiempaan tutkimukseen.

Kansainvälisesti uskontolukutaitoa on tutkittu etenkin 2010-luvulla alkaen. Merkittävimpiin tutkijoihin lukeutuvat Matthew Francis ja Martha Shaw sekä jo mainitut Adam Dinham ja Diane L. Moore. (ks. esim. Dinham, Francis & Shaw 2017; Moore 2014.) Dinham on yksi kuuluisimmista uskontolukutaidon tutkijoista maailmalla. Hän johtaa uskontolukutaidon johtavaa hanketta Iso-Britanniassa. Dinham on myös uskontolukutaidon professori Oslon VID yliopistossa. Hän on myös

⁴ Tällä hetkellä uusia tekstejä ja julkaisuja julkaistaan aiheeseen liittyen lisääntyvässä määrin. Esimerkiksi *Religion & Education* on julkaissut uusimmat artikkelinsa, joiden aiheena on juuri uskontolukutaito (ks. esim. Marcus & Ralph 2021; Soules & Jafralie 2021). Routledge on myös julkaisemassa tänä vuonna *Routledge Handbook on Cross-Cultural Religious Literacy* -teoksen. (Marcus & Ralph 2021, 15.)

tutkinut uskontolukutaitoa esimerkiksi *RE for Real: what do pupils need to learn about religion and belief in UK schools?* -tutkimushankkeessaan. Dinhamin mukaan Iso-Britanniassa vallitsee uskontolukutaidottomuus. Hänen RE for Real -hankkeessaan tutkitaan koulun roolia nuorten varustamisessa uskontolukutaitoon liittyvillä tiedoilla ja taidoilla. Hankkeessa koulun antaman opetuksen nähdään antavan perustan uskontolukutaidolle. (Goldsmiths 2021.)

Dinham on yhdessä Shaw'n kanssa julkaissut raportin, josta selviää, että he ovat tutkineet opiskelijoiden, opettajien, vanhempien sekä koulun työntekijöiden mielipiteitä uskonnonopetuksesta. He ovat tutkineet, mitä nuorten tulee oppia uskonnoista ja katsomuksista, jotta voisivat edistää uskontolukutaitoa. He ovat selvittäneet informanttien ajatuksia kolmesta eri teemasta, jotka voidaan muotoilla kysymyksiksi: mikä on uskonnonopetuksen tehtävä, mitä uskonnonopetuksen tulisi pitää sisällään, ja milloin sekä missä opetuksen tulisi tapahtua. Heidän mukaansa oppilaat ovat huolissaan siitä, miten paljon he törmäävät eri stereotyyppioihin liittyen eri uskontoihin esimerkiksi mediassa. Oppilaat halusivat tietää tällöin, mikä on oikeasti totta. Opettajien mukaan uskonnonopetuksella onkin suuri rooli tässä asiassa. Oppilaat myös ajattelevat, että uskontoja ja katsomuksia koskevan tiedon opiskelu on yhä ajankohtaisempaa, sillä he törmäävät enenevässä määrin monimuotoisiin katsomuksiin sekä uskontoihin. Opettajien, vanhempien sekä lähes kaikkien opiskelijoiden mukaan uskonnonopetus lisää positiivista suhtautumista uskontojen ja katsomusten monimuotoisuuteen sekä ylipäättään erilaisuutta kohtaan. Monet myös ovat huolissaan siitä, että osa oppilaista ei saa tietoa kuin yhdestä tai kahdesta eri uskonnosta tai katsomuksesta, sillä he toivoisivat saavansa tietoa monista erilaisista katsomusperinteistä. Opettajien mukaan tämä johtuu ajanpuutteesta, mikä myös turhauttaa heitä. Oppilaat myös pitäisivät oikeasta eletystä uskonnosta oppimisesta sekä erityisesti uskontoihin ja katsomuksiin liittyvistä kiistoista ja negatiivisemmasta puolesta. Vanhemmat puolestaan pitävät uskonnonopetuksen tärkeämpänä tehtävänä asenteiden opetuksen, kuten kunnioituksen lisäämisen. (Dinham & Shaw 2015, 1, 7–19.)

Dinham ja Shaw tulevat tutkimuksessaan siihen tulokseen uskontolukutaidon näkökulmasta, että uskonnonopetuksen tulisi valmistella oppilaita tulevaisuuteen, sillä oppilaat tulevat törmäämään uskontoihin sekä katsomuksiin heidän jokapäiväisessä

elämässään. Heidän tutkimustulostensa perusteella uskonnonopetuksen tulisi heijastaa todellisen uskonnollisen maiseman laajuutta. Opetuksen pitäisi pitää sisällään monenlaisten uskontojen, katsomusten sekä uskonnottomuuden opiskelua ja tutkimista, uskonnollisen sekä katsomuksellisen maiseman muutoksien sekä niiden yhteiskunnallisten vaikutusten tutkimista, ajankohtaisiin asioihin keskittymistä, uskontojen ja katsomusten roolia ajankohtaisissa kiistoissa, uskontojen sekä katsomusten merkityksiä työelämässä ja työpaikoilla sekä uskontojen ja katsomusten tutkimista niin perinteinä kuin henkilökohtaisina elettyinä identiteetteinä. (Dinham & Shaw 2015, 11.) Tutkielmani vastaa osaltaan kysymykseen siitä, miten suomalaiset oppikirjat onnistuvat pitämään sisällään kyseiset asiat.

Tutkimusten mukaan Iso-Britannian yliopistoissa ei oteta uskontoa huomioon tarpeeksi. Ongelmia on esiintynyt esimerkiksi lukujärjestyksen laadinnassa, kun on pohdittu, miten selvitä koejaksoista, sillä Ramadan osuu juuri keskelle sitä. Tutkimuksissa myös selvisi, että yliopistoissa on opiskelijoita, jotka ovat kokeneet, etteivät voi osallistua joihinkin kokeisiin tai luennoille uskonnollisten tapahtumien takia. (Dinham & Francis 2015, 6, 9; Dinham, Francis & Shaw 2017.) Myös suomalaisissa yläkouluissa tulisi ottaa huomioon eri uskonnot ja niiden perinteet, sillä kasvavassa määrin koulu niihin törmää.

Diane Moore johtaa uskontolukutaitoon liittyvää *Religious Literacy and the Professions* -hanketta. Hankkeen tarkoituksena on edistää syvempää ymmärrystä uskontojen moninaisista vaikutuksista. Hanke tarjoaa muun muassa koulutusta ja tukea auttamaan ymmärtämään uskontojen monimutkaisia rooleja niin historiassa kuin nykyajassakin. Moore ja viisi muuta professoria muun muassa Harvardin yliopistosta ovat järjestäneet kurssisarjan maailmanuskunnoista online-oppimisalustalla uskontolukutaidottomuuden ehkäisemiseksi ja uskontolukutaidon edistämiseksi. Kursseilla käsitellään yleisesti uskontolukutaitoa sekä uskonnoista kristinuskoa, islamia, juutalaisuutta, hindulaisuutta sekä buddhalaisuutta. Mooren mukaan uskontolukutaitoon tulisi sisällyttää ajatus siitä, että uskonnolliset perinteet ovat sisäisesti erilaisia, jatkuvasti kehittyviä, ja että niillä on monimutkainen rooli ihmisten elämässä. (Blumberg 2016.) Toisin sanoen myös Moore on sitä mieltä, että uskontojen monimuotoisuutta tulisi käsitellä uskonnonopetuksessa sekä niiden vaikutuksia sekä yhteyksiä vallitsevaan kulttuuriin.

James Conroy on kirjoittanut uskontolukutaidottomuudesta koulun uskonnonopetukseen liittyen. Conroy on tehnyt etnografista tutkimusta 24 eri koulussa Iso-Britanniassa. Artikkelinsa lopussa hän kertoo toisiinsa liittyviä seurauksia liittyen pakollisen uskonnon epäonnistumisesta uskontolukutaitoon liittyen. Hän mainitsee esimerkiksi kaikenlaisen historiallisen kerronnan puuttumisen uskonnonopetuksessa. Hänen mukaansa uskonnonopetus on vailla teologista historiaa. Tämän vuoksi oppilaat eivät ymmärrä, miksi ihmiset uskovat niin kuin uskovat. (Conroy 2015, 167, 182.) Uskonnoista kertomisen lisäksi niiden taustoitus on tärkeää myös uskontolukutaidon kannalta. Suomessa tosin evankelisluterilaisen uskonnon opetuksessa kristinuskon syntyä ja historiaa kuitenkin käsitellään luultavasti jonkin verran. Muiden uskontojen osalta historian käsittely jää varmasti vähemmälle.

2.3 Uskontolukutaidon tutkimus Suomessa

Tieteellisellä kentällä uskontolukutaidon tutkimuksen edelläkävijöitä Suomessa ovat olleet Diakonia-ammattikorkeakoulun piirissä toimineet tutkijat, kuten Esko Kähkönen. Myös Diak:ssa työskennelleet Sari Hammar ja Ulla Siirto ovat käsitelleet tai sivunneet uskontolukutaitoa artikkeleissaan *Kansalaisjärjestöt moniuskontoisen ympäristön toimijoina ja uskontolukutaidon edistäjinä* (2016a) sekä *Pakolaisuus muuttaa maailmaa – ja suomalaista yhteiskuntaa* (2016b). Uskontolukutaito on Suomen uskontotieteellisessä tutkimuksessa varsin uusi käsite, sillä vasta professori Tuula Sakaranahon erilaisten projektien myötä käsite on tullut tutummaksi.

Sakaranahon johtama, Argumenta-rahoituksen saanut *Uskontolukutaito moniarvoisessa yhteiskunnassa* -hanke keskittyy uskontoihin ja suomalaiseen yhteiskuntaan liittyviin kysymyksiin. Hanke lähtee liikkeelle väitteestä, että Suomessa tarvitaan uskontolukutaitoa kasvavassa määrin. Tällä tarkoitetaan tietoa, ymmärrystä sekä sensitiivisyyttä liittyen erilaisiin uskontoihin ja katsomuksiin. Hankkeessa tarkastellaan tutkimuksia aiheesta sekä etsitään väyliä kohti monitieteisempää uskonnontutkimusta. Hankkeen työryhmään kuuluu monia aiheeseen perehtyneitä tutkijoita Suomen eri yliopistoista. Mukana on myös Donner-instituutin johtaja, dosentti Ruth Illman, sekä Siirtolaisuusinstituutin vastaava tutkija, dosentti Marja

Tiilikainen. Sakaranahon sekä Konttorin mukaan uskontolukutaidottomuuteen törmää monissa erilaisissa tilanteissa kuten poliittisissa kannanotoissa, viranomaistyössä, sosiaalisessa mediassa sekä kahvipöytäkeskusteluissa (Rautio 2019). Hanke on järjestänyt ja järjestää tutkijatapaamisia liittyen uskontolukutaitoon. Järjestetyissä tapaamisissa on muun muassa keskusteltu siitä, mihin uskontolukutaitoa tarvitaan ja mitä uskontolukutaito on. Lisäksi on järjestetty tilaisuus koskien uskontolukutaitoa ja koulua. Kyseisessä tilaisuudessa on keskusteltu muun muassa monikatsomuksellisen koulun kysymyksistä. Lisätietoa tapahtumista löytyy katsomukset.fi -portaalista.

Sakaranaho on myös toimittanut artikkelikokoelman *The Challenges of Religious Literacy: The Case of Finland* (2020) yhdessä Johanna Konttorin sekä Timo Aarrevaaran kanssa. Artikkelikokoelmaan on koottu erilaisia tapaustutkimuksia erilaisissa konteksteissa, joita on tehty Suomessa liittyen uskontolukutaitoon. Teoksessa on tarkasteltu niin evankelisluterilaista uskontoa, kuin islamia ja lestadiolaisuuttakin. Kokoelmateos lähtee liikkeelle ajatuksesta, että uskonnoista on tullut painava asia monikulttuurisissa yhteiskunnissa. Teos argumentoi, että uskontolukutaidon kehittäminen on suorastaan välttämätöntä. Ainoastaan lisäämällä uskontolukutaitoa voidaan estää uskontolukutaidottomuudesta aiheutuvia ongelmia. (Sakaranaho, Aarrevaara & Konttori 2020, 1–2.)

Tutkielmani kannalta mielenkiintoinen artikkeli kokoelmateoksessa on Inkeri Rissasen, Martin Ubanin ja Tuula Sakaranahon ”Challenges of Religious Literacy in Education: Islam and the Governance of Religious Diversity in Multi-faith Schools”, sillä se liittyy suoraan koulumaailmaan. He tarkastelevat uskontolukutaidon haasteita opettajien näkökulmasta. He keskittyvät tarkastelemaan muslimioppilaiden integraatiota suomalaisiin kouluihin sekä tähän liittyviä haasteita. He tuovat esille, miten joissain tapauksissa asiat nähdään uskonnollisten linssien läpi, jolloin uskonnollistetaan ilmiö. Toisaalta joissain tilanteissa ei nähdä tärkeää yhteyttä uskontoon ollenkaan, jolloin voidaan puhua uskontosokeudesta. He keskittyvät artikkelissaan kolmeen uskontolukutaidottomuuden ilmentymään: yksinkertaistettujen erojen tekeminen uskontojen ja kulttuurien välille, uskonnon sisällä olevan monimuotoisuuden tunnistamattomuus sekä protestanttisen kristinuskon, kulttuurin ja kansalaisuuden näkeminen pelkästään kansallisena. Esimerkiksi luterilaisuus yleensä kulttuuristetaan, kun taas islamin ilmiöt uskonnollistetaan. He analysoivat sitä, miten

nämä vaikuttavat suomalaisissa monikulttuurisissa kouluissa. Esimerkiksi monissa kouluissa islamia ei nähdä kulttuurisena asiana tai osana identiteettiä, vaan islam tulee näkyväksi ainoastaan muslimeja koskevissa rajoitteissa sekä hankaluuksissa sopeutua koulun kulttuuriin. Kristinuskon vaikutusten selittäminen kulttuurisina näkyy puolestaan esimerkiksi siinä, että sanotaan, ettei kouluissa juhlita uskonnollisia juhlia, vaikka joulun on tärkeä osa koulukulttuuria. (Rissanen et al. 2020.) Toisin sanoen opettajilla ei ole välttämättä taitoa huomata, milloin jokin käytös tai käytäntö johtuu uskonnosta, tai milloin se johtuu kulttuurisista syistä. Mikäli opettajilla on vaikeuksia uskontolukutaidon kanssa, on vaikeus helposti myös oppilailta. Opettajien koulutukseen pitää kiinnittää huomiota.

Helsingin yliopiston ja Itä-Suomen yliopiston yhteishanke *21. vuosisadan taidot, monilukutaito ja katsomusaineiden opettajankoulutuksen kehittäminen (2018–2021)* pyrki kehittämään katsomusaineiden opettajien koulutusta tutkimusperusteisesti. Hankkeen mukaan katsomusaineiden opettajilta vaaditaan yhteiskunnan moninaistuessa erityisesti uskontolukutaitoa. Hankkeen tavoitteena on kehittää katsomusaineiden opettajien koulutusta niin, että se tarjoaisi mahdollisimmat hyvät edellytykset toimia työelämässä. Tutkimuksissa tarkastellaan niin opetussuunnitelmia ja opintojaksoja kuin tehdään kenttähaastattelujakin. Tietoa kerätään aineenopettajaopiskelijoilta, jotka ovat aloittelijoita, valmistuvia tai jo työelämään siirtyneitä. Tämän lisäksi tietoa kerätään myös rehtoreilta. (Riekkinen 2018.)

Hankkeen tiimoilta on julkaistu tähän mennessä kolme artikkelia, joista käy ilmi uskontolukutaidon keskeisyys. Tuuli Lipiäisen, Martin Ubanin, Kaisa Viinikkan ja Arto Kallioniemen (2020) artikkelin mukaan uskontolukutaito on yksi tärkeimmistä taidoista uskonnonopetuksessa. Samaisten kirjoittajien laatiman toisen artikkelin (2019) mukaan uskonnonopettajat pitävät erityisesti uskontolukutaitoa avainasemassa olevana kykynä uskonnonopetuksessa tulevaisuudessa. Kaisa Viinikkan ja Martin Ubanin (2019) kirjoittamasta artikkelista puolestaan selviää, että opiskelijat odottavat saavansa teologisista opinnoista pätevyyden uskontolukutaitoon.

Myös muita uskontolukutaitoon liittyviä hankkeita on käynnissä. Esimerkiksi Opetushallituksen rahoittama Kulttuuri-, katsomus- ja kielitietoinen perusopetus eli KUPERA-hanke on hanke, jossa tuotetaan näkökulmia kulttuuri-, katsomus- ja

kielitietoiseen opetukseen. Kyseisessä hankkeessa tehdään monipuolista yhteistyötä, sillä mukana ovat Helsingin yliopiston Koulutuksen arviointikeskus HEA ja kasvatustieteellisen tiedekunnan muita tutkimusryhmiä sekä Kulttuuri- ja uskontofoorumi FOKUS ry ja Arto Kallioniemen UNESCO Chair -professori (UNESCO Chair in Values, Dialogue and Human Rights in Education). Hankkeessa tuotetaan tutkimusperäisiä ohjeistuksia oppimateriaalien laatijoille sekä opettajille kieli-, kulttuuri- ja katsomustietoisuuden huomioimiseen. Toinen opettajienkoulutusta kehittävä hanke on KuKaS – Kulttuuri- ja katsomussensitiivistä opetusta ja ohjausta kehittämässä, jonka toteuttaa Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta. Kyseisen hankkeen tavoitteena on suunnitella, toteuttaa ja arvioida koulutuskokonaisuuksia, jotka lisäävät kulttuuri- ja katsomussensitiivisyyttä. Koulutuskokonaisuudet toteutetaan opettajille ja ohjaajille täydennyskoulutuksena. Kulttuuri- ja katsomussensitiivisyyden lisäämisen tarkoituksena on auttaa eri kulttuuri- ja katsomustaustoista tulevia oppilaita integroitumaan suomalaiseen koulutusjärjestelmään sekä näin ollen lisätä tasa-arvoa koulutuksessa.

Kolmas meneillään oleva hanke on USKALLUS eli Uskonnot, katsomukset ja osallisuus -hanke. Hankkeen tarkoituksena on tuottaa materiaaleja opetuksen tuoksi liittyen kulttuuriseen monimuotoisuuteen. Hanke antaa myös täydennyskoulutusta opettajille. Hanke on koostunut neljä teemaa, joista yksi on uskontolukutaito. Kustakin teemasta on saatavilla luettavaa teologian ja uskonnontutkimuksen saralta sekä harjoituksia, joita voi käyttää opetuksessa.

Uskontolukutaito on keskeinen käsite opettajien koulutuksessa, sillä hankkeita siihen liittyen on näin monta. Koska tutkimuksia tuotetaan ja niiden pohjalta tehdään materiaaleja sekä järjestetään opettajille täydennyskoulutusta, on uskontolukutaito nykypäivänä tarpeelliseksi nähty taito. Jonkin verran uskontolukutaitoon liittyen on myös laadittu pro gradu -tutkielmia. Esimerkiksi Merituuli Vuorikoski tarkastelee pro gradu -tutkielmassaan, miten kotouttamiskouluttajat kohtaavat ja näkevät uskonnot työssään. Tuloksista käy ilmi, että kouluttajat kokivat uskonnot näkymättöminä, mahdollisina konfliktin lähteinä sekä monimuotoisina. Kouluttajilla oli eniten tietoa islamiin liittyen. (Vuorikoski 2020.) Käsitökseni mukaan uskontolukutaitoon liittyvät tutkielmat ovat olleet lähinnä kysely- tai haastattelututkimuksia. Tämän vuoksi kuvien tutkiminen uskontolukutaidon näkökulmasta on hedelmällinen.

2.4 Uskontolukutaito ja opetussuunnitelma

2.4.1 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet

Opetuksen keskeinen työväline on opetussuunnitelma, niin perusopetuksen opetuksen perusteet kuin kunta- ja koulukohtainen opetussuunnitelma. Koululaitosten tarkoituksellinen toiminta tarvitsee suunnittelua, jotta koululaitokset olisivat yhtenäisiä (Innanen 2005, 183). Niin koko opetussuunnitelmalla kuin oppiaineilla, kuten evankelisluterilaisella uskonnolla ja elämäkatsomustiedolla, on omat tavoitteensa, tarkoituksensa ja sisältönsä. Oppiaineiden ajatellaan kehittävänsä erilaisia taitoja. Oppilaita myös rohkaistaan kehittämään tiettyjä ajattelutapoja ja kykyjä. Näiden seikkojen selvittäminen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteista on hedelmällistä, sillä siten voidaan selvittää oppiaineiden suhde uskontolukutaitoon. Onko oppiaineen tavoitteena esimerkiksi vain oman uskonnon ymmärtäminen vai uskontolukutaidon kehittäminen?

Kerstin von Brömssen (2020) on tutkinut Itävallan, Skotlannin sekä Ruotsin opetussuunnitelmia uskontolukutaidon näkökulmasta. Tutkimuksessa keskitytään etenkin uskonnon oppiaineeseen. Vaikka aihe on sama jokaisessa opetussuunnitelmassa, käy ilmi, että opetussuunnitelman käsitteet ovat erilaiset. Myös uskontolukutaito saa lukuisia muotoja. Tämän tutkielman puitteissa keskityn ainoastaan kuitenkin tällä hetkellä Suomessa voimassa olevaan perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet antavat myös joitain raameja laadukkaaseen oppikirjan tekoon. Näin ollen opetussuunnitelma saattaa vaikuttaa myös osaltaan siihen, minkälaisia kuvia oppikirjoihin valitaan. Yleiset sekä oppiainekohtaiset tavoitteet sekä oppiaineen sisällöt ohjaavat suuresti, minkälaisia kuvia oppikirjoihin valitaan. Tämän vuoksi perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden tarkempi tarkastelu uskontolukutaidon näkökulmasta on tarpeen, sillä se antaa tietoa siitä, miksi tiettyjä kuvia on saatettu valita. On kuitenkin muistettava, että opetussuunnitelma on vain suunnitelma. Opetus luokassa voi olla jotakin muuta, kuin mitä varsinainen kirjoitettu opetussuunnitelma kertoo (Innanen 2005, 190).

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden laatiminen perustuu perusopetuslakiin sekä -asetukseen ja valtioneuvoston asetukseen. Valtioneuvoston asetus määrittää tuntijaon sekä tavoitteet. Opetussuunnitelman perusteiden tarkoituksena on antaa tukea sekä ohjata opetuksen järjestämisessä. Lisäksi tarkoituksena on edistää tasavertaisen ja yhtenäisen perusopetuksen toteutumista. Opetussuunnitelmaa myös uudistetaan tasaisin väliajoin, jotta voidaan ottaa huomioon kouluja ympäröivän maailman muutokset. Jokaisen opettajan sekä esimerkiksi oppikirjojen laatijan on oltava tietoinen opetussuunnitelman perusteiden sisällöistä, sillä kaikilla oppilailla on perusopetuslakiin nojaava oikeus saada opetussuunnitelman mukaista opetusta. Opetuksen tulee olla oppilaan ikäkaudelle sopivaa tukien oppilaan kehitystä ja terveyttä. (POPS 2014, 7, 9, 11.)

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet ei ole arvovapaa. Se antaa tietyt arvot, joita tulee opetuksessa edistää. Arvot saattavat vaikuttaa osaltaan myös oppikirjojen kuvituksen laatimiseen. Uusimman perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden yleisessä osassa mainitsemia arvoja ovat muun muassa ihmisyyys, sivistys, tasa-arvo, demokratia, kulttuurinen moninaisuus, kestävä elämäntapa sekä oppilaan ainutlaatuisuus (POPS 2014, 13–14).

Opetuksessa tulee edistää oppilaan myönteisen identiteetin muodostumista ja kasvamista demokraattisen yhteiskunnan jäseneksi. Opetuksen tulee myös edistää kestävä elämäntapaa sekä kasvattaa ihmisoikeuksien tuntemiseen, puolustamiseen ja kunnioittamiseen sekä edistää tasa-arvoa ja oikeudenmukaisuutta. Kulttuuriseen tehtävään kuuluu kulttuurisen identiteetin vahvistaminen, monipuolisen kulttuurisen osaamisen kasvattaminen sekä kulttuuriperintöjen arvostaminen. Opetuksen tulee lisätä kulttuurisen monimuotoisuuden tuntemista ja ymmärrystä. Kulttuurinen moninaisuus tulee myös nähdä lähtökohtaisesti myönteisenä asiana. Opetuksessa tulee myös ottaa esille se, miten kulttuurit, uskonnot ja katsomukset vaikuttavat yhteiskunnassa sekä oppilaan arjessa. Lisäksi tulee tuoda esille se, miten media vaikuttaa ja muokkaa kulttuuria. (POPS 2014, 16, 19.) Opetussuunnitelman kulttuurinen tehtävä liittyy vahvimmin uskontolukutaitoon. Kulttuurisen monimuotoisuuden ymmärtäminen ja sen tuntemus on lähellä uskontolukutaidonkin määritelmää. Voidaan ajatella, että uskontolukutaidon kehittäminen on yksi opetuksen tehtävistä, vaikka termiä *uskontolukutaito* ei käytetä suoraan.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa kerrotaan tavoitteista tarkemmin erikseen yläkoulun ja alakoulun osalta, sekä oppiainekohtaisesti. Koska tutkielmani sijoittuu yläkoulussa käytettäviin oppikirjoihin, käsittelen myös tässä opetussuunnitelmaa yläkoulun näkökulmasta. Yläkoulun laaja-alaisen osaamisen tavoitteissa mainitaan *kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu* (L2). Tavoitteen sisällöissä mainitaan, että oppilaita tuetaan näkemään kulttuurinen moninaisuus lähtökohtaisesti positiivisena asiana. Oppilaita tulee myös ohjeistaa pohtimaan, miten eri kulttuurit, katsomukset ja uskonnot näkyvät arjessa ja yhteiskunnassa sekä edistää niihin kohdistuvaa luottamusta ja kunnioitusta. Media nostetaan myös tavoitteessa esille, sillä oppilaan tulisi osata arvioida median vaikutuksia. Oppilaalla tulisi olla myös mahdollisuus vaikuttaa ja ilmaista kulttuurista osaamistaan muun muassa taiteen avulla. Tavoitteessa tuodaan lisäksi ilmi oppilaiden maailmankuvan avartuminen ja dialogin käymisen kehittyminen. (POPS 2014, 315–316.)

Yksi laaja-alaisen osaamisen tavoitteista on *monilukutaito* (L4), jonka yhteydessä mainitaan kulttuurisen ja katsomuksellisen lukutaidon kehittäminen (POPS 2014, 317). Uskontolukutaito, josta joskus käytetään myös nimitystä kulttuurinen tai katsomuksellinen lukutaito, sisältyy monilukutaitoon ja on näin yksi yläkoulun laaja-alaisen osaamisen tavoitteista.

Opetussuunnitelmassa määritellään oppiainekohtaisesti oppiaineen tehtävä, tavoitteet sekä keskeiset sisältöalueet (POPS 2014, 319). Tämän tutkielman kannalta ei ole olennaista tarkastella kaikkia oppiaineita, vaan pelkästään uskontoa ja elämänskatsomustietoa. Oppiaineiden kohdalla viitataan myös edellä mainittuihin sekä muihin laaja-alaisiin tavoitteisiin. Uskonnon oppiaineen kohdalla on määritelty uskonnon yleiset tavoitteet. Lisäksi on eritelty evankelisluterilaisen, ortodoksisen, katolisen, islamin sekä juutalaisen uskonnon opetuksen sisältöalueet. (POPS 2014, 466–474.) Tämän tutkielman puitteissa en perehdy ortodoksisen, katolisen, islamin tai juutalaisen uskonnon opetuksen sisältöalueisiin, mutta niiden tarkastelu saattaisi olla mielenkiintoinen jatkotutkimuksen kohde. Opetussuunnitelman vuoksi on kuitenkin nähtävissä, että kyseiset uskonnot ovat selkeästi keskeisemmässä asemassa Suomessa verrattuna muihin uskontoihin. Seuraavaksi paneudun uskonnon yleisiin tavoitteisiin,

minkä jälkeen tarkastelen evankelisluterilaisen sekä elämäkatsomustiedon sisältöalueita.

2.4.2 Uskonto

Uskonnon oppiaineen yleisissä tavoitteissa on nähtävissä opetussuunnitelman yleiset tavoitteet. Selvästi oppiainekohtaisista tavoitteista nousee esille uskontolukutaitoon liittyviä tavoitteita. Uskonnon tavoitteissa mainitaan suoraan uskonnollinen ja katsomuksellinen monilukutaito yhtenä oppiaineen tavoitteena. Oppilaille tulee opetussuunnitelman mukaan antaa laaja uskonnollinen sekä katsomuksellinen yleissivistys. Tähän sisältyy paneutuminen Suomessa esiintyviin uskontoihin ja katsomuksiin kuin myös muualla maailmassa oleviin katsomusperinteisiin. Uskonnoista ja katsomuksista tulee antaa etenkin tietoa, mutta lisäksi myös auttaa oppilaita ymmärtämään niihin liittyvää keskustelua. Pelkkä tiedon antaminen ei riitä, vaan opetuksessa tulisi myös ohjata oppilaita kriittiseen ajatteluun, toisen kunnioittamiseen ja uskontojen sekä katsomuksen tarkasteluun eri näkökulmista. (POPS 2014, 466.)

Lisäksi opetuksessa tulee käsitellä uskonnon ja tiedon suhdetta sekä uskontoihin ja katsomuksiin liittyviä tapoja, symboleja, eettisiä periaatteita, kieltä ja käsitteistöä. Uskonnollisia aiheita tulisi tunnistaa myös ympäröivästä maailmasta muun muassa mediasta ja taiteesta. Tavoitteissa mainitaan myös uskontojen ja katsomusten sisäinen monimuotoisuus ja niiden välisen dialogin käyminen. Opetuksessa tulee myös käydä uskontojen yhteiskunnallisia ja poliittisia vaikutuksia, sillä uskonto nähdään kulttuurisena sekä yhteiskunnallisena ilmiönä. Evankelisluterilaisen uskonnon opetuksessa tulee käsitellä suurimpia maailman uskontoja, luonnonuskontoja, uskonnollisia liikkeitä sekä uskonnottomuutta. Opetuksessa kuitenkin korostuu kristinusko ja etenkin evankelisluterilainen uskonto. (POPS 2014, 466–467.)

2.4.3 Elämäkatsomustieto

Koska elämäkatsomustieto on oma oppiaineensa, ovat myös sen tavoitteet erilaiset kuin uskonnonopetuksen. Ydintehtäväksi perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet määrittelee kyvyn hyvän elämän etsimiseen. Tavoitteissa mainitaan myös katsomuksellinen ja kulttuurinen yleissivistys sekä kulttuurinen osaaminen kuten uskonnonoppiaineessakin. Lisäksi tavoitteissa painottuu oppilaan oma ajattelu ja sen kehittäminen sekä oppimisen taidot. Etenkin kriittisen- ja eettisen ajattelun kehittäminen ovat keskiössä. (POPS 2014, 475.) Kyseessä on siis melko erilainen oppiaine, sillä uskonnonoppiaineessa ei painoteta niin vahvasti hyvän elämän etsimistä tai oppilaan oman ajattelun kehittämistä. On huomattava, että yhtäläisyyksiäkin on löydettävissä uskontolukutaitoon liittyen.

Elämäkatsomustiedon erityisenä tehtävänä on tukea oppilaan oman tulevaisuuden hahmottamisessa ja suunnittelemisessa. Tähän kuuluu oppilaan identiteetin ja elämäkatsomuksen muotoutuminen ja niitä koskevan tiedon kartuttaminen. Uskonnonopetuksen tavoin elämäkatsomustiedon tavoitteena on myös katsomuksellisiin käsitteisiin, eri kulttuureihin, uskonnollisiin ja uskonnottomiin katsomuksiin sekä uskonnolliseen ajatteluun ja uskontokritiikkiin perehtyminen. Oppilaan tulisi tunnistaa, ymmärtää ja käyttää edellä mainittuihin teemoihin liittyvää tietoa. (POPS 2014, 474–475.)

3 AINEISTO JA MENETELMÄT

3.1 Oppikirjat ja niiden tutkiminen uskontotieteessä

Oppikirjat voidaan määritellä yhdeksi tietokirjojen lajiksi, joka toimii oppimisen ja vaikuttamisen välineenä. Oppikirjojen laadintaan vaikuttavat monet seikat. On selvää, että oppikirjan tarkoitus on yksi näistä seikoista. Oppikirjan tarkoituksena on olla sekä oppilaan oppimisen apuväline että opettajan antaman opetuksen tuki. Lisäksi oppikirja on osa jonkin oppiaineen kurssia, minkä vuoksi kirjan aineisto tulee tietoisesti valita sekä rajata. Kirjan sisältö on myös suunniteltu niin, että siinä on helposti omaksuttavia osia sekä oppilaita aktivoivia kysymyksiä ja tehtäviä. (Häkkinen 2002, 11–12, 81.)

Koska tutkielmani on varsin suppea, ja aihe sijoittuu uusimpiin kirjoihin, en ole nostanut esille oppikirjojen historiallista katsausta. Kaisa Häkkinen on kuitenkin käsitellyt oppikirjojen syntyä sekä kehitystä kattavasti teoksessaan *Suomalaisen oppikirjan vaiheita* (2002) aina antiikin Kreikan ajoista alkaen.

Oppikirjoja ei tarkasteta ennakkoon, mikä tarkoittaa sitä, että oppikirjat saattavat pitävää sisällään tekijöidensä näkemyksiä (Innanen 2005, 185). Kirjat eivät kuitenkaan saisi pitää sisällään kaikenlaisia näkemyksiä, sillä sisällön tulisi olla virheetöntä sekä koostua ajantasaisesta tiedosta. Tämä johtuu yksinkertaisesti siitä, että oppikirjojen tavoitteena on välittää oppilaille uusinta tietoa (Häkkinen 2002, 81). Oppikirjat ovat kuitenkin tekijöidensä näköisiä (Innanen 2005, 185). Kirjojen laadinnassa on otettu huomioon myös se, mitä oppilas on todennäköisesti oppinut jo aiemmin. Ei ole kovinkaan järkevää laatia oppikirjaa, joka vain kertaa oppilaan jo tietämät asiat. Myöskään isoja aukkoja opetettavaan asiaan ei saisi jäädä. Tämän vuoksi kirjan laatijan tehtävänä on tehdä opittavasta asiasta looginen kokonaisuus. (Häkkinen 2002, 82.) Tämä johtaa siihen, että mikäli kuvia luterilaisen vauvan kasteesta on käytetty jo alakoulun oppikirjoissa, ei niitä välttämättä käytetä enää yläkoulun oppikirjojen yhteydessä. Tämä seikka voi selittää osaltaan joidenkin asioiden puuttumisen kirjoista.

Jotta oppikirja olisi hyvä, ei riitä, että sen sisältö on luotettavaa, virheetöntä ja ajankohtaista tietoa. Oppikirja ei edes voi esittää täydellistä tietoa opetettavasta asiasta. Kirjan laatijan tulee ottaa huomioon pedagogiset näkökohdat. Kirjan tulee tällöin koostua järkevästi valikoidusta ja pelkistetyistä aineksesta, joka on oppilaan oppimiskyvyn tasoista. (Häkkinen 2002, 82–83.) Tällöin kirjan laatijan on pakko tehdä rajauksia eri aiheisiin. Jotkin asiat jätetään tietoisesti oppikirjojen ulkopuolelle. Oppikirjoihin vaikuttavat myös kustantajien markkinaodotukset (Innanen 2005, 185).

Oppikirjojen kuvat eivät ole sattumanvaraisesti valikoituneet, vaan niiden nähty tavoite sekä kohderyhmä määrittävät, minkälaisia kuvallisen viestinnän keinoja on parasta käyttää. Opetuksessa ja näin ollen myös oppikirjoissa kuvien tavoitteena tulisi olla kuvallisesti välitetyn sanoman tiedostaminen sekä ymmärtäminen. Oppikirjan tekstit voivat auttaa tässä ymmärtämisessä, mutta on myös mahdollista, että ymmärtäminen on pelkästään kuvan varassa. Tämä johtuu siitä, että on olemassa joitain asioita, joita on hankalaa opettaa verbaalisesti, jolloin asia voidaan opettaa

ainoastaan kuvien avulla. Kuvien tulisi myös liittyä oleellisesti pedagogisiin tavoitteisiin. (Hannus 1996, 32–33.) Oppikirjojen kuvat voivat esimerkiksi elävöittää leipätekstiä sekä tuoda uusia näkökulmia ja ulottuvuuksia opetettavaan aiheeseen (Häkkinen 2002, 85). Koen, että eri uskontoperinteiden kuvaaminen pelkästään verbaalisesti ei auta oppilaita harjoittamaan uskontolukutaitoa kovinkaan hyvin, ellei saatavilla ole myös visuaalista tukea, sillä uskontojen visuaalinen maailma on erittäin rikas sekä monipuolinen. Toisaalta myöskään pelkkä kuva ei välttämättä avaudu oppilaille, ellei kuvaan ole liitetty vähintään kuvateksti.

Jotkut kuvat on voitu valita kirjaan herättääkseen oppilaiden huomion sekä saamaan aikaan erilaisia tunteita. Huomion ja tunteiden herättäminen voi olla sekä hyvä että huono asia oppimisen kannalta. Tunteet auttavat asian mieleen painamisessa, mutta liiallisesti huomiota herättävä kuva voi saada aikaan sen, että kaikki muu aines jää huomaamatta (Häkkinen 2002, 85). Riippuen siitä millaisia ratkaisuja oppikirjojen laatijat tekevät, voivat jopa saman kunnan sisällä olevat oppilaat opiskella samaa ainetta hyvin erilaisilla materiaaleilla (Innanen 2005, 185).

Tutkielmani kannalta on hedelmällisintä keskittyä aikaisempien oppikirjoihin liittyvien tutkielmien osalta etenkin uskontotieteellisiin sekä erityisesti oppikirjojen kuviin liittyviin tutkielmiin. Oppikirjojen kuvia on tutkinut uskontotieteen oppiaineessa Niina Sikilä pro gradu -tutkielmassaan *Elämän ja kuoleman kuvat - Analyysi evankelis-luterilaisen uskonnon etiikan oppikirjojen abortin teeman kuvituksesta* (2012). Hänen tutkielmansa on toiminut tämän tutkielman inspiraation lähteenä. Sikilä on myös tutkielmassaan käyttänyt metodinaan Janne Seppäsen muotoilemaa visuaalisen aineiston sisällönanalyysiä. Toinen hyödyllinen inspiraation lähde on Tetta Korhosen tekemä uskontotieteen pro gradu -tutkielma *Sukupuoli alasteen uskonnon ja elämäkatsomustiedon oppikirjojen kuvissa* (2010). Korhonen tarkastelee tutkielmassaan, miten sukupuolia esitetään uskonnon ja elämäkatsomustiedon oppikirjoissa 2000-luvulla. Hän tarkastelee myös, minkälaisia toimijuuksia on annettu eri sukupuolille. Tämän lisäksi hän ottaa selvää, millainen on kyseisten oppikirjojen tapa esittää uskontoja sukupuolinäkökulmasta katsottuna. Korhosen mukaan uskonnon ja elämäkatsomustiedon oppikirjat pitävät yllä selviä ja stereotyyppisiä käsityksiä sukupuolista. Hänen mukaansa oppikirjat vahvistavat perinteisiä sukupuolirooleja ja käsityksiä sukupuolten eroista. Oppikirjojen kuvien

toimijoista suurin osa on miehiä tai poikia, ja uskonnot nähdään hyvin mieskeskeisinä. Korhonen tuo esille, että miehet kuvataan jumalan kuvina ja naiset perisyynnin aiheuttajina. (Korhonen 2010, 90, 97.) Uskontolukutaidon näkökulmasta en onnistunut löytämään oppikirjojen kuviin liittyviä tutkimuksia, joten vertailupohjaa aiempiin oppikirjatutkimuksen tuloksiin ei ole.

3.2 Visuaalinen kulttuuri ja sen tutkimus

Visuaalisen kulttuurin tutkimiseen voidaan mieltää kaikki silmän avulla näkemisellä tapahtuvaa toimintaa, joka tuottaa kulttuurisia merkityksiä. Tarkemmin määriteltynä visuaalisen kulttuurin tutkimus on kuvien sekä kuvallisuuden ja representaation tutkimista. Myös kuvien yhteydessä olevat verbaaliset elementit sisältyvät tutkimuksen piiriin. (Rossi & Seppä 2007, 7–8.) Miellän tutkielmani osaksi visuaalisen kulttuurin tutkimisen tarkempaa määritelmää. Tutkielmani puitteissa en käsittele visuaalisen kulttuurin tutkimuksen historiaa, sillä Leena-Maija Rossi ja Anita Seppä ovat kirjoittaneet siitä kattavan esityksen teokseensa *Tarkemmin katsoen: visuaalisen kulttuurin lukukirja* (2015).

Seppänen määrittelee visuaalisuuden ominaisuutena, joka on havaittavissa silmillä. Tämän lisäksi visuaalisuudella voidaan hänen mukaansa myös viitata näkyvään todellisuuteen. Kulttuurilla tarkoitetaan hänen mukaansa puolestaan ihmisten toimintaa sekä tietoisesti tai tiedostamatta rakentamaa ympäristöä tai sen merkityksiä. Visuaalinen kulttuuri voidaan määritellä näköaistiin perustuvaksi merkitysvälitteiseksi toiminnaksi sekä toiminnan tuotteiksi. Käsite on syntynyt taidehistorian tutkijoiden piireissä. (Seppänen 2005, 16–17.) Tutkielmassani miellän visuaalisuuden, kulttuurin sekä visuaalisen kulttuurin samoin kuin Seppänen.

Kuvan määritelmä ei ole niin yksinkertainen kuin voisi kuvitella. Kuva voi tarkoittaa esimerkiksi mentaalista kuvaa tai liittyä mielikuvitukseen. Kuva voi myös liittyä visuaalisesti koettavaan todellisuuteen, kuten silloin kun katsomme itseämme peilistä. Kuvalla voidaan myös tarkoittaa esimerkiksi maailmankuvaa, kielikuvaa tai muita lukuisia abstrakteja merkityksiä. Kuva on myös konkreettisesti havaittavissa oleva

asia, kuten esimerkiksi valokuva tai maalaus. (Mikkonen 2005, 43.) Tämän tutkielman puitteissa tarkoitan kuvilla oppikirjoissa havaittavissa olevia valokuvia.

Kuvien merkityksien tutkimiseen antaa työkaluja muun muassa Anja Hatva teoksessaan *Kuvittaminen* (1993). Anja Hatva korostaa, että kuvien tarkoituksena on välittää jotakin sanomaa (Hatva 1993, 29). Myös Reijo Kupiainen painottaa, että kuva voidaan mieltää kommunikaatioksi (Kupiainen 2007, 43). Tutkielmassani kuvat ymmärretään juuri viestinnän välineiksi. Hatva tuo kuitenkin esille, että kuvat ovat hyvin tulkinnallisia, sillä esimerkiksi värien merkitykset vaihtelevat kulttuurisestikin. (Hatva 1993, 29.) Näkeminen yleisestikin voidaan mieltää toiminnaksi, joka perustuu kulttuuriin käytäntöihin, historiallisiin assosiaatioihin, oletuksiin, taipumuksiin sekä tapoihin ja rutiineihin (Morgan 2005, 3). Jotta kuva voisi olla yksiselitteinen, tarvitsee se verbaalista tukea. (Hatva 1993, 29.) Tämän vuoksi tarkastelen kuvia niiden yhteydessä olevien kuvatekstien kanssa yhtenä kokonaisuutena.

Janne Seppänen korostaa teoksessaan *Visuaalinen kulttuuri. Teoriaa ja metodeja mediakuvan tulkitsijalle* (2005) kuvien tutkimisen tärkeyttä. Tutkielmassani käytänkin Seppäsen luomaa metodia kyseisen teoksen pohjalta. Seppäsen teos *Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa* (2001) on myös tutkielmani kannalta korvaamaton, sillä Seppänen käsittelee teoksessaan muun muassa kuvanlukutaitoa sekä visuaalista lukutaitoa. Käsitteet liittyvät vahvasti tutkielmaani uskontolukutaidon lisäksi. Seppänen määrittelee visuaalisen lukutaidon kyvyksi ymmärtää visuaalisten esitysten kulttuurisia merkityksiä. Tällä hän tarkoittaa, ettei visuaalinen lukutaito ole pelkästään näkyvän osan ymmärtämistä. Hänen mukaansa visuaalisen lukutaidon omaava henkilö ymmärtää visuaalisen esityksen taustalla vaikuttavia historiallisia ja kulttuurisia tekijöitä; esimerkiksi erilaisia stereotyyppioita ja niiden haastamista. (Seppänen 2001, 148.)

Visuaalisen lukutaidon yhteydessä kuvat ja muut visuaaliset esitykset ymmärretään kielen kaltaisesti. Kuvien voidaan ajatella olevan visuaalisia tekstejä, joiden ymmärtämiseen tarvitaan lukutaitoa. Visuaaliset tekstit jäsentyvät kulttuuristen koodien ja sääntöjen mukaan, jolloin visuaalisen tekstin tulkitsijalla tulee olla hallussa kyseiset koodit ja säännöt. (Kupiainen 2007, 39–40.)

Seppäsen mukaan visuaalinen lukutaito opitaan ikään kuin huomaamatta jo lapsena. Lapsena havainnoidaan ympäristöä ja annetaan näkyville asioille merkityksiä. Kieli kehittyy myös samalla visuaalisen lukutaiton rinnalla ja lapsi alkaa tulkita näkemänsä perusteella esimerkiksi nonverbaalisia viestejä. Esimerkiksi äidin hymy voi olla tällainen ensimmäinen nonverbaalinen viesti, jonka lapsi oppii. Varsinaisesti visuaalisesta lukutaidosta voidaan kuitenkin Seppäsen mukaan puhua vasta sitten, kun henkilö alkaa pohtia näkyvien asioiden merkityksiä ja on tietoinen niiden rakenteista, valtasuhteista sekä mahdollisista voimista. (Seppänen 2001, 192–193.)

Kuvanlukutaito voidaan nähdä puolestaan yhtenä osana visuaalista lukutaitoa (Seppänen 2001, 149). Kuvanlukutaidosta puhuttaessa voidaan kuitenkin myös käyttää visuaalisen lukutaidon käsitettä, sillä visuaalisella lukutaidolla usein viitataan nimenomaan kuviin (Kupiainen 2007, 39). Yhtenä osana kuvanlukutaitoa voidaan pitää valokuvanlukutaitoa. Valokuvasta voidaan Seppäsen mukaan tietää ainakin se, että kuvassa oleva kohde on ollut olemassa kuvanottohetkellä. (Seppänen 2001, 152.) Tutkielmassani tarkastelen etenkin kirjan kuvista valokuvia, joten voidaan ajatella, että ne kertovat jotain niissä esiintyvistä uskonnoista, henkilöistä ja tapahtumista, jotka ovat olleet totta ainakin kuvanottohetkellä. Tulee kuitenkin muistaa, että valokuvatkaan eivät kerro koko totuutta, sillä valokuvissakin on kyse valinnoista (Kupiainen 2007, 46). Jotain on rajattu mahdollisesti kuvien ulkopuolelle ja jotain asioita voidaan korostaa. Morgan myös nostaa esille, että kuvilla voidaan pyrkiä tiettyjen etujen ajamiseen (Morgan 2005, 71). Kuvalla voidaan pyrkiä vaikuttamaan esimerkiksi katsojan ajatusmaailmaan koskien tiettyä uskontoa. Nähdäkseni kuvat voidaan nähdä yleistyksinä tai erityisinä. Kuva esimerkiksi musliminaisesta edustaa juuri kuvassa olevaa tiettyä naista. Kuva musliminaisesta voi edustaa itsensä lisäksi kaikkia musliminaisia, jolloin kuva on yleistävä. Katsoja esimerkiksi näkee, että kuvassa oleva nainen käyttää huntua ja voi ajatella, että kaikki musliminaiset käyttävät huntua.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa mainitaan yläkoulun laaja-alaisen osaamisen tavoitteessa monilukutaito (L4), jonka yhteydessä mainitaan oppilaan kuvanlukutaidon kehittäminen. Visuaalisuus nousee myös tavoitteessa Kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu (L2) esille, sillä tavoitteessa mainitaan, että

oppilaan tulisi saada tulkita ja kokea taidetta. (POPS 2014, 315, 317.) Opetuksessa tulee siis ottaa huomioon visuaalisuus ja kuvat.

Visuaalinen lukutaito ei kuitenkaan rajoitu oppilaille pelkästään oppikirjojen kuviin, sillä visuaalisen lukutaidon harjoittelu koulussa valmistaa oppilaita kohtaamaan sekä tulkitsemaan koulun ulkopuolisiakin kuvaympäristöjä. Ihmisen oman ympäristönsä visuaalinen havaitseminen voidaan mieltää kuvien erittelyksi. Visuaalinen lukutaito on tästä johtuen ihmisen tiedonkäsittelyn keskeinen taito. (Hannus 1996, 33.) Voidaan olettaa, että opetuksessa käytetään kuvia ja rohkaistaan oppilaita myös katsomaan kuvia. Jokainen opettaja voi tietysti valita itse, millaisia kuvia näyttää oppilaille, mutta oppikirjojen kuvat ovat kaikille samat niissä kaikissa kouluissa, joissa kyseinen oppikirja on käytössä. Voidaan näin ollen olettaa, että oppilaat tarkastelevat ainakin joissain määrin uskontoja kuvaavia oppikirjojen kuvia, jolloin he saavat visuaalista tietoa kyseisistä uskonnoista sekä mahdollisesti kehittää uskontolukutaitoaan. Tämän vuoksi ei ole saman tekevää, millaisia kuvia oppikirjoihin eri uskonnoista on valittu.

Kuvia on käytetty tiedon ja todellisuuden takeena, johon liittyy ajatus siitä, että ihminen ei usko ennen kuin näkee (Mikkonen 2005, 137). Morgan tukee ajatusta argumentoimalla, että ihmisen hermoston rakenne on painottunut käsittelemään ensisijaisesti visuaalista informaatiota. Eli hermoston rakenteen vuoksi ihminen luottaa ensisijaisesti juuri näköaistiinsa. Esimerkiksi koirat puolestaan luottavat ensisijaisesti hajuaistiinsa. (Morgan 2005, 39.) Kuvilla voi olla Hatvan mukaan myös pedagoginen merkitys sekä huomion suuntaamisen ja esteettisyyden merkitys. Huomiota ohjaavat esimerkiksi kirkkaat värit, muoto, sijainti, koko sekä erikoisuus aukeaman muuhun materiaaliin nähden. Huomiota ohjaamalla voidaan ohjata oppilasta sisällön omaksumiseen. Oppilaan katseen on liikuttava kirjan aukeamalla, joten huomiota ohjaavia tekijöitä tarvitaan. Kuvien tarkoituksena voidaan pitää miellyttävyyden kokemuksen tuottamista, sillä jos kuva on vastenmielinen, ihminen yleensä välttää sitä. Hatvan mukaan on myös tyypillistä, että kuvissa olevien henkilöiden silmät ja suu ovat tärkeässä roolissa, sillä niistä luetaan muun muassa mielialoja. Kuvien katsoja myös seuraa kuvissa olevien henkilöiden katseen suuntaa. Tämän vuoksi kuvissa olevat henkilöt katsovat kirjan aukeaman keskiviivaa kohti. (Hatva 1993, 47, 51, 55, 58.)

Kuten kuva myös teksti on käsitteenä moniulotteinen. Teksti voi tarkoittaa jopa kaikkea merkityksen antoa ja tulkintaa. Sillä voidaan tarkoittaa myös esimerkiksi visuaalisen esityksen verbaalista selitystä tai kirjoitettua ja painettua kieltä. Mikkonen päätyykin omassa teoksessaan käyttämään *tekstin* sijasta *sanaa*, sillä jälkimmäisen merkitys linkittyy selvemmin kielelliseen esitykseen. (Mikkonen 2005, 43.) Tutkielmassani käytän kuitenkin *teksti* sanaa, sillä kuvateksti on vakiintunut termi kuvaamaan kuvan yhteydessä olevaa tekstiä. Tarkoitan tekstillä kuvan yhteyteen kirjoitettua ja painettua kielellistä esitystä. Kuvien ja kuvatekstien välisen vuorovaikutuksen huomioiminen on tutkielmassani tärkeää, siksi myös kuvien ja tekstin välisestä suhteesta tarkemmin kertova Kai Mikkosen teos *Kuva ja sana: kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä* (2005) on tutkielmani kannalta merkittävä teos. Jotta kuvan merkitys voidaan ymmärtää, tulee kuvaa ja sen kuvatekstiä tarkastella nimenomaan vuorovaikutuksessa keskenään. Toisin sanoen kuvan ja tekstin merkitys ei ole niiden summa, sillä vuorovaikutuksessa syntyy uusia merkityksiä. Niiden yhteismerkitys on siis isompi kuin niiden summa. Jokaisen kuvan ja tekstin muodostama suhde on katsojan tulkintaprosessin tulos. Tulkinta puolestaan vaikuttaa siihen millaisia merkityksiä kielelliset sekä visuaaliset elementit saavat. Kuva ja kuvateksti voivat yhdessä tarkentaa toistensa merkityksiä. Kuvan ja kuvatekstin suhde voi myös perustua vastakohtaisuuteen tai jännitteisyyteen. (Mikkonen 2005, 56.)

Visuaalisen kulttuurin tutkimukseen liittyvä Theo Van Leeuwenin ja Carey Jewittin toimittamassa teoksessa *The Handbook of Visual Analysis* (2004) oleva Philip Bellin kirjoittama artikkeli *Content Analysis of Visual Images* antaa näkökulmia visuaalisen kulttuurin tutkimukseen hyvin samankaltaisesti kuin Seppänen. Molempien näkökulmia avaan luvussa 5.3 Analyysimenetelmät.

Kuvien tutkimiseen liitetään usein myös käsite semiotiikka. Semiotiikka on tiede, joka tutkii erilaisia merkkejä kuten symboleita ja niiden merkityksiä (Seppänen 2001, 175). Symbolien tutkimus liittyy osaltaan tutkielmaani, sillä kuvissa saattaa olla uskonnollisia symboleja, jotka avaavat kuvan viestiä. Esimerkiksi Pentti Lempiäisen teos *Kuvien kieli: Vertauskuvat uskossa ja elämässä* (2002) ja Liisa Väisäsen teos *Kristilliset symbolit: Ikkuna pyhään* (2011) avaavat kattavasti kristillistä symboliikkaa muun muassa niin taiteessa, esineissä, vaatteissa, väreissä kuin elekielessäkin.

Tutkielmani ei kuitenkaan ole semiotiikan tutkielma, joten en käytä siihen kuuluvia menetelmiä eikä painopiste näin ollen ole semiotiikassa.

Uskontotieteen piirissä kuviin liittyvää tutkimusta ovat tehneet muun muassa David Morgan ja Nina Kokkinen (ks. Morgan 2005; Kokkinen 2019). Kokkinen on tehnyt väitöskirjan *Totuudenetsijät: vuosisadanvaihteen okkulttuuri ja moderni henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa* (2019), joka osuu uskontotieteen ja taiteentutkimuksen välimaastoon. Kokkinen keskittyy väitöskirjassaan taiteen ja esoteerisuuden välisiin kytköksiin 1900-luvun vaihteessa. Hän tutkii kolmen suomalaistaiteilijan teoksia sekä niitä ympäröiviä aikalaiskeskusteluita. Kokkinen keskittyy esoteerisuuteen sekä erityisesti maalaustaiteeseen, minkä vuoksi väitöskirja ei suoranaisesti anna aineksia tutkielmaani. Kokkisen pitämät luennot Turun yliopistossa ovat kuitenkin olleet merkittävässä roolissa siihen, että kiinnostuin uskontotieteen yhteydessä tutkimaan kuvia.

David Morganin teoksista tutkielmani kannalta tärkein on *The Sacred Gaze. Religious Visual Culture in Theory and Practice* (2005), jossa Morgan yhdistää visuaalisuuden ja uskonnon valottaen uskonnollisuuden visuaalisia ilmenemismuotoja. Morgan tutkii teoksessaan näkemisen sekä kuvaamisen keskeisiä näkökulmia erilaisissa uskontoperinteissä. Hänen mukaansa kuvilla on voimakas vaikutus ihmisten koko ajatteluun ja jopa kehoon. Ihmiskeho sekä mieli eivät ole erillään olevia asioita, vaan ne vaikuttavat toisiinsa. Kun rauhoittaa kehon, myös mieli rauhoittuu. Morganin mukaan kuvilla on voimaa pystyä tähän. (Morgan 2005, 2.)

3.3 Aineistona oppikirjat ja kuvat

Tutkielmassa aineistona käytän kahta saman kustantajan laatimaa yläkoulun katsomusaineen oppikirjaa. Katsomusaineiksi valikoituivat evankelisluterilainen uskonto sekä elämänkatsomustieto. Kustantajaksi valikoitui Otava, sillä kyseinen kustantaja on Suomen kustannusalan suurin toimija tällä hetkellä. Teokset ovat *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto* sekä *Kompassi 7–9: yläkoulun elämänkatsomustieto*. Molemmat teokset pitävät sisällään koko yläkoulun materiaalin. Tämä helpottaa

materiaaleista yhteisen aihealueen löytämisen sekä vertailun. Molemmat teokset ovat uusimman perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaiset. Kyseisiä teoksia ei ole hirveän paljon vielä ehditty käyttää aineistoina tutkielmissa. Koska teokset ovat uuden opetussuunnitelman mukaisia, voidaan myös olettaa, että teokset ovat käytössä eri yläkouluissa tällä hetkellä ympäri Suomen.

Aloitin aineiston analyysin tutkimalla oppikirjan sisällysluetteloja. Tärkeää oli löytää oppikirjoista yhteisiä aiheita, jotta vertailua voisi tehdä. Kaikkia oppikirjojen kuvia ei voida ottaa mukaan tutkielman ajankäytöllisistä syistä. Yhteistä oppikirjoille on se, että molemmat teokset jakautuvat kolmeen osaan. Nämä kolme osaa pitävät kuitenkin sisällään erilaisia asiasisältöjä. Yhteisiä aiheita kuitenkin oli löydettävissä. Ei olisi kovinkaan hedelmällistä vertailla esimerkiksi uskonnonoppikirjan katolisesta kirkosta kertovan luvun kuvitusta sekä elämäkatsomustiedon maahanmuutosta kertovan kappaleen kuvitusta keskenään. Koska oppiaineet ovat hyvin erilaisia keskenään, myös sisällöt ovat melko erilaisia. Yhteistä molemmille kuitenkin on, että molemmissa maailmanuskontoja käsitellään ensimmäisessä osassa.

Kuvia kirjoissa on hyvin paljon, joten aihetta piti rajata entisestään. Tutkielman aiheeksi valikoituivat kristinuskosta, islamista ja juutalaisuudesta kertovien lukujen kuvat. Evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa kristinuskoa käsitellään paljon enemmän kuin elämäkatsomustiedossa, mutta valitsin osion, jossa kristinuskoa käsitellään yhtenä maailmanuskontona. Näin oppikirjojen kuvat ovat keskenään vertailukelpoisempia. Kuvia oli yhteensä 62. Kaikkia lukujen kuvia en voinut ottaa mukaan, joten rajausta oli tehtävä. Valikoituja kuvia on elämäkatsomustiedon oppikirjassa viisi ja evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa 22. Yhteensä kuvia on 27. Kaikkien kuvien yhteydessä ei ollut kuvatekstiä, mutta tällöin kuvat linkittyivät aukeaman tekstiin pääosin hyvin selkeästi. Kuvatekstien pituudet myös vaihtelivat. Osa kuvateksteistä muodostuivat yhdestä lyhyestä virkkeestä, osa puolestaan monesta eri virkkeestä. Tarkempi luettelo aineiston kuvista on liitteenä (ks. Liite 1).

3.4 Analyysimenetelmät

Tutkielmilla on aina jokin tarkoitus. Kyseinen tarkoitus tai tehtävä ohjaa puolestaan tutkimusstrategisia valintoja. Yleisesti tutkielmien tarkoituksena pidetään neljää asiaa. Tutkielma voi olla kuvaileva, selittävä, kartoittava tai ennustava. Tutkielma voi pitää sisällään myös useamman tarkoituksen tai tarkoitus voi muuttua tutkielmaa tehdessä. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2000, 127.) Tutkielmani on sekä kuvaileva että kartoittava.

Tutkielma on kvalitatiivinen eli laadullinen, mutta myös kvantitatiivinen eli määrällinen. Laadullisella tutkielmalla viitataan todellisen elämän kuvaamiseen mahdollisimman kokonaisvaltaisesti (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2000, 152). Kvalitatiivinen tutkielma pyrkii tulkitsemaan ja ymmärtämään aineistoa, eikä sen tarkoituksena ole lähtökohtaisesti eri teorioiden tai hypoteesien testaaminen. Sen tarkoituksena ei myöskään ole automaattisesti esittää yleistyksiä. Kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen menetelmien käytöllä ei ole tiukkaa rajaa, sillä joissain tapauksissa molempien menetelmien käyttäminen voi olla hyödyllistä tutkielmalle. (Seppänen 2005, 146.) Karkeana jakona voidaan ajatella, että kvantitatiivinen tarkastelee numeroita ja kvalitatiivinen merkityksiä. Oikeastaan molemmat ovat lähestymistapoja, joita on käytännössä vaikeaa erottaa toisistaan, vaikka teoriassa kvantitatiivisessa tutkielmassa keskeisenä onkin kvalitatiivisesta tutkielmasta poiketen hypoteesien esittäminen sekä testaaminen. Ne eivät ole toisilleen vastakohtia, vaan ne voivat olla toisiaan täydentäviä lähestymistapoja. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2000, 125–126, 129.) Tutkielmassani olen käyttänyt kvantitatiivista menetelmää, sillä olen käyttänyt taulukointia. Muuttujien muodostaminen taulukkomuotoon onkin yksi kvantitatiivisen tutkielman keskeinen tekijä (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2000, 129). Tutkielmassani käytän kvantitatiivista sekä kvalitatiivista toisiaan täydentävinä menetelminä. Käytännössä tutkielmassani kvantitatiivinen vaihe edeltää kvalitatiivista vaihetta. Kvantitatiivisella menetelmällä luon perusteet sille, miten voin muodostaa aineistostani mielekkäitä ryhmiä kvalitatiivista menetelmää varten.

Analyysi menetelmänä toimii sisällönanalyysi. Sisällönanalyysillä analysoitava materiaali voi olla visuaalista, kirjoitettua tai puhuttua. Analysointi tarkoittaa materiaalin hajottamista osiksi, joten visuaaliset tai verbaaliset merkkiyksiköt ovat

sisällönanalyysin kohteena. (Bell 2004, 14–15.) Tutkielmassani käytän Seppäsen laatimaa metodia; visuaalisen aineiston sisällönanalyysia. Janne Seppänen esittää kyseisen metodin teoksessaan *Visuaalinen kulttuuri – Teoriaa ja metodeja mediakuvan tulkitsijalle* (2005). Koska tutkielma on kvalitatiivinen eli laadullinen, tutkielmassa pyritään ymmärtämään ja tulkitsemaan aineistoa. Tutkielmassa käytetään myös kvantitatiivista menetelmää, sillä kuvista eli havaintoyksiköistä etsitään eri muuttujia ja määritellään koodausyksikkö. Seppänen antaa esimerkiksi sen, että havaintoyksikkönä voi olla lehden kansi, jolloin muuttujana voi olla kannen kuvassa olevan toimijan sukupuoli. Tällöin koodausyksikkönä on kansikuvan keskeinen toimija. (Seppänen 2005, 152.) Tutkielmassa tehdään taulukointia havaintoyksiköistä koodausyksikön ja muuttujien perusteella. Koodausyksiköt ja muuttujat valikoituvat aineiston sekä uskontolukutaidon aiempien tutkimusten tarkemman tarkastelun jälkeen. Saatuja tuloksia tarkastellaan uskontolukutaidon viitekehysessä.

Analyysissä esiintyy keskeisiä käsitteitä, jotka pohjautuvat sekä Seppäsen että Theo Philip Bellin metodiin. Käsitteitä ovat aineisto, havaintoyksikkö, koodausyksikkö, muuttuja, muuttujan arvo, reliabiliteetti sekä validiteetti. Aineisto voi Seppäsen mukaan koostua mistä tahansa valmiista representaatiosta tai se voidaan hankkia eri haastattelumenetelmillä, havainnoimalla tai valokuvaamalla. (Seppänen 2005, 148; Bell 2004, 15–17, 21.) Tässä tutkielmassa kuvat toimivat aineistona. Kuvien analyysi eroaa kirjoitetusta analyysistä Seppäsen mukaan siten, että kuvaa tarkastellaan kokonaisuutena tai siitä painotetaan jotain tiettyä osaa tai osia. Molempien kaltaisten aineistojen kohdalla kuitenkin haetaan merkityksellisiä yksityiskohtia, joten sisällönanalyysin kannalta aineiston muodolla ei ole kovinkaan suurta merkitystä. Visuaalisen aineiston käsittelyä koskevat samat säännöt kuin muidenkin aineistojen kohdalla. Tärkeää kuitenkin tutkimuksen tulosten kannalta on aineiston riittävyys. Seppänen tuo kuitenkin ilmi, ettei aineiston suuri määrä takaa suuria tuloksia. Hänen mukaansa onkin parempi sanoa vähästä paljon kuin paljosta vähän. (Seppänen 2005, 149.) Tutkielmassani pyrin pitämään aineistona olevien kuvien määrä kohtuullisena, jotta voidaan sanoa mahdollisimman paljon aineiston kuvista.

Aineiston voidaan ajatella koostuvan havaintoyksiköistä. N-kirjaimella voidaan ilmaista aineistossa olevien havaintoyksikköjen määrää. (Seppänen 2005, 151.) Tutkielmassani havaintoyksikköinä toimivat oppikirjoista valitut kuvat; joten N=27.

Havaintoyksikkö voi sisältää yhden tai useampia koodausyksiköitä. Koodausyksikkö kertoo sen, mihin kuvissa kiinnitetään huomiota analysoitaessa. Muuttujien valintaan vaikuttavat tutkielman ongelmanasettelu, aineisto, teoreettinen tausta sekä tutkijan kokemus. Muuttuja voi olla mikä tahansa määrällisesti tai laadullisesti muuttuva suure. (Seppänen 2005, 152.) Kriteerinä muuttujille on kuitenkin se, että niiden tulee olla riippumattomia muista muuttujista. Arvoilla on kriteerinä puolestaan se, että kullekin muuttujalle määriteltyjen arvojen tulee olla toisensa poissulkevia (Bell 2004, 16).

Muuttujien arvoja voidaan kuvata erilaisilla asteikoilla, joita tämän tutkielman kannalta olennaisimpia ovat laatueroasteikko sekä järjestysasteikko. Laatueroasteikon mukaan havainnot luokitellaan ryhmiin niiden samankaltaisuuden tai erilaisuuden perusteella. Järjestysasteikolla voidaan vertailla muuttujien arvoja määrällisesti. (Seppänen 2005, 152–153.)

Tutkielmani pyrkii korkeaan reliabiliteettiin. Reliabiliteetilla tarkoitetaan tutkielman luotettavuutta. Jotta tutkielman tulokset olisivat luotettavia, tulee muuttujat ja niiden arvot määritellä tarkasti, tehdä koodaus johdonmukaisesti ja yksiselitteisesti sekä luoda tutkielmasta toistettava. (Seppänen 2005, 154.) Tärkeää on myös se, että tutkielma mittaa juuri sitä, mitä se lupaa mittaavansa. Tätä kutsutaan validiteetiksi. Validiteetti saattaa kuulostaa ongelmattomalta, mutta siihen liittyy mahdollisia kompastuskiviä. Seppänen antaa esimerkki muuttujaksi sukupuolen. Sukupuolta tarkasteltaessa tullaan pian siihen pisteeseen, että pohditaan mitä oikeastaan sukupuolella tarkoitetaan. Näin ollen voidaan todeta, että muuttujina olevat ja niiden takana olevat käsitteet voidaan kyseenalaistaa. (Seppänen 2005, 155.) Tutkielmassani olen pyrkinyt mahdollisimman tarkkaan käsitteiden sekä tutkimusongelmien määrittelyyn, jotta tutkielmalla olisi korkea validiteetti.

Alusta asti on ollut selvää, ettei laajan aineiston kuvitusta voisi kaikkia käydä läpi. Päätin keskittyä kristinuskosta, juutalaisuudesta sekä islamista kertoviin lukuihin, joissa kyseisiä uskontoja käsitellään yhtenä maailmanuskonnoista. Kuvia kyseisissä luvuissa oli evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa 48 ja elämänkatsomustiedon oppikirjassa 14. Yhteensä kuvia oli 62. Tämän jälkeen tarkastelin, miten luvut oli kuvitettu. Päätin muodostaa *kuvatyyppi* muuttujan, jonka arvoina olivat *valokuva*, *piirros* ja *muut kuvat*. Tulokset näkyvät seuraavasta taulukosta.

Kuvatyyppi	N	N(UE)	N(ET)
Valokuva	53	40	13
Piirros/maalaus	6	5	1
Muut kuvat	3	3	0
Yhteensä	62	48	14

Taulukosta oli helppo havaita, että valokuvia on käytetty eniten kuvatessa kristinuskoa, juutalaisuutta sekä islamia sekä evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa että elämäntietämystiedon oppikirjassa. Valokuvista voidaan ainakin tietää se, että kuvatut kohteet ovat ainakin olleet olemassa kuvanottohetkellä. Tulee kuitenkin muistaa, että valokuva on tietoisesti rajattu. Jotain on saattanut jäädä kuvan ulkopuolelle. Seuraavaksi kävin läpi kaikkia kyseisissä kappaleissa olevia valokuvia, ja tarkastelin mitä kuvat esittivät. Valokuvista voitiin muodostaa eri luokkia. Kuvat jakautuivat suhteellisen helposti luokkiin *uskonnollinen esine tai symboli*, *uskonnollinen rakennus*, *maisema*, *ihminen ja uskonto*. Laadin muuttujan *kuvan aihe*.

Kuvan aihe	N	N(UE)	N(ET)
Uskonnollinen esine tai symboli	14	9	5
Uskonnollinen rakennus	8	5	3
Ihminen ja uskonto	27	22	5
Maisema	4	4	0
Yhteensä	53	40	13

Mikäli kuvassa oli kuvattuna selkeästi ja keskeisesti esineitä tai symboleita, esimerkiksi valokuvattu krusifiksi tai Koraani, sai se arvokseen *uskonnollinen esine tai symboli*. Valokuva sai arvokseen *uskonnollinen rakennus*, mikäli kuvassa oli rakennus keskeisessä osassa. Tällainen oli esimerkiksi kuva Turun synagogasta. Jotkut kyseisistä kuvista olisivat voineet saada arvoksensa myös *maisema* tai *ihminen ja uskonto*. Tällainen tapaus oli esimerkiksi kuva Pietarin kirkosta, jossa näkyy myös paljon ihmisiä varsinaisen rakennuksen lisäksi. Tällaisessa tilanteessa luin kuvan

yhteydessä olevan kuvatekstin, jossa keskityttiin rakennukseen. Katsojan huomio keskittyy näin ollen kuvassa olevaan rakennukseen, eikä sen lähellä oleviin ihmisiin. Tämän vuoksi luokittelin kuvan aiheen uskonnolliseksi rakennukseksi.

Rajasin *ihminen ja uskonto* arvon koskemaan niitä kuvia, joissa kuvassa olevat ihmiset tai kuvan etualalla oleva ihminen on selkeästi esillä, jolloin kuvan katsojan huomio kiinnittyy ensisijaisesti siinä olevaan ihmiseen. Kyseisissä kuvissa ihminen on toimijan roolissa. Kuvan aiheita tarkasteltaessa voidaan huomata, että oppikirjoissa kyseisiä uskontoja kuvataan etenkin uskonnollisten esineiden ja symbolien sekä ihmisten kautta. Tutkielmani kannalta halusin vielä tarkemmin paneutua ihmistä ja uskontoa kuvaaviin kuviin. Tämän vuoksi laadin muuttujan *ihminen ja uskonto* -kuvien aihe. Kuvien aiheet voitiin rajata karkeasti uskonnollista perinnettä, uskonnon vaikutusta kulttuuriin sekä uskontojen sisältä monimuotoisuutta kuvaaviin kuviin.

Ihminen ja uskonto -kuvien aihe	N	N(UE)	N(ET)
Uskonnollinen perinne	10	9	1
Uskonnon vaikutus kulttuuriin	6	5	1
Uskonnon sisäinen monimuotoisuus	11	8	3
Yhteensä	27	22	5

Sisällönanalyysin avulla sain selville, että oppikirjojen kristinuskoa, juutalaisuutta ja islamia käsittelevissä kappaleissa yleisin kuvatyyppe oli valokuva. Valokuvien yleisimpänä aiheena puolestaan oli ihminen ja uskonto. Kyseisistä kuvista suurin osa käsitteli uskonnon sisäistä monimuotoisuutta. Myös uskonnollisia perinteitä kuvattiin sekä uskonnon vaikutusta kulttuuriin. Tutkielmassani toin aiemmin esille uskontolukutaidon aiempia tutkimuksia, joista selviää, että uskontolukutaitoa edistäisi juuri uskonnollisten perinteiden, sisäisen monimuotoisuuden sekä uskonnon vaikutuksien käsittely. Aiemmista tutkimuksista selviää kuitenkin, että avainasemassa uskontolukutaidon edistämässä ovat myös uskonnon historialliseen taustaan sekä ajankohtaisiin asioihin perehtyminen. Alustavan analyysin pohjalta näyttää siltä, ettei

näitä käsitellä aineistossa olevissa valokuvissa ensisijaisesti. Jotkut kuvat tuovat esille monia uskontolukutaidon edistämiseen liittyviä aiheita, mutta olen sijoittanut kyseiset kuvat niiden ensisijaisen aiheen perusteella. Oppikirjojen on toimittava myös monia vuosia, joten niiden tulee kestää aikaa. Tämän vuoksi mahdollisuudet käsitellä ajankohtaisia asioita oppikirjoissa ovat rajalliset. Analysoin seuraavassa luvussa tarkemmin kuvia liittyen uskonnolliseen perinteeseen, uskonnon sisäiseen monimuotoisuuteen sekä uskonnon vaikutuksesta kulttuuriin.

4 AINEISTON ANALYYSI: USKONTOLUKUTAIDON KUVIEN VÄLITYKSELLÄ

4.1 Uskonnon vaikutukset yhteiskuntaan ja kulttuuriin

Kulttuurin käsite juontaa juurensa latinankieliseen verbiin *colere*, joka tarkoittaa muun muassa asumista, maanviljelyä, uskonnonharjoittamista sekä huolehtimista. *Kulttuuri* sai nykyisen merkityksensä 1600-luvulla, jolloin sillä alettiin tarkoittaa eri väestöjen ja kansojen tapojen ja uskomusten kokonaisuutta. (Anttonen 2011, 207.) Kulttuurin näkyvyyttä voidaan verrata vuoren huippuun. Kulttuurin näkyviin ominaisuuksiin voidaan lukea esimerkiksi ruokakulttuuri sekä pukeutuminen. Ne eivät kuitenkaan kerro kaikkea kulttuurista, sillä näkyvä osa on seurausta sen pinnan alla olevista asioista. Yhteisön kulttuuri vaikuttaa jäsentensä päätöksiin, tietoisuuteen itsestään ja tapaan hahmottaa maailmaa. Kulttuurin näkyviin ominaisuuksiin lukeutuvat kulttuuriset normit kuten kiellot ja käskyt. Ruokaan liittyvien tapojen taustalla voi olla esimerkiksi kieltä, eikä kyse näin ole yksinomaan ihmisen omasta päätöksestä. Kulttuuristen normien muodostumiseen vaikuttavat puolestaan kulttuuriset arvot. Kaikkein syvimmällä kulttuurin näkyviin osiin, normeihin ja arvoihin vaikuttavina seikkoina ovat myytit. Myytillä tarkoitetaan tässä yhteydessä uskomusta, jolla ei ole tieteellistä todistusperustaa. Kyseessä voi olla esimerkiksi myytit maailman synnystä, jumalasta tai elämän tarkoituksesta. (Pöntinen 2015, 170–172.) Näin ollen voidaan sanoa, että uskonto ja uskomukset vaikuttavat näkyvään kulttuuriin.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden laaja-alaisissa tavoitteissa (L2) mainitaan, että oppilaan tulisi saada tietoa siitä, miten eri kulttuurit, uskonnot sekä

katsomukset vaikuttavat ja näkyvät yhteiskunnassa sekä oppilaan arjessa (POPS 2014, 19). Lähtöoletuksena on, että sekä elämäkatsomustiedon että evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa on kuvia liittyen kyseiseen tavoitteeseen. Dinhamin ja Jonesin mukaan uskontolukutaitoon liittyy vahvasti se, että tunnistetaan uskonnollisuus validiksi ja tärkeäksi alueeksi yhteiskunnassa (Dinham & Jones 2010, 6). Mooren mukaan uskontojen vaikutukset ovat sulautuneet kulttuuriin. Hän argumentoi, ettei kulttuuria voi täysin edes ymmärtää, ellei ymmärrä uskontoa. (Moore 2015, 29–30.) Nähdäkseni on tärkeää, että kuvia uskontojen vaikutuksista yhteiskuntaan sekä kulttuuriin esitetään. Dinhamin ja Shawin tutkimuksenkin mukaan uskonnonopetuksessa tulisi tutkia uskontojen sekä katsomusten vaikutuksia yhteiskuntaan (Dinham & Shaw 2015, 11).

Elämäkatsomustiedon oppikirjassa on otettu esille islamia käsittelevässä kappaleessa islamiin liitetyt pukeutumissäännöt. Kuvassa neljä naista kävelee pois päin kuvaajasta. Jokaisella naisella on huivi päässään. Kun kuvaa katsoo tarkemmin, voi huomata, että naisia vastaan kävelee myös kaksi huivipäistä

Kuvaa ei voida julkaista tekijänoikeudellisista syistä.

Aineiston kuva 1. (Calonius et al. 2018, 72.)

naista. Naisten edessä, kuvasta katsottuna heidän takanaan, on nähtävissä myös muita kadulla olevia huiveihin pukeutuneita naisia. Kuvan taustalla näkyy myös kaupan mallinuket, joille on myös puettu huivit. Viimeistään kuvan kuvateksti saa lukijan kiinnittämään huomionsa huiveihin, sillä tekstissä sanotaan: ”Islamin pukeutumissäännöt näkyvät eri tavoin eri kulttuureissa”. Uskonnon, tässä tapauksessa islamin, vaikutus näkyvään kulttuuriin esitetään pukeutumissääntönä. Itse koen kuvan ja kuvatekstin osittain ristiriitaisena, sillä kuvassa kaikilla naisilla on hijab, jolloin pukeutumissääntöjen monimuotoisuus jää näkemättä. Lukija voi kysyä: Miten pukeutumissäännöt näkyvät eri kulttuureissa? Kyseinen kuva on kuitenkin kaikista kuvista selkein, joka liittyy uskonnon vaikutuksesta yhteiskuntaan.

Kuvassa olevasta pankkiautomaatista voi kuitenkin päätellä, että kuva ei ole otettu Suomesta. Eikö islam kuulu suomalaiseen kulttuuriin ja yhteiskuntaan? Kuvassa ei myöskään näy yhtään miestä, lasta tai vanhempia ihmisiä. Kaikki kuvan naiset ovat suhteellisen nuoria. Saattaa olla, että edellä mainitut henkilöt on jätetty kuvan

ulkopuolelle, jotta huomio kiinnittyy varmasti naisten käyttämiin huiveihin. On kuitenkin jopa hämmentävää, että kuvan vuoksi lukijalle voi jäädä vääristynyt kuva siitä, että muslimimiehiä, lapsia tai vanhuksia ei näkyisi kaupungin kaduilla. Kuvasta välittyy myös ajatus siitä, ettei muslimimiehillä olisi uskontoon liittyvää pukeutumista, vaikka Koraani suosittelee sekä miehiä että naisia pukeutumaan säädyllisesti. Miehet usein pitävät jonkinlaista päähinettä sekä pukeutuvat väljiin vaatteisiin.

Uskonnon oppikirjassa puolestaan nostetaan esiin islamiin liittyvä ruokakulttuuri osana näkyvää kulttuuria. Kuvassa mies seisoo kaupan hyllyn edessä katsoen kädessään olevaa pakkausta. Hyllyillä on selvästi lihapakkauksia ja miehen kädessä näin ollen lihapakkaus. Hyllyssä, kuvan⁵ etualalla, lukee isoin

Aineiston kuva 2. (Lackström et al. 2016, 71.)

kirjaimin ”HALAL”. Kuvateksti täydentää kuvaa kertomalla: ”Muslimit syövät halal-ruokaa”. Kyseinen kuva tuo esille islamin vaikutuksen syömiseen, mutta myös kauppojen tarjontaan, joten voidaan ajatella sen viestivän siitä, miten uskonto vaikuttaa yhteiskunnassa esimerkiksi kauppoihin ja niiden valikoimaan. Kuva ei kuitenkaan ole otettu suomalaisesta kaupasta. Myös tästä kuvasta välittyy viesti siitä, että islam ei kuuluisi suomalaiseen kulttuuriin tai yhteiskuntaan. Kuvassa ei myöskään ole yhtään naista, lasta tai vanhempaa ihmistä. Käyvätkö suhteellisen nuoret muslimimiehet vain kaupassa? Kuva tuo esille myös islamin vaikutuksen miesten pukeutumiseen, sillä kyseinen muslimimies on pukeutunut muslimimiehelle tyypillisesti väljiin vaatteisiin. Lukijan huomio kiinnittyy kuvaan, sillä kuvalla on ulkoisia kiinnostavuutta antavia tekijöitä. Hatvan mukaan tällaisia tekijöitä kuvissa voivat olla kirkkaat värit tai sommittelun erikoisuus (Hatva 1993, 51). Kuvassa etenkin punainen väri herättää huomion. Aukeaman toisessa kuvassa on vihreää sekä mustaa, jolloin aukeaman kuvien värit ovat osittain vastaväreinä toisilleen. Kyseinen kuva on myös sivuun nähden suuri (11,5cm x 16,8cm), mikä myös kiinnittää huomion.

⁵ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

Uskonnon oppikirjassa myös toinen kuva⁶ viittaa uskonnon vaikutuksesta kulttuuriin ja yhteiskuntaan, mutta on kooltaan huomattavasti pienempi (5,0cm x 6,5cm). Islamia käsittelevän kappaleen johdannon yhteydessä on kuva kahdesta pojasta, jotka opiskelevat pöytiensä takana. Pojat istuvat peräkkäin. Kuvassa itsessään ei ole mitään

Aineiston kuva 3. (Lackström et al. 2016, 63.)

uskontoon viittaavaa, mutta johdannossa oleva tarina kertoo takana istuvan pojan olevan muslimi nimeltään Hamid. Hänet on kuvattu tummilla hiuksilla ja vaalean harmaalla paidalla. Etualalla olevalla pojalla on puolestaan vaaleammat hiukset ja musta paita. Häntä kutsutaan perin suomalaisella nimellä Kalle. Kuvan katsoja huomaa, että kaksikko on kuvattu lähes toisiensa vastakohtina. Tarina ja kuva yhdessä kertovat, että Hamidin pitää jaksaa koulussa ilman ruokaa, ja että hän saa syödä vasta illemmalla. Tällä viitataan tietysti Ramadaniin. Kuva ja aukeamalla oleva tarina yhdessä kertovat islamin vaikutuksia tavallisten nuorten elämään sekä koulussa jaksamiseen. Kuva osuu opetussuunnitelman laaja-alaiseen tavoitteeseen, sillä kyseisessä tavoitteessa mainitaan uskonnon vaikutus ja näkyminen oppilaan arjessa (POPS 2014, 19). Kuvan tilanne tuo esille konkreettisesti aiemman tutkimuksen tuloksen (Rissanen et al. 2020), jossa islam uskonnollistetaan. Tutkimuksen tuloksessa annetaan esimerkiksi juuri se, että islam nähdään ainoastaan heitä koskeissa rajoitteissa sekä hankaluuksissa sopeutua koulun kulttuuriin. Kuvan voidaan nähdä jopa vahvistavan uskonnollistamista ja sitä kautta uskontolukutaidottomuutta.

Toisaalta kuvan ja tarinan voidaan myös yhdessä nähdä edistävän uskontolukutaitoa tuomalla uskonnollisen ulottuvuuden esille jokapäiväisessä elämässä. Esimerkiksi Mooren mukaan uskontolukutaidossa on kyse juuri uskonnollisten ulottuvuuksien huomioimisesta arjessa. Kuva antaa mahdollisuuden ymmärtää toisen ihmisen uskonnon kautta saamia kokemuksia ja merkityksiä arjessa. Mooren mukaan tällainen ymmärrys auttaa vähentämään uskontolukutaidottomuuden negatiivisia seurauksia. (Moore 2015, 37.) Kuvassa ei kuitenkaan ole yhtään tyttöä, joten islamin vaikutus nuoren tytön elämään jää näyttämättä.

⁶ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

Uskonnon oppikirjassa on myös juutalaisuuden ja kristinuskon osalta esitetty niiden vaikutuksia ympäröivään kulttuuriin. Juutalaisuuden osalta esitetään juutalaisuuden vaikutusta musiikkiin. Kuva⁷ on sivuun nähden suuri (10,0cm x 18,0cm), joten huomio kiinnittyy kuvaan

Aineiston kuva 4. (Lackström et al. 2016, 44.)

helposti. Kuvassa on iloinen parrakas mies hypähtämässä lavalla mikrofonin kädessä. Hän on selvästi kuvan pääosassa, sillä hän on jättiläinen verrattuna kuvan muihin ihmisiin. Taustalla näkyy valtava määrä yleisöä, teltoja sekä puita ja taivasta. Miehellä on kipa päässään, mistä voi päätellä hänen olevan juutalainen. Kuvateksti varmistaa oletuksen, sillä siinä kerrotaan: ”Juutalaisen muusikon Matisyahun musiikissa kuuluu uskonto”. Matisyahu onkin tehnyt muun muassa kappaleen nimeltä Happy Hanukkah, minkä nimestä jo näkyy yhteys juutalaisuuteen. Matisyahu edustaa myös ortodoksisia juutalaisuutta ja kirjoittaakin osan kappaleistaan uskomuksiinsa liittyen. Hän myös laulaa englannin lisäksi hepreaksi sekä jiddisiksi. Artistin sekä juutalaisuuden välillä on selkeä yhteys. Koska artistin nimi on myös mainittu kuvasta, on kuvan katsojan helppo etsiä lisätietoa hänestä, jolloin ymmärrys hänen suhteestaan juutalaisuuteen monipuolistuu.

Kristinuskon osalta uskonnon oppikirja nostaa esille uskonnon vaikutuksen elokuvaan sekä televisio-ohjelmaan. Hatvan mukaan kuvan kiinnostavuuteen vaikuttavat sekä kuvan ulkoiset että sisäiset tekijät. Sisällöllinen tekijä voi olla esimerkiksi se, mitä kuvassa tapahtuu. (Hatva

Kuvaa ei voida julkaista tekijänoikeudellisista syistä.

Aineiston kuva 5. (Lackström et al. 2016, 55.)

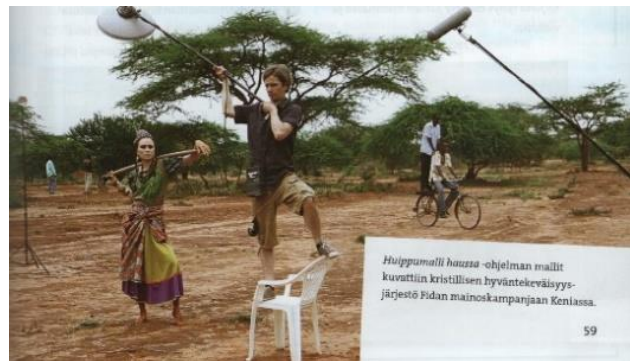
1993, 51.) Ensinnäkin kuva on suuri sivuun nähden (11,0cm x 18,0cm), mikä herättää huomiota. Elokuvan kohtauksesta otetusta kuvasta on nähtävissä, että kaksi miestä seisoo veden päällä. Jo ensi näkemältä kuvan sisältö vaikuttaa kiinnostavalta sen erikoisuuden vuoksi, sillä veden päällä seisominen on hyvin poikkeavaa. Toinen mies on tummaihoisen ja pukeutunut kauttaaltaan valkoiseen. Valkoinen väri tulkitaan

⁷ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

monissa kulttuureissa puhtauden, viattomuuden sekä täydellisyyden värinä. Raamatussa valkoista väriä pidetään taivaallisen valon sekä enkelien värinä. (Lempiäinen 2006, 379.) Valkoiseen pukeutunut mies voidaan tulkita olevan edellä mainitun kaltainen. Toinen mies taas on vaaleaihoinen ja pukeutunut vaaleisiin, mutta varsin tavanomaiseen ruudulliseen kauluspaitaan ja hiekanvärisiin housuihin. Kyseessä voidaan ajatella olevan kristinuskon kontekstista taivaallisen sekä maallisen kohtaamisesta. Myös kontrasti on yksi erilaisuuden lisäksi oleva katsetta ohjaava tekijä (Hatva 1993, 55).

Valkoisiin pukeutunut mies pitää käsiään toisen miehen käsivarsien päällä ja hymyilee leveästi. Toinen mies näyttää hämmentyneeltä. Kuvateksti avaa asetelmaa selventäen, että kyseessä on elokuva Bruce, taivaanlahja. Elokuvesta kerrotaan, että Bruce saa jumalallisia kykyjä, jolloin hän kävelee vetten päällä. Kristinuskoa tunteva katsoja pystyy yhdistämään, että kuvalla viitataan myös Jeesuksen vetten päällä kävelemiseen. Kirja olettaa, että lukija on tietoinen Jeesuksen ihmeteosta, sillä kirja ei mainitse asiaa. Kirjassa ei myöskään selitetä miesten henkilöahmoja, mutta vaatetuksen sekä eleiden perusteella valkoiseen pukeutunut on enkeli, Jeesus tai Jumala; tässä tapauksessa Jumala. Arkisemmin pukeutunut on Bruce.

Lähetystyöstä, yhteistyöstä sekä diakoniasta kertovan aukeamalla on kuva⁸ Huippumallihaussa -ohjelman kuvauksista. Myös kyseinen kuva on suuri sivuun nähden (10,0cm x 18,0cm). Kyseessä on mallien kuvaaminen kristillisen hyväntekeväisyysjärjestö

Aineiston kuva 6. (Lacström et al. 2016, 59.)

Fidan mainoskampanjaan Keniassa. Asia selviää kuvatekstin lukiessa. Ilman kuvatekstiä kuvan yhteyttä kristinuskoon on erittäin vaikea muodostaa. Kuvassa on kuvattu värikkäisiin vaatteisiin pukeutunut nainen, joka pitää olkapäillään jonkinlaista kuokkaa. Kuvausryhmän jäsen seisoo muovituolin päällä pitäen todennäköisesti

⁸ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

valaistukseen vaikuttavaa laitetta naisen päällä. Kuvassa on nähtävissä myös mikrofoni. Taustalla kaksi tummaihoista miestä ovat pyörän selässä, toinen satulalla istuen ja toinen tarakalla seisten. Kauempana takana on myös kaksi muuta tummaihoista miestä, jotka seisovat. Maa on erittäin kuivan näköinen, mutta taustalla on vihertäviä puita. Kuvassa on nähtävillä melko rikkaasti yksityiskohtia. Kuvan sommittelu on nähdäkseni hyvin erikoinen. Kuva representoi ikään kuin kahden maailman törmäystä, mikä saa aikaan kontrastia. Sekä sommittelu että kontrasti ja yksityiskohdat lisäävät kuvan huomioarvoa kuvan koon lisäksi (Hatva 1993, 51, 55, 63). Kuva osaltaan herättää lukijan huomion.

Elämäkatsomustiedon oppikirjan osalta uskonnon vaikutus yhteiskuntaan sekä kulttuuriin esitetään aineistoni kuvissa ainoastaan islamin kohdalla naisten huivien käyttönä. Evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa puolestaan on otettu uskontojen vaikutukset yhteiskuntaan sekä kulttuuriin esille jokaisen abrahamilaisen uskonnon kohdalla. Mukaan on islamin kohdalla otettu vaikutus ruokakulttuuriin ja kauppojen tarjontaan, islamin näkyminen koulun arjessa ramadanin aikaan, juutalaisuuden näkyminen ja kuuluminen musiikissa sekä kristinuskon näkyminen elokuvassa sekä tv-sarjassa. Aineistooni valikoituneista kuvista uskonnon oppikirjan kuvat edistävät enemmän opetussuunnitelman laaja-alaisen tavoitteen (L2) toteutumista sekä tietoa siitä, miten uskonnot näkyvät ja vaikuttavat yhteiskunnassa ja kulttuurissa. Tämä tulos ei kuitenkaan ole yleistettävissä, sillä aineistoni on hyvin tarkoin rajattu. Esimerkiksi elämäkatsomustiedon oppikirjan muiden lukujen kuvat voivat kertoa enemmän uskontojen vaikutuksista yhteiskuntaan sekä kulttuuriin.

4.2 Uskonnon sisäinen monimuotoisuus

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden uskonnon oppiaineen opetuksen tavoitteissa mainitaan uskuntoon liittyvä monimuotoisuus (POPS 2014, 466). On siis hyvin todennäköistä, että ainakin uskonnon oppikirjoissa on kuvia aiheesta. Opetushallituksen nettisivuilla on määritelty uskonnon opetussuunnitelman käsitteitä, joista yksi on uskonnon sisäinen monimuotoisuus. Käsitteellä tarkoitetaan sitä, että jokaisen uskonnon sisällä uskonnon muodot ja tulkinta vaihtelevat. Esimerkiksi uskonnon eri suuntaukset ja eri muodot eri kulttuureissa ovat osa uskonnon

monimuotoisuutta. Monimuotoisuuteen voidaan lukea myös tutkimustuloksia siitä, miten eri tekijät kuten ikä ja sukupuoli vaikuttavat aktiivisuuteen sekä eri käsityksiin uskonnosta. (Opetushallituksen kotisivut.) Uskontolukutaidon tutkijoista muun muassa Moore painottaa uskontojen sisäistä monimuotoisuutta. Hänen mukaansa uskontojen monimuotoisuuden tunnustaminen auttaa osaltaan ymmärtämään kulttuureja sekä ihmisiä. (Moore 2015, 29–30.) Uskontojen monimuotoisuuden käsittelyn puolesta kirjoittavat myös Dinham ja Shaw. Heidän tutkimuksensa mukaan uskontolukutaitoa edistäisi erilaisten uskontojen sekä niiden laajuuden tarkastelu. (Dinham & Shaw 2015, 11.)

Elämäkatsomustiedon islamia käsittelevässä kuvassa istuu viisi lasta jonkin aidan tai rakennelman päällä. Taustalla on rehevän vihreää metsää. Lapset on puettu melko värikkäisiin ja väljiin asuihin. Juuri lasten värikkäät vaatteet ovat kuvan huomioarvoa lisäävä tekijä (ks. Hatva 1993, 51). Kuva on melko pieni (4,8cm x 7,0cm), joten siksi värit ovatkin tärkeitä. Kaksi lapsista on tyttöjä ja loput kolme

Kuvaa ei voida julkaista tekijänoikeudellisista syistä.

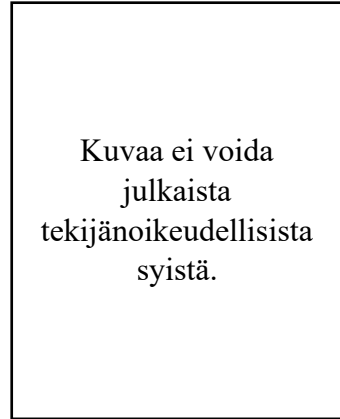
Aineiston kuva 7. (Calonius et al. 2018, 73.)

poikia. Tyttöillä on hijab päässään. Toisella tytöistä on housut ja kaikilla muilla, myös pojilla, on hameet. Kaikilla pojilla on päähine. Kaikkien vaatteet ovat eri värisiä. Lasten pukeutumisesta voi jo päätellä lasten olevan muslimeja. Yhdellä pojista on käsissään jokin kansio tai kirja. Tämän johdosta tulee mielikuva, että kyseiset lapset käyvät koulua. Viimeistään kuvateksti avaa monimuotoisuuden: ”Islam on levinnyt ympäri maailmaa. Esimerkiksi Indonesiassa elää paljon muslimeita”. Kuvateksti on jopa vähättelevä, sillä juuri Indonesia on se maailman valtio, jossa elää eniten muslimeja.

Monimuotoisuudesta kertoo se, että muslimeita on eri puolella maailmaa, ei esimerkiksi pelkästään mediahuomiota saavassa Lähi-idässä. Kuva kertoo, että tietyt muslimien pukeutumissäännöt pätevät myös Indonesiassa kuten väljästi pukeutuminen ja tyttöillä hiusten peittäminen. Yhdellä tytöistä on kuitenkin housut hameen sijasta, mikä viestii tulkintani mukaan monimuotoisuudesta, sillä tyttö erottuu muista ikätovereistaan pukeutumisellaan. Myös vaatteiden värien paljous viestittää kuvassa olevien lasten erilaisuudesta, vaikka yhteisiäkin piirteitä uskonnon

tunnistamiseksi löytyy. Myös lasten lukumäärän voidaan nähdä viittaavan Fatiman käden viiteen sormeen, joilla puolestaan muistutetaan muslimin elämän viidestä peruspilarista. Kyseiset peruspilarit ovat uskontunnustus, rukous, paasto, paasto, almuvero sekä pyhiinvaellus.

Vielä selkeämpi kuva islamilaisesta monimuotoisuudesta on saman sivun oikeassa yläkulmassa. Kuvan sijainti on yksi kuvaa painottava tekijä, sillä ylälaita on tutkijaisen mukaan kaikkein tärkein. Tosin jotkut tutkijat pitävät vasenta ja toiset oikeaa ylälaitaa tärkeimpänä. (Hatva 1993, 55.) Sijainti on tärkeä, sillä kuvan koko ei tässä tapauksessa ole huomiota herättävä piirre. Kuvassa on tanssiva henkilö, jonka kädet ovat ylhäällä. Henkilöllä on silmät kiinni. Hänen päässään on pitkän mallinen päähine

Aineiston kuva 8. (Calonius et al. 2018, 73.)

ja päällään jonkinlainen vihreä takki ja mekko. Hänen helmansa hulmuu, joten hän on todennäköisesti pyörähtänyt, mistä voidaan päätellä hänen tanssivan. Niin sanottu ”vihjattu” liike, kuten kyseisen kuvan tanssiminen, on myös yksi tarkkaavaisuutta suuntaava tekijä (Hatva 1993, 55). Taustalla näkyy seinä, jossa on iso lasimaalaus. Lasimaalaus esittää jonkinlaista tähteä. Tanssijan molemmin puolin seinällä on valot, muuten huoneessa on hämärää. Kuvan värit ovat kuitenkin lämpimät. Kuvasta voi huomata, että kyseinen asu ja etenkin päähine eivät näytä tyypillisen muslimin pukeutumiselta. Kuvateksti valottaa asiaa kertomalla, että kyseessä on tanssiva dervissi, joka edustaa islamin mystisyyttä korostavaa suuntausta. Kuvateksti mainitsee kyseisen suuntauksen olevan suufilaisuus. Kuvateksti paljastaa kirjaimellisesti, että islamissa on eri suuntauksia, jolloin yksi niistä on suufilaisuus. Tanssijan taustalla näkyy kaksi istuvaa henkilöä, joten voidaan ajatella, että tanssi saattaa olla jonkinlainen esitys. Kuvasta ei voi kuitenkaan sanoa, onko tanssijoita vain yksi. Ei myöskään tiedetä tanssiiko henkilö musiikin tahtiin vai ilman musiikkia.

Elämäkatsomustiedon oppikirja on valinnut uskonnon sisäistä monimuotoisuutta kuvaavan kuvan⁹ myös naisesta, jonka moni suomalainen tunnistaa tutuksi kasvoksi. Katsoja voi tunnistaa kyseisen naisen tutuksi televisiosta. Kuvateksti kertoo myös, että kyseessä on Jasmin Hamid, joka on sekä näyttelijä että kunnallispoliitikko. Hänellä on päällään valkoinen t-paita sekä vihreät housut. Hänellä on myös vihreä laukku ja käsissään jokin neuleelta näyttävä kangas. Hänen sormessaan on nähtävillä myös kihla- tai vihkisormus.

Aineiston kuva 9. (Calonius et al. 2018, 88.)

Päälaella Hamidilla on aurinkolasit ruskeiden pitkien hiusten päällä. Hänen hiuksensa ovat vapaana hänen hartiollaan. Tummat ja pitkät hiukset suorastaan erottuvat Hamidin valkoista paitaa vasten. Hän katsoo suoraan kuvaajaa kohti ja hymyilee. Tärkeä tekijä kuvassa onkin kasvot, sillä ne vangitsevat katseen aina voimakkaasti. Varsinkin silmät sekä suu saavat huomiota, sillä niistä luetaan kasvojen ilmeitä. (Hatva 1993, 59.) Islamin monimuotoisuuteen kuva liittyy siksi, että kuvatekstissä kerrotaan hänen kuuluvan tataarivähemmistöön. Mielikuva musliminaisesta myös eroaa paljon Hamidista, sillä yleinen kuva musliminaisesta on huntuun esimerkiksi hijabiin pukeutunut nainen. Varsinkin hiukset on yleensä peitetty. Elämäkatsomustiedon kirja ei edes anna muun suomalaisen muslimin kuvaa kuin tämän; kuuluisan naisen, josta ei päälle päin näy uskonnollisuus millään lailla. Tämäkin osaltaan kertoo islamin monimuotoisuudesta, mutta myös siitä, ettei Suomessa uskonto näy välttämättä ulospäin. Voidaanko kuvalla myös tarkoittaa, että Suomessa ei kuulu näyttää omaa uskontoaan ulos päin?

Evangelisluterilaisen uskonnon oppikirja nostaa suufilaisuuden myös esille. Kyseisen kuvan¹⁰ kuvateksti kertoo suufilaisuudesta enemmän kuin elämäkatsomustiedon vastaavan kuvan kuvateksti. Kuvatekstissä kerrotaan suufilaisen liikkeen olevan islamin mystiikkaa. Tämän lisäksi kuvatekstistä

Aineiston kuva 10. (Lackström et al. 2016, 64.)

⁹ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

¹⁰ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

selviää, miksi suufit tanssivat. He tavoittelevat kokemusta Jumalan läsnäolosta. Tähän he pyrkivät myös lukemalla ääneen pyhiä tekstejä. Kuvassa on havaittavissa samanlaista liikettä kuin elämäkatsomustiedon kirjankin kuvassa, mikä herättää huomion samalla tavalla. Myös pukeutuminen, valaistus ja sisätila näyttävät samalta. Eroja elämäkatsomustiedon kuvaan on selvästi havaittavissa. Tanssivia suufeja on kyseisessä kuvassa nähtävillä neljä yhden sijasta. Henkilöiden kädet ovat ylhäällä ja heidän helmansa hulmuavat, mutta asut ovat kuitenkin valkoiset ja valaistus viileämpi. Taustalla näkyy istuvia katsojia sekä soittajia. Voidaan päätellä, että suufit tanssivat musiikin tahtiin, ja että paikalla on katsojia. Islamin monimuotoisuudesta kertoo paitsi islamin eri suuntauksista, mutta myös eri tavoista tavoitella Jumalan läsnäoloa. Perinteisempi ajatus on rukoilu mutta kuva viestii myös tanssista sekä pyhien tekstien ääneen lukemisesta. Islamissa on siis monimuotoisia tapoja pyrkiä lähemmäs Jumalaa.

Uskonnon oppikirja tuo esille toisenkin kuvan, josta välittyy islamin sisäinen monimuotoisuus. Kuva muodostuu oikeastaan kolmesta kuvasta¹¹, joilla on yhteinen kuvateksti. Jokaisessa kuvassa on kuvattu musliminaisen kasvoja. Kuvat on aseteltu niin, että yksi kuvista on kahden muun kuvan yläpuolella ja on näin isompi kuin kaksi alapuolella olevaa kuvaa. Yläpuolella oleva kuva on naisesta, jolla näkyvät koko kasvot, mutta hiukset ja kaulan alue on vihreän huivin peitossa.

*Aineiston kuva 11, 12, 13.
(Lackström et al. 2016, 70.)*

Kuvatekstistä selviää, että kyseessä on hijab, joka on yleisin musliminaisten käyttämä huivi. Alhaalla vasemman puoleinen kuvassa nainen on pukeutunut mustiin huiviin niin, että ainoastaan hänen silmänsä näkyvät. Kuvateksti kertoo kyseessä olevan niqab. Alhaalla oikealla olevan naisen kasvoja ei näy ollenkaan. Ainoastaan naisen käsi näkyy, hänen pitäessään vihreästä asusteestaan kiinni. Kuvateksti kertoo, että kyseessä on burka, joka peittää kasvojen lisäksi myös koko kehon. Yhdessä kuvat ja kuvatestit tuovat esille, että musliminaiset käyttävät erilaisia huiveja. Musliminaisilla ei siis ole vain yhtä tapaa käyttää huivia. Kuva on sijoitettu aukeaman vasempaan alakulmaan. Aukeaman oikeassa yläkulmassa on vihreän vastaväriä eli punaista sisältävä kuva,

¹¹ Kuvat on julkaistu tekijän luvalla.

jolloin vastavärit herättävät huomion. Kuvat palvelevat kontrastillaan toisiaan, sillä kontrasti on yksi huomioarvoa lisäävä tekijä (Hatva 1993, 55).

Kristinuskon osalta elämäkatsomustiedon oppikirja ei puolestaan anna kuvaa, joka viittaisi uskonnon sisäiseen monimuotoisuuteen. Uskonnon oppikirja puolestaan tarjoaa jopa neljä erilaista kuvaa kristinuskon moninaisuudesta. Jo heti kristinuskon kappaleen johdannon aukeamalla on nähtävissä tällainen kuva. Kuvassa on tummaihoisen henkilö selkäpäin kädet ylhäällä. Henkilö on pukeutunut värikkääseen paitaan, jossa

Kuvaa ei voida julkaista
tekijänoikeudellisista syistä.

Aineiston kuva 14. (Lackström et al. 2016, 50.)

hallitsevana värinä on keltainen. Paidassa olevat raidat ovat sinisiä ja mustia. Myös punaista kuviointia on nähtävillä. Hänen edessään, valokuvaajan näkökulmasta hänen takanaan, on muita tummaihoisia, värikkäisiin vaatteisiin pukeutuneita ihmisiä kädet ylhäällä. Henkilöt ovat sisätiloissa, sillä katto näkyy. Katosta on laitettu roikkumaan monivärisiä viirinauhoja. Viirit ovat kolmioita, jolla voidaan viitata kristinuskon kolminaisuusoppiin. Varsinaisen kuvan taustalla on toinen kuva, jossa on kuvattu savimajojen näköisiä rakennuksia ja kuivaa maata. Kuvatuista seikoista voidaan päätellä, että kuvat sijoittuvat köyhään maahan, mahdollisesti kehitysmaahan afrikassa.

Aukeamalla olevasta tarinasta selviää, että kuvattu rakennus, jossa henkilöt ovat, on kirkko. Kuvan etualalla oleva henkilö saattaa olla tekstin perusteella pastori. Tarinassa kerrotaan myös kylästä, jossa puhutaan monia kieliä kuten ranskaa sekä minaa. Näiden perusteella voidaan jo sanoa, että kyseessä on ranskan entinen siirtomaa ja afrikkalainen kylä. Kristinuskon sisäisestä monimuotoisuudesta kuva kertoo monta asiaa. Ensinnäkin kristinuskon kirkot voivat olla hyvin eri näköisiä, samoin pastorit. Kirjan lukija saattaa pitää kristinuskoa etenkin länsimaalaisten uskontona, mutta oikeasti 1980-luvulta alkaen suurin osa kristityistä on asunut Euroopan, Pohjois-Amerikan sekä Australian ulkopuolella. Kristinuskon ja afrikkalaisen maailmankuvien kohtaamiseen sekä kristinuskon globaaleihin muutoksiin erikoistuneen professori

Mika Vähäkangaksen mukaan kehitysmaiden kirkot ovat nuoria ja kasvavia. Vähäkangas myös ennustaa, että afrikasta tulee vielä maailman suurin kristillinen mantere. (Vähäkangas 2009, 93.) Kuvan valinta lienee näin ollen perusteltua.

Luterilainen kirkko mainitaan uskonnon oppikirjan yhden kuvan kuvatekstissä. Itse kuvassa on neljä nuorta tunturin huipulla. He ovat hyvin lähekkäin toisiaan. He katsovat kuvaajaa kohti, mutta heidän kasvonsa ovat niin pieniä, ettei henkilöiden ilmeitä voi juurikaan lukea. Mikäli heidän kasvonsa näkyisivät paremmin, katse kiinnittyisi niihin, koska kasvot herättävät aina huomiota voimakkaasti (Hatva 1993, 59). Toisaalta katsetta ei olla välttämättä haluttu ohjata henkilöiden kasvoihin vaan kuvan muihin tekijöihin, kuten heidän keskeltä kohoavaan pitkään puiseen ristiin, joka on vinossa. Kuvasta näkyy kuinka korkealla he ovat. He ovat kuin lähellä taivasta.

Kuvaa ei voida julkaista tekijänoikeudellisista syistä.

Aineiston kuva 15. (Lackström et al. 2016, 56.)

Kuvasta voidaan arvella sen liittyvän kristinuskoon ristin vuoksi. Tunturin huippu sekä nuoret myös muodostavat kolmiomaisen muodostelman, jolla voidaan viitata kristinuskon kolminaisuuteen. Kuvateksti kertoo yhteydestä kristinuskoon ja sen monimuotoisuudesta tarkemmin. Kuvatekstissä mainitaan, että luterilainen kirkko opettaa nuorille kristinuskon perusasioita. Kuvateksti yhdistyy kuvaan, kun siinä kerrotaan, että rippikoulun voi käydä tuntureita vaeltaen. Kyseisessä kuvassa on näin ollen todennäköisesti rippikoululaisia. Luterilainen kirkko mainitaan kuvatekstissä suoraan, mistä voi päätellä, että kyseessä on yksi kristinuskon suuntauksista. Sisäisestä monimuotoisuudesta se kertoo myös luterilaisuuden sisällä, sillä kaikki rippikoulut eivät ole näin ollen samanlaisia. Yksi vaihtoehto on kuvan mukaan käydä rippikoulu vaeltaen lapin tuntureilla. Kristinuskon sisällä on siis erilaisia suuntauksia, mutta myös eri suuntauksien sisällä on monimuotoisuutta.

Uskonnon oppikirjassa otetaan esille myös yksi kristinuskon herätysliike; helluntailaisuus. Itse kuvasta¹² sitä ei voi huomata, mutta kuvateksti jälleen paljastaa yhteyden. Kuvalle on annettu koonsa puolesta paljon tilaa (12,0cm x 18,0cm) ja näin ollen myös huomiota (Hatva 1993, 55).

Kuvassa on miespuolinen henkilö

Aineiston kuva 16. (Lackström et al. 2016, 58.)

lavalla valaistuna mikrofoni kädessään. Hänen edessään kuvan vasemmassa reunassa näkyy nuoria aidatussa katsomossa. Kuva on hyvin pimeä ja nuoret ovat valaistuneet sinisen sävyiseksi, jolloin huomio siirtyy lavalla olevaan mieheen. Taustalla lavan ja yleisön välissä näkyy myös turvamies. On selvää, että kyseessä on jokin nuorten tapahtuma tai nuorten suosiman esiintyjän esiintyminen.

Kuva on otettu ikään kuin vinona, jolloin lavalla olevan henkilön sekä katsomon välille muodostuu kolmio. Kolmiolla viitataan tässäkin tapauksessa kristinuskon kolminaisuuteen. Sommittelu on vinon muodon vuoksi erikoinen, mikä myös lisää kuvan huomioarvoa (Hatva 1993, 51). Kuvatekstin mukaan kyseessä on helluntailainen Youth Celebration -tapahtuma, joka järjestetään joka vuosi Keuruulla. Kuvan ja kuvatekstin myötä stereotypia himouskovaisesta herätysliikkeestä vaikuttaa melko kaukaiselta, sillä kyseinen kuva voisi olla mistä tahansa konsertista. Uskontolukutaidon tarkoituksena onkin Dinhamin ja Jonesin mukaan vähentää stereotypioita sekä lisätä toisten kunnioitusta. (Dinham & Jones 2010, 6). Myös tältä osin kuva omalta osaltaan edistää uskontolukutaidon tarkoitusta. Kuvassa esitetään paitsi kristinuskon myös helluntailaisuus monimuotoisena.

¹² Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

Luostareista kertovan tekstin yhteydessä on kuva¹³ ”Lontoolaiset nunnat pelaamassa sulkapalloa”. Kuvassa kolme nunnaksi pukeutunutta naista pelaavat sulkapalloa nurmikolla.

Taustalla näkyy kiviseinä sekä

Aineiston kuva 17. (Lackström et al. 2016, 61.)

puita ja pensaita. Yhteys kristinuskoon on selvä paitsi heidän asuistaa, myös heidän kaulassa olevista risteistä sekä heidän asettautumisestaan. Heitä on kolme, ja yhdessä he muodostavat kuvaan kolmion. Tämän voidaan ajatella viittaavan kristinuskon kolminaisuuteen. Sivun otsikon sekä kuvan välillä on suuri jännite, sillä kuvan otsikon mukaan luostarissa keskitytään hengelliseen elämään. Sulkapallo ei perinteisesti kuulu hengelliseen elämään. Kyseinen kontrasti antaa kuvalle huomiarvoa (Hatva 1993, 55). Suomalaiselle nunnat voivat myös olla vieras näky, sillä protestanttisia luostareita ei yleensä ole. Sivun teksti paljastaa, että luostarielämä on tärkeä osa katolista sekä ortodoksisista kristillisyyttä. Tekstissä kerrotaan myös eri luostareiden välillä olevan toisistaan poikkeavia sääntöjä ja tapoja. Tämä osaltaan auttaa ymmärtämään otsikon ja kuvan välisen jännitteen. Teksti ja kuva yhdessä kertovat kristinuskon sisäisestä monimuotoisuudesta paljon, sillä ne kertovat kristinuskon katolisesta ja ortodoksisesta suuntauksesta sekä niihin kuuluvien luostareiden monimuotoisuudesta.

Sattumaa tai ei, uskonnon oppikirjojen uskontojen monimuotoisuuden liittyvissä kristinuskon kuvissa on jokaisessa havaittavissa kolmio. Nähdäkseni tämän voidaan ajatella kertovan siitä, että kristinuskon moninaisuudesta huolimatta on olemassa kaikille kristinuskon piirissä oleville jotakin yhteistä. Tässä tapauksessa kolminaisuusoppi. Uskonnon oppikirjassa monimuotoisuuden osalta korostuu juuri kristinuskon monimuotoisuus, mikä on ymmärrettävääkin. Myös islamiin liittyvää monimuotoisuutta on nähtävissä, mutta juutalaisuuden monimuotoisuudelle ei ole tilaa. On huomattavaa, että myöskään elämänkatsomustiedon oppikirja ei tuo esille juutalaisuuden monimuotoisuutta. Elämänkatsomustiedon oppikirja esittää abrahamilaisista uskonnoista ainoastaan islamin monimuotoisena. Jälleen voi olla

¹³ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

kuitenkin niin, että oppikirjan muissa osiossa saattaa olla kuvia, jotka viittaavat kristinuskon ja juutalaisuuden monimuotoisuuteen.

4.3 Uskonnollisen perinteen kuvaukset

Sana *perinne* viittaa ominaisuuteen, joka periytyy eli välittyy sukupolvelta toiselle. Perinteen vierasperäisenä synonyymina voidaan pitää käsitettä *traditio*. Tradition käsite periytyy latinankielisestä sanasta *tradere*, joka suomennettuna tarkoittaa ”antaa pois”, ”luovuttaa” ja ”jättää haltuun”. *Traditio* on jotakin joka on saatu menneisyydestä ja jonka toteuttaja vie sen eteenpäin tulevaisuuteen. Perinteessä on kyse myös yhteisöstä, sillä usein perinne on yhteisön yhteinen. Jotta jokin asia voi tulla perinteeksi jonkin tietyn yhteisön piirissä, tulee sen läpäistä sosiaalinen kontrolli ja tulla hyväksytyksi. Minimirajana on usein pidetty kahta peräkkäistä välittymistä, millä tarkoitetaan, että asian kuulija muistaa esityksen ja välittää sen eteenpäin niin, että seuraavakin kuulija muistaa sen. Yhteisön ei tarvitse muodostua esimerkiksi tietyllä alueella, vaan yhteisö voi muodostua muiden ihmisiä yhdistävien piirteiden perusteella. Tällaisia piirteitä voivat olla esimerkiksi työpaikka, harrastukset tai virtuaalinen alusta. Perinne voi koostua esimerkiksi yhteisistä lauluista tai tarinoista. (Hakamies 2017, 45–47.) Perinne voi myös kuvata jonkin paikan tapahtumia, joita voivat olla esimerkiksi uskonnollisen johtajan syntymä ja kuolema tai erilaiset mystiset tai yliluonnolliset kokemukset. Tällöin perinteellä on valta tehdä jostakin tietystä paikasta pyhän. Esimerkiksi Israel on pyhä maa kristityille ja juutalaisille. (Mahlamäki 2017, 158.)

Perinne-käsitteen lähelle asettuu myös käsite kulttuuriperintö. Kulttuuriperintöä pidetään ”virallisempana” ja jopa tärkeämpänä käsitteenä. Kulttuuriperintö voidaan jakaa sekä aineelliseen että aineettomaan perinteeseen. Aineettomaan kulttuuriperinteeseen voidaan luokitella suullinen perinne ja ilmaisut, kieli, esittävät taiteet, sosiaaliset toiminnot, juhlat, rituaalit, käsityötaidot sekä luontoon ja maailmankaikkeuteen liittyvä tieto ja toiminnot. Aineellista kulttuuriperintöä voivat olla esimerkiksi rakennukset tai museoissa olevat esineet. Laajimmillaan kulttuuriperinnöllä voidaan tarkoittaa lähes kaikkea erityisen tärkeäksi ja merkittäväksi katsottua kulttuurin muotoa. (Hieta, Hovi & Ruotsala 2017, 313–315.)

Myös perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa käytetään kulttuuriperinnön käsitettä laaja-alaisen tavoitteen (L2) yhteydessä. Perusopetuksessa tulisi opettaa oppilaille heidän oman kulttuuriperintönsä arvostamista. Perusopetuksen toimintaperiaatteiden yhteydessä myös mainitaan kulttuuritraditioihin tutustuminen. (POPS 2014, 19, 26.) Dinhamin ja Shawin uskontolukutaidon kehittämiseen liittyvän tutkimuksen mukaan opetuksessa tulisi tutkia uskontoja perinteinä, sillä se edistäisi oppilaiden uskontolukutaitoa (Dinham & Shaw 2015, 11). Nähdäkseni uskonnollisten perinteiden tutkiminen auttaa ymmärtämään ihmisten käyttäytymistä, mikä puolestaan vähentäisi uskontolukutaidottomuudesta johtuvia ongelmia.

Tutkielmassani tarkastelin uskonnollista perinnettä, jolla tarkoitan tietyn uskonnollisen yhteisön perinnettä. Tarkastelin kuvissa esimerkiksi erilaisia esiin tulevia uskontoon liittyviä rituaaleja sekä juhlia. Koen, että uskonnolliset perinteet ovat tiettyjä tapoja, joita tiettyyn uskontoon kuuluvat noudattavat. Tapojen tulee olla sellaisia, jotka ovat toistuneet sukupolvelta toiselle uskonnon piirissä. Etenkin evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa oli havaittavissa kuvia, jotka ensisijaisesti kertoivat tietyn uskonnon perinteistä. Elämänkatsomustiedon oppikirjasta ainoastaan yksi kuva toteutti tämän oman tulkintani mukaan. Tällainen kuva oli konfirmaatiosta, jossa etualalla on kuusi nuorta, joille kaksi miestä jakaa ehtoollista. Nähdäkseni huomiota herättäviä tekijöitä ei kuvassa oikeastaan ole kuvan suuren koon lisäksi (8,0cm x 16,8cm).

Kuvaa ei voida julkaista tekijänoikeudellisista syistä.

Aineiston kuva 18. (Calonius et al. 2018, 67.)

Nuorilla on valkoiset albat päällään ja he ovat polvistuneet alttarille. Ainakin toinen miehistä on todennäköisesti pappi, sillä hänellä on albansa päällä vielä vihreä vaate, jossa on kolminaisuuden tunnus. Toisella miehellä on vain valkoinen alba.

Kuvatekstissä sanotaan, että rippikoulun päättää konfirmaatio, jossa nuori vahvistaa kuulumisensa kirkkoon. Kristinuskon suuntauksesta ei mainita, mutta oletettavasti kyseessä on luterilaisuus. Kuva kertoo siitä uskonnollisesta perinteestä, että kristityt nuoret käyvät rippikoulun, jonka päättää konfirmaatio. Konfirmaatiosta kuva ja kuvateksti kertovat, että siellä nuori vahvistaa kirkkoon kuulumisensa sekä albaan

pukeutuneena saa ehtoollisen. Kuvassa näkyy papin kädessä öylätti, joten katsoja näkee, millainen on ehtoollisella annettava leipä. Toinen miehistä todennäköisesti kaataa viiniä, vaikka sitä ei kuvasta näy. Kuva kertoo kristinuskoon liittyvästä rituaaliperinteestä. Islamiin tai juutalaisuuteen liittyvistä uskonnollisista perinteistä ei ensisijaisesti kerro mikään kuva. Tosin uskontojen monimuotoisuuteen sekä vaikutuksista kulttuuriin on nähtävissä myös uskontoihin kuuluvia perinteitä. Tulkintani mukaan kyseiset kuvat kuitenkin kertovat ensisijaisesti sisäisestä monimuotoisuudesta tai vaikutuksista kulttuuriin.

Uskonnon oppikirjassa kristinuskoon ensisijaisesti perinteeseen liittyvää kuvaa ei ole puolestaan löydettävissä. Sen sijaan juutalaiseen perinteeseen liittyviä on jopa seitsemän ja islamiin liittyviä kaksi. Ensimmäinen juutalaiseen perinteeseen liittyvä kuva on juutalaisuuteen johdattavalla aukeamalla. Kuvassa¹⁴ on etualalla valkoiseen pukeutunut poika, vaaleanpunaiseen pukeutunut nainen, kravattiin ja mustaan pukuun pukeutunut mies. Asuilla luodaan selvää kontrastia, jolloin kuvan nainen sekä poika korostuvat vaalealla pukeutumisella. Kontrasti myös lisää kuvan huomioarvoa (Hatva 1993, 55).

Aineiston kuva 19. (Lackström et al. 2016, 38.)

Heidän takanaan vasemmalla puolella on vanhempi mies, joka kantaa Tooraa. Kyseisellä vanhemmalla miehellä on päässään kipa ja yllään musta puku sekä kravatti. Kuvassa huomiota saavat etenkin henkilöiden silmät sekä suu (Hatva 1993, 59). Kuvan nainen vaikuttaa onnelliselta. Hän pitää molemmilla käsillään pojan kauluksista kiinni ja hymyilee hänelle. Heidän kanssaan oleva mies on heidän vierellään ja pitää kiinni pojan selästä. Poika itse ei kuitenkaan hymyile. Kuvan kolmen henkilön läheisyydestä voidaan päätellä, että kyseessä saattaa olla perhe; äiti, isä ja poika. Takana oleva vanhempi mies on todennäköisesti juutalaiseen yhteisöön kuuluva mies.

¹⁴ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

Aukeaman tarina avaa uskonnollista perinnettä. Kyseessä on juutalainen juhla, bar mitsva. Varsinaisen kuvan taustalla on mustavalkoinen valokuva harmaasta kaupungista. Näin kuva perheestä korostuu. Etenkin kuvassa oleva äiti vaaleanpunaisella asullaan sekä poika valkoisella asullaan nousevat kuvasta esiin. Kuvan perusteella voisi ajatella, että bar mitsva on etenkin pojan äidille ylpeyden ja onnellisuuden aihe. Aukeamalla oleva tarina on myös kirjoitettu äidin kirjoittamana kirjeenä, mikä puoltaa tulkintaa äidin tärkeästä roolista kuvassa.

Toinen juutalaista juhlaperinnettä representoiva kuva¹⁵ on juutalaisesta purim-juhlasta. Asia selviää kuvatekstistä. Kuvatekstissä selitetään myös, että kyseisessä juhlassa on lupa hullutella. Tämän tarkemmin juhlasta ei kerrota sanallisesti. Kuvassa katse kohdistuu kuvan keskellä

Aineiston kuva 20. (Lackström et al. 2016, 40.)

etualalla olevaan poikaan, joka on pukeutunut siniseen kaapuun sekä keltaiseen kalaa muistuttavaan päähineeseen. Etenkin pojan kasvojen silmät ja suu vangitsevat katsojan (Hatva 1993, 59). Hänen kasvoillaan näyttää olevan jonkinlaista vihreää, sinistä ja liilaa väriä. Vaikka kuvatekstissä mainitaan hulluttelu, ei pojan ilme ole kovinkaan iloinen. Pojan ilme on hyvin tuima ja hän katsoo suoraan kuvan ottajaa kohti. Taustalla näkyy paljon muita nuoria, jotka ovat pukeutuneet samalla tavalla. Kuvan oikeassa reunassa oleva toinen poika näkyy keskellä olevan kanssa tarkemmin kuin muut. Myös tällä pojalla on melko tuima ilme. Hän puolestaan katsoo kuvan vasenta laitaa kohti. Vaikka kuvassa olevat värit ovat iloiset, ei tunnelma vaikuta kovinkaan iloiselta. Kuvan värit kuitenkin antavat kuvalle paljon huomiota kuvan koon (12,0cm x 18,0cm) lisäksi (Hatva 1993, 51).

Kolmas juutalaista juhlaa representoiva kuva¹⁶ on mustavalkoinen, jossa on vanha parrakas mies sekä nuori pulisongit omaava poika. Vaikka usein kirkkaat värit antavat kuvalle huomiota, voi myös ainoa

Aineiston kuva 21. (Lackström et al. 2016, 46.)

¹⁵ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

¹⁶ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

mustavalkoinenkuva erottua värillisten joukosta. Myös kuvan suuri koko (10,5cm x 16,8cm) antaa kuvalle huomiota (Hatva 1993, 55, 63.) Nähdäkseni nämä ovat juuri tämän kuvan voimia. Pojalla on kipa päässään. Myös vanhalla miehellä on hattu. Koska pojalla on myös pulisongit ja miehellä on pitkä parta, ovat he todennäköisesti ortodoksijuutalaisia. Miehellä on kädessään jonkin kasvin oksa, jossa on lehtiä. Poika katsoo oksaa hyvin kiinnostuneesti. On selvää, että kyseinen kasvi on kuvan kiinnostava osa. Kuvateksti jälleen paljastaa, että kyseessä lehtimajan teko. Kuvatekstin mukaan monet juutalaiset rakentavat kotinsa lähelle lehtimajan Toorassa olevien ohjeiden mukaan. Kyseessä on lehtimajanjuhla, joka kestää jopa seitsemän päivää. Jotkut juutalaiset asuvat rakentamassaan lehtimajassa koko juhlan ajan. Kuvasta välittyy selkeästi uskonnollisen perinteen välittyminen sukupolvelta toiselle, sillä todennäköisesti vanha mies opettaa nuorta poikaa majan rakentamisessa ja näin jatkamaan perinnettä.

Juutalaisesta juhlaperinteestä on vielä neljäskin kuva. Kyseessä on juutalaiset häät. Kuvassa¹⁷ on nähtävissä mustaan pukuun ja valkoiseen kipaan pukeutunut seisova mies, jonka vastapäätä seisoo valkoiseen huntuun ja valkoiseen mekkoon pukeutunut nainen. He seisovat vastakkain ja pitävät toisiaan kädestä. Katse ohjautuu jälleen henkilöiden kasvoihin, sillä kasvot kiinnittävät huomion voimakkaasti kuvissa (Hatva 1993, 59). Molemmat myös hymyilevät toisilleen. Kuvateksti ohjaa lukijaa myös katsomaan hääparin yläpuolella olevaa katosta, joka on koristeltu kukilla ja valkoisilla kankailla. Kuvateksti kertoo, että kyseessä on juutalainen hääkatos, huppa. Kyseinen katos symboloi kotia, jonka hääpari rakentaa yhdessä. Kuva ja teksti yhdessä kertovat nähdäkseni hyvin, kuinka perinteen sisällä on myös muita perinteitä. Juutalaiseen hääperinteeseen ilmeisesti kuuluu tietynlainen pukeutuminen hääparilla

Aineiston kuva 22. (Lackström et al. 2016, 48.)

¹⁷ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

sekä hääkatos. Juutalaiseen perinteeseen kuuluu myös se, että pari rakentaa yhdessä kotinsa.

Viides juutalaisten juhlaperinteisiin liittyvä kuva¹⁸ on oppikirjojen kuvista kaikkein vaikeimmin tulkittavissa oleva, sillä kyseisen kuvan yhteydessä ei ole kuvatekstiä. Kuvassa on tyttö, joka seisoo menoran näköisen kynttelikön takana. Tyttö ja kynttelikkö ovat mahdollisesti ikkuna takana. Tytöllä on kädessään kirja, jota hän pitää kasvojensa korkeudella kuvan oikealla puolella. Kuvassa huomio kiinnittyy etenkin tytön

Aineiston kuva 23. (Lackström et al. 2016, 43.)

kasvoihin (ks. Hatva 1993, 59). Tytön katse on kohdistunut kyseisen kirjan aukeamaan. Tytön suu on myös auki, joten hän joko laulaa tai lukee kirjasta ääneen. Kynttelikössä on yhdeksän kynttilää, vaikka menorassa on tyypillisesti seitsemän kynttilää. Kuvasta voidaan päätellä kynttilänjalan viittaavan juutalaisten Hanukka-juhlaan, sillä silloin käytetään yhdeksänhaarasta kynttilänjalkaa. Keskellä kuvaa kynttilänjalassa on myös kuusisakarainen tähti, jolla varmasti viitataan Davidin tähteen, juutalaisuuden tunnuksen. Mikäli kuvan katsoja ei tiedä jo entuudestaan juutalaisia juhlaperinteitä, jää kuvan sisältö ymmärtämättä.

Myös muita juutalaisia perinteitä on representoitu juhlien lisäksi. Yksi tällainen on kuva¹⁹ neljästä nuoresta miehestä ja yhdestä pojasta, jotka tutkivat Tooraa. Neljällä nuorella miehellä on päällään valkoinen kauluspaita ja musta puvuntakki. Päässään heillä on hatut. Kukin heistä

Aineiston kuva 24. (Lackström et al. 2016, 42.)

on pöydän takana vierekkäin. Pöydällä näkyy Toora. Kuvassa olevan pojan pukeutuminen poikkeaa radikaalisti. Pojan erilaisuus ohjaa katsetta myös häneen

¹⁸ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

¹⁹ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

(Hatva 1993, 55). Hän on kuvan oikeassa reunassa. Hänellä on yllään punainen päähine sekä vihreä kauluspaita. Kädessään pojalla on leikkipyssy. Hänen asunsa on kuin sotilaan. Kahdella nuorella on havaittavissa parta. Kaksi vasemmalla olevista nuorista lukee Tooran kääriä. Heidän vieressään keskellä kuvaa oleva nuori nojaa käteensä tylsistyneen näköisenä ja katsoo Tooraa kohti. Hän ei kuitenkaan paikastaan johtuen pysty sitä lukemaan. Keskimmäisen nuoren ja sotilaaksi pukeutuneen pojan välissä on vielä yksi nuori, joka pitää toisella kädellään hatustaan kiinni ja toisella pitelee kirjaa. Myös hän katsoo Tooraa kohti. Tooran voidaan ajatella olevan kuvan keskeinen asia, sillä kuvan katsoja kiinnittää huomionsa sekä kuvassa olevien henkilöiden silmiin ja suuhun että heidän katseensa suuntaan (Hatva 1993, 60).

Sotilaaksi pukeutunut poika on kuvassa ainut, joka ei katso Tooraa. Hänen katseensa sekä leikkipyssynsä on suuntautunut kohti Tooran lukijaa. Pojan ilme on nähdäkseni jokseenkin hämmästyntynyt, joten hän ei näytä siltä, että ampuisi ketään. Kuvatekstissä todetaan vain: ”Juutalaiset nuoret miehet tutkivat Tooraa”. Kuvateksti ei tuo lisää informaatiota kuin mitä voidaan kuvasta nähdä. Kysymykseksi jää, miksi kuvassa oleva poika on pukeutunut sotilaaksi sekä miksi hänet on otettu mukaan kuvaan. Hän on aivan oikeassa reunassa, joten hänet olisi voitu jättää helposti kuvan ulkopuolelle. Halutaanko kuvalla viestiä, että juutalaisten joukossa on sotaisia juutalaisia? Vai halutaanko viestiä, että rauhaisia juutalaisia osoitetaan aseella? Kuvassa ei myöskään ole yhtään naista lukemassa Tooraa, josta välittyy mielikuva, etteivät juutalaiset naiset välttämättä lue sitä.

Viimeinen juutalaista perinnettä representoiva kuva²⁰ liittyy juutalaiseen päähineeseen. Kyseessä on tietysti kipa. Kuvassa on pojan pää takaa päin, jolloin pääläella oleva kipa näkyy hyvin. Kuva on hyvin tumma, mutta kipa loistaa sinisen, valkoisen ja keltaisen värisenä. Värien

Aineiston kuva 25. (Lackström et al. 2016, 45.)

kontrastin vuoksi huomio kiinnittyy olennaiseen asiaan eikä esimerkiksi pojan korviin

²⁰ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

tai hiuksiin (Hatva 1993, 55). Kuvateksti antaa lisää informaatiota. Sen mukaan kuvan pojalla on kipassaan jalkapallojoukkueen tunnus. Kipasta kerrotaan lisäksi, että myös ei-juutalaiset käyttävät kipaa vieraillessaan juutalaisessa synagogassa. Kipa on varsin tärkeä päähine juutalaisille, koska poika on yhdistänyt kipaansa hänelle ilmeisen tärkeän asian: jalkapallojoukkueen. Voidaan päätellä, että myös muut kuin juutalaiset kunnioittavat kipan käytön perinnettä, koska heidän kerrotaan käyttävän myös itse kipaa synagogassa. Suomessa ja muissakin kulttuureissa on totuttu, että hatut otetaan pois päästä silloin kun saavutaan sisätiloihin. Sama ei näytä pätevän kipaan. Kipan on oltava erityinen.

Islamin perinteisiin liittyen on uskonnon oppikirjasta löydettävissä kaksi valokuvaa. Toisessa on kuvattuna pelkkiä miehiä ja toisessa pelkkiä naisia. Miehiä sisältävässä kuvassa²¹ on neljä miestä kuvan etualalla. Kuva on kooltaan 10,7cm x 16,8cm. Kolme miehistä on

Aineiston kuva 26. (Lackström et al. 2016, 69.)

pukeutunut valkoiisiin vaatteisiin. Kahdella heistä on myös valkoinen huivi tai turbaani päässään. Kolme miehistä pyrkii koskettamaan mustaa kiveä. Kaikilla miehillä on parta. Kyseiset miehet erottuvat kuvasta valkoisen värin sekä valon ja varjon muodostaman kontrastin vuoksi (Hatva 1993, 55). Tämän vuoksi he ovat kuvan tärkeintä osaa.

Yksi miehistä seisoo mustan kiven vierellä kuvan oikeassa reunassa armeijanvihreä paita päällään. Hänen katseensa suuntautuu kauas vasemmalle. Hän todennäköisesti toimii kiven vartijana. Kiveä koskemaan pyrkivät miehet katsovat vain kiveä. Ei ole saman tekevää, mihin miehet katsovat, sillä lukija siirtää omaa katsettaan heidän katseensa suuntaan (Hatva 1993, 60). Tässä tapauksessa lukijan katse ohjautuu kiveen. Kiveä ympäröi hopeinen paksu kehys. Miesten takaa on tulossa myös paljon muita miehiä. Paikka näyttää hyvin ahtaalta väkimäärän vuoksi. Kuvatekstin mukaan jopa

²¹ Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

miljoonat muslimit tekevät vuosittain pyhiinvaelluksen pyhiinvaelluskuukauden aikaan Kaaban pyhäkköön mustan kiven luokse. Jo kuvasta voidaan päätellä, etteivät naiset pääse mustan kiven luokse, vaikka voivat pyhiinvaelluksen suorittaa. Tämä kertoo osaltaan islamin perinteistä nähdäkseni sen, että miehet ja naiset on eroteltu toisistaan.

Myös toinen kirjassa oleva islamiin liittyvä perinne kertoo miesten ja naisten erottelusta. Keskenään kuvat ovat saaneet kokonsa puolesta lähes saman verran huomiota, sillä naisia sisältävä kuva²² on kooltaan 7,9cm x 14,7cm. Kuvassa on etualalla

Aineiston kuva 27. (Lackström et al. 2016, 66.)

neljä hijabiin pukeutunutta naista. Jokaisen hijab on erivärinen. Väreinä ovat sininen, valkoinen, musta ja punainen. Värit herättävät lukijan huomion kuvaan (Hatva 1993, 51). Kuvassa näkyy muitakin hijabiin pukeutuneita naisia. Kolmella kuvan naisista on kädet pään korkeudella kasvojen vieressä. Kaikkien naisten katse on suuntautunut maata kohti alaspäin. Kuvateksti paljastaa miksi kuvassa näkyy vain naisia: ”naiset rukoilevat yleensä miehistä erillään, joko kotona tai moskeijassa, jossa heillä on oma rukoustila”. Voidaan kuvatekstistä päätellä, että kuva on moskeijasta, sillä naisia on hyvin paljon.

Elämänkatsomustiedon oppikirjan kuvista vain yksi edustaa ensisijaisesti uskonnollista perinnettä. Kyseessä on kristinuskon perinne, konfirmaatio. Konfirmaatio on ajankohtainen luterilaisille nuorille, jotka mahdollisesti ovat kavereita elämänkatsomustiedon oppilaiden kanssa. Uskon, että tämän vuoksi kyseinen perinne on nostettu erityisesti esille. Muiden abrahamilaisten uskontojen kohdalla uskonnollisia perinteitä ei kuvien välityksellä kerrota. Uskonnon oppikirjassa puolestaan ei kristinuskon perinteitä ensisijaisesti edustavaa kuvaa ole löydettävissä. Juutalaisten perinteiden näkyvyys kuvissa korostuu. Etenkin juutalaisten erilaiset juhlaperinteet on otettu kuvina kirjaan mukaan. Kuvista välittyy ajatus siitä, että

²² Kuva on julkaistu tekijän luvalla.

juutalaisilla on paljon erilaisia perinnejuhlia, joihin vanhempi väestö ohjaa nuoria. Yleisestikin tulee mielikuva siitä, että juutalaisilla on paljon perinteitä, joita he noudattavat elämänsä aikana. Tätä ajatusta ohjaavat myös oppikirjan otsikot ”Perinteet siirtyvät juhlissa” ”Juhlat rytmittävät juutalaista vuotta” ja ”juhlat kertovat juutalaisten historiasta”. (Lackström et al. 2016, 46–47). Kuvissa esiintyy selkeästi enemmän miehiä ja poikia juutalaisten perinteiden suorittajina, mikä luo lukijalle kuvan miesten tärkeästä asemasta juutalaisissa perinteissä. Islamin osalta kuvia on kaksi. Islamin perinteistä ensisijaisesti kertovat kuvat ovat mielenkiintoisia siksi, että niiden valossa islam näyttää jakavan muslimit selkeästi sukupuolen mukaan. Miehet ovat erillään naisista islamin perinteitä noudatettaessa.

4.4 Yhteenvetoa

Analyysistani kävi ilmi, että elämäkatsomustiedon ja uskonnon oppikirjojen abrahamilaisia uskontoja käsittelevien lukujen kuvista suurin osa on valokuvia. Valokuvista puolestaan suurin osa käsittelee ihmistä ja uskontoa. Kyseisissä valokuvissa on käsitelty uskontojen vaikutuksia yhteiskuntaan sekä kulttuuriin, uskonnollisia perinteitä sekä uskontojen sisäistä monimuotoisuutta. Aiempiin tutkimuksiin verrattuna voidaan todeta, että uskontolukutaidon kehittäminen onnistuu näiden teemojen osalta. On kuitenkin tärkeää huomioida, mitä uskontolukutaitoa kehittäviä teemoja ei ole löydetty valokuvista. Conroy (2015) tuo omassa tutkimuksessaan esille, että uskonnon opetuksesta puuttuu kaikenlainen historiallinen kerronta, minkä vuoksi oppilaat eivät ymmärrä, miksi ihmiset uskovat niin kuin uskovat. Oma tutkielmani päättyy samaan tulokseen Conroy'n kanssa. Valokuvissa ei ole havaittavissa historiallista kerrontaa, mikä auttaisi ymmärtämään ihmisten toimintaa. Uskontojen historiallinen taustoitus uupuu. Valokuvissa ei myöskään ole nähtävissä uskontojen yhteyksiä ajankohtaisiin asioihin tai kiistoihin.

Uskonnot esitetään varsin neutraalissa tai positiivisessa valossa. Uskontojen negatiivisia puolia ja vaikutuksia ei ole esitetty, vaikka tutkimusten mukaan etenkin oppilaat toivoisivat kiistojen sekä ajankohtaisten asioiden käsittelyä (Dinham & Shaw 2015, 9–10). Oppikirjoissa olisi voitu nostaa esille juutalaisuuden osalta nouseva antisemitismi sekä holokaustiin liittyvä disinformaatio (ks. Hiltunen & Koutonen

2020; Heiskanen 2020). Islamin osalta olisi voitu kuvata kritiikkiä median luomalle kuvalle islamista (ks. Pauha et al. 2017, 112; Sakaranaho 2005, 358). Kristinuskon osalta olisi voitu puolestaan käsitellä kuvissa Dan Brownin romaanin kuvausta katolisen kirkon piiriin kuuluvasta Opus Dei -liikkeestä (ks. Anton 2017) tai katolisen kirkon ympärillä usein olevista hyväksikäyttö uutisoinneista (ks. Jeskanen 2021). Uskontojen vaikutuksia arkeen on nähtävissä kuvissa, mutta ei sellaisia, jotka viittaisivat suoranaisesti työelämään tai työpaikkoihin. Tämä on toisaalta ymmärrettävää, sillä kirjoja lukevat yläkoululaiset. On perusteltua, että valokuvissa keskitytään enemmän nuorten elämään kuin työikäisten.

Myös oppiaineiden välillä on eroa. Elämänkatsomustiedon oppikirjassa käsitellään kaiken kaikkiaan abrahamilaisia uskontoja suppeammin, joten myös valokuvia on vähemmän. Näin ollen ihmisiin ja uskontoon liittyviä kuvia on vähemmän kuin evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa. Elämänkatsomustiedon oppikirjan valokuvista suurin osa käsittelee uskonnollista monimuotoisuutta. Elämänkatsomustiedon oppikirjan valokuvissa esitetään islam monimuotoisena. Valokuvissa ei esitetä kristinuskoa tai juutalaisuutta monimuotoisena. Esimerkiksi kuvia kristinuskon eri herätysliikkeistä tai kirkkoista ei ole. Valokuvia uskonnollisesta perinteestä sekä uskontojen vaikutuksista yhteiskuntaan sekä kulttuuriin on kustakin yksi. Islamin vaikutus yhteiskuntaan ja kulttuuriin otetaan esille musliminaisten pukeutumissäännön muodossa. Uskonnollisen perinteen osalta oppikirja esittää kristinuskoon liittyvän konfirmaation. Aineistoni elämänkatsomustiedon valokuvista välittyy yksinkertaistettuna kuva siitä, että islam on monimuotoinen uskonto, ja että islam näkyy ihmisissä yhteiskunnassa ja kulttuurissa. Kristinuskon puolestaan nähdään enemmän perinteenä. Juutalaisuus kuvataan ainoastaan rakennuksen muodossa. Kaiken kaikkiaan elämänkatsomustiedon oppikirjan uskontolukutaidon rakentaminen on hyvin vähäistä uskontojen suppean käsittelyn vuoksi. Tosin uskontolukutaitoa voivat rakentaa oppikirjan muut valokuvat, joissa uskontoja on kuvattu esimerkiksi ihmisoikeuksien yhteydessä. Tämän vuoksi tutkielmani tulos elämänkatsomustiedon suppeasta uskontolukutaidon rakentamisesta ei ole yleistettävissä. Opetus ei myöskään rajoitu pelkästään kuviin tai oppikirjoihin. Opettajalla on tässä asiassa suuri merkitys esimerkiksi tuomalla esille uskontojen historiallista taustaa ja ajankohtaisia teemoja.

Evangelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa ihmisiä ja uskontoa käsitteleviä valokuvia on abrahamilaisten uskontojen kohdalla kattavasti. Etenkin uskontojen perinteisiin ja uskontojen sisäiseen monimuotoisuuteen liittyviä valokuvia on esitetty. Uskontojen vaikutuksia yhteiskuntaan sekä kulttuuriin on esillä nähdäkseni myös kattavasti. Oppikirjan kuvista jokaisen uskonnon kohdalla on havaittavissa valokuvia, jotka viittaavat uskontojen vaikutuksista yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Kuvia on enemmän kuitenkin islamin sekä kristinuskon osalta. Uskontojen sisäinen monimuotoisuus esitetään etenkin kristinuskon ominaisuutena, sillä kristinuskon sisäiseen monimuotoisuuteen liittyviä kuvia on paljon. Oppikirja myös esittää islamin sisäisesti monimuotoisena, mutta juutalaisuutta ei. Oppikirjassa esitetään juutalaisuus lähinnä uskonnollisten perinteiden kautta. Tämä tulos oli toisaalta odotettavissa, sillä suurin osa Suomessa olevista juutalaisista mieltää olevansa sekularisoituneita, ja mieltävät uskontonsa enemmänkin kulttuuriseksi tekijäksi noudattaessaan juutalaisia perinteitä (Weintraub 2017, 120–121). Myös kuvia islamin perinteistä on esitetty. Kristinuskon perinteet on jätetty kokonaan pois. Nähdäkseni kristinuskon perinteiden uupuminen saattaa johtua siitä, että evangelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa käsitellään kristinuskoa tarkemmin myöhemmin yläkoulun aikana, jolloin esille nousevat varmasti myös kristinuskon perinteet. Kristinuskon perinteiden kuvaamisen vähyyks saattaa kuitenkin aiheuttaa sen, että kristinuskon merkitystä ei nähdä silloinkaan kun siihen olisi syytä. Yksinkertaistettuna evangelisluterilaisen uskonnon oppikirja esittää, että islam ja kristinusko vaikuttavat ja näkyvät yhteiskunnassa sekä kulttuurissa ja ovat myös sisäisesti monimuotoisia. Islamilla nähdään olevan myös naisia ja miehiä koskevia sekä erottavia perinteitä. Juutalaisuus sen sijaan nähdään ensisijaisesti perinteistä koostuvana uskontona. Etenkin erilaiset juhlaperinteet korostuvat juutalaisuuden osalta.

Suurin osa sekä elämänkatsomustiedon että evangelisluterilaisen uskonnon oppikirjojen kuvista on selkeästi otettu Suomen ulkopuolelta. Nähdäkseni tämä viestii siitä, ettei Suomessa juurikaan näy uskonnollisuus. Kuvat jopa vahvistavat sitä käsitystä, että uskonnot olisivat kaukana Suomesta ja suomalaisista. Esimerkiksi Jasmin Hamidin kuvassa uskonnollisuutta ei ole edes havaittavissa. Konfirmaatioon sekä rippileiriin liittyvät kuvat kertovat Suomen luterilaisuuden esiintymisestä. Myös kuva helluntailaisuuteen liittyvästä konsertista puoltaa kristinuskon ilmenemistä Suomessa. Itse kuvassa ei kuitenkaan ole mitään uskontoon viittaavaa, sillä vasta

kuvateksti paljastaa yhteyden. Jopa Suomessa eniten kannatusta saavia uskontoja ei kuvata osana Suomea. Tämä kertoo nähdäkseni siitä, että uskontoja ei nähdä Suomessa julkisina tai näkyvinä asioina.

Aineistoni kuvat vahvistavat Tetta Korhosen tutkielman tuloksia siitä, että kuvissa olevat henkilöt on sukupuolitettu huolellisesti ulkoisilta olemuksiltaan. Osassa kuvia on esitetty vain yksi sukupuoli, vaikka kuvan toimijoita onkin useita. Osa kuvista pitää sisällään selvästi kaksi sukupuolta. Esimerkiksi uskonnon oppikirjan islamin perinteitä kuvaavissa kuvissa on tehty selvä jako miesten kuvaan ja naisten kuvaan. Myös esimerkiksi juutalaisia perinteitä kuvaavissa kuvissa toimijoina on yleensä mies. Kristinuskon kuvissa on tavallisempaa, että kuvassa on molempia sukupuolia. Tosin Korhosen toteama miesten kuvaaminen Jumalan kuvana toteutuu konkreettisesti myös uskonnon oppikirjan kuvassa, joka on elokuvasta Bruce, taivaanlahja (aineiston kuva 5).

Yksi aineiston kuvista voidaan nähdä olevan luonteeltaan jopa uskontolukutaidottomuutta edistävä. Kyseisessä kuvassa (aineiston kuva 3) islam uskonnollistetaan ja nähdään koulussa vain rajoitteiden kautta. Rissanen et al. tuovat omassa tutkimuksessaan kuvan ja tarinan kaltaisen tilanteen esimerkkinä uskontolukutaidottomuuden ilmenemisestä. Toisaalta kuvan voidaan ajatella tuovan esille uskonnon mahdollista ilmenemistä oppilaiden arjessa, jolloin se voi myös edistää uskontolukutaitoa. Nähdäkseni kuva ja tarina olisi voinut olla toisenlainen uskontolukutaidon edistämisen kannalta.

Siinä, miten paljon abrahamilaisia uskontoja oppiaineissa käsitellään, on myös eroa. Näin ollen oppiaineiden abrahamilaisten uskontojen valokuvien määrässä on suuri ero. Uskonnot myös esitetään ensisijaisesti eri tavoin, ja niistä välittyy erilainen kuva lukijalle. Yhteistä oppiaineiden kirjoille uskontolukutaidon näkökulmasta on kuitenkin se, että ne edistävät uskontolukutaitoa tuomalla valokuvissa esille uskontojen sisäisen monimuotoisuuden, uskontojen vaikutuksia yhteiskuntaan ja kulttuuriin sekä uskonnollisia perinteitä. Parannettavaa uskontolukutaidon kehittämisen osalta on, sillä kyseisten teemojen lisäksi uskontolukutaitoa kehittäisivät kuvat, jotka liittyisivät etenkin uskontojen historiallisiin taustoihin, ajankohtaisiin

asioihin sekä kiistoihin. Opettajalla itsellään on suuri rooli näiden esiin tuomisessa osaksi opetusta.

5 LOPUKSI

Tutkielmani aineistona toimivat elämäkatsomustiedon sekä evankelisluterilaisen uskonnon abrahamilaisia uskontoja käsittelevien lukujen ihmistä ja uskontoja kuvaavat valokuvat. Elämäkatsomustiedossa juutalaisuutta, kristinuskoa ja islamia käsitellään yleisesti vähemmällä sivumäärällä, mikä myös johtaa siihen, ettei kuvia kyseisiin uskontoihin liittyen ole niin paljoa kuin uskonnon oppikirjassa. Tutkielmani mukaan elämäkatsomustiedon oppikirjan tarjoama uskontolukutaidon rakentaminen valokuvien välityksellä on vähäisempää kuin evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjan anti. Pitää kuitenkin muistaa, ettei elämäkatsomustieto ole uskontoaine (Salmenkivi 2007, 84), ja että elämäkatsomustiedon muiden lukujen yhteydessä voi olla uskontolukutaitoa kehittäviä kuvia.

Useissa uskontolukutaitoon liittyvissä tutkimuksissa on todettu uskontolukutaito hyödylliseksi ja välttämättömäksi taidoksi (ks. esim. Sakaranaho, Aarrevaara & Konttori 2020, 1–2), ja jopa kansalaistaidoksi (Walker, Chan & McEver 2021, 2). Uskontolukutaidon tarpeellisuutta on perusteltu myös globalisaatiolla, sillä sen myötä ihmiset törmäävät välttämättä elämänsä aikana uskonnollisiin ihmisiin ja erilaisiin tapoihin, jolloin uskontolukutaito on tarpeen (Konttori, 2019; Dinham & Shaw 2015, 11). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mainitsema kulttuurinen tehtävä sekä yläkoulun laaja-alaiset tavoitteet L2 ja L4 pitävät sisällään ajatuksen uskontolukutaidosta. (POPS 2014, 19, 315–317). Yleisesti myös uskonnonopetus nähdään välttämättömänä, sillä uskonnonopetuksen yhteiskunnallinen merkitys on jatkuvasti korostunut (Kallioniemi 2005, 24–25). Alan asiantuntijoihin nojaten on perusteltua sanoa, että uskontolukutaito on tarpeellinen taito, jota voidaan pitää katsomusaineiden yhtenä tärkeimmistä tehtävistä. Uskontolukutaitoa rakentavia kuvia tulisi olla monipuolisesti sekä kattavasti niin evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa kuin elämäkatsomustiedonkin oppikirjoissa.

Uskontolukutaitoa kehittävät tutkimusten mukaan uskontojen historiallisen taustan kertominen, uskonnollisen maiseman laajuuden sekä niiden muutoksien käsittely sekä uskontojen yhteiskunnallisten vaikutusten tutkiminen. Näiden lisäksi tutkimusten mukaan myös ajankohtaisten asioiden mukaan ottaminen kuten uskontojen yhteydet erilaisiin kiistoihin edistäisivät uskontolukutaitoa. Oppilaat myös itse toivoisivat opetuksessa olevan enemmän asiaa uskontoihin liittyvistä kiistoista sekä uskontojen negatiivisempää puolia. Tutkimusten mukaan opetuksessa uskontolukutaitoa kehittäisi myös uskontojen tutkiminen perinteinä sekä uskontojen vaikutusten ja merkitysten tarkastelu ihmisten arjessa. (Conroy 2015, 167; Dinham & Shaw 2015, 7, 11.) Näistä uskontolukutaitoa kehittävästä teemoista aineistoni valokuvista oli löydettävissä uskontojen vaikutus kulttuuriin ja yhteiskuntaan, uskontojen sisäinen monimuotoisuus sekä uskonnolliset perinteet. Uskontolukutaitoa voisi kehittää tuomalla kuviin myös muita teemoja, kuten esimerkiksi uskontojen historiallista taustoitusta tai ajankohtaisia asioita, kuten erilaisia kiistoja.

Kristinuskon, juutalaisuuden ja islamin harjoittajat visualisoidaan sekä evankelisluterilaisen uskonnon että elämäkatsomustiedon oppikirjassa olevissa valokuvissa uskonnollisen perinteen harjoittajina sekä kulttuuriin ja yhteiskuntaan vaikuttavina. Kuvia on etenkin koskien uskonnollista monimuotoisuutta. Evankelisluterilaisen uskonnon oppikirja esittää islamin ja kristinuskon yhteiskunnassa sekä kulttuurissa vaikuttavina. Oppikirjan kuvien mukaan ne ovat myös sisäisesti monimuotoisia. Elämäkatsomustiedon oppikirja esittää puolestaan islamin monimuotoisena kristinuskon ja juutalaisuuden sijaan. Elämäkatsomustiedon oppikirja kuvaa ainoastaan islamin yhteiskuntaan vaikuttavana. Evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa juutalaisuus nähdään ensisijaisesti perinteistä koostuvana uskontona. Elämäkatsomustiedon oppikirjassa puolestaan kristinuskoa kuvataan perinteenä. Eroja on siinä, mikä on abrahamilaisia uskontoja käsittelevien valokuvien ensisijainen viesti. Abrahamilaisten uskontojen visualisointi painottuu siis lähtökohtaisesti eritavoin. Ainoastaan islamiin liittyvät valokuvat painottuvat samalla tavalla, sillä islam kuvataan etenkin yhteiskuntaan ja kulttuuriin vaikuttavana sekä sisäisesti monimuotoisena uskontona.

Saadut tulokset eivät kuitenkaan ole yleistettävissä, sillä aineistonani on toiminut ainoastaan yhden kustantajan kaksi kirjaa. Tuloksiani ei voi yleistää kertomaan

paljoakaan niin elämäkatsomustiedon kuin evankelisluterilaisen uskonnonkaan uskontolukutaidon rakentamisesta, sillä kunkin aineen oppikirjoja oli aineistona vain yksi. Tutkielmaani voidaan siis pitää tapaustutkimuksena. Tuloksia ei voi myöskään pitää täydellisen luotettavina, koska aineistoni koostui vain niistä valokuvista, joissa kuvattiin ihmistä ja uskontoa. Jotkin valokuvat, joissa esimerkiksi kuvataan tiettyä maisemaa, voivat osaltaan rakentaa uskontolukutaitoa esimerkiksi uskonnollisen perinteen osalta. Tuloksien osalta on myös otettava huomioon, että niihin ovat vaikuttaneet myös tutkielman tekijän tulkinta valokuvista. Tulkintani ovat väistämättä vaikuttaneet ainakin jonkin verran tuloksiin. Itselleni kristinusko ja etenkin evankelisluterilainen kirkko ovat paljon tutumpia kuin islam tai juutalaisuus. Tämän vuoksi olen käsitellyt tiedostamattainikin tarkemmin kristinuskon kuvia. Olen myös varmasti tunnistanut kristinuskoa käsittelevistä kuvista kristinuskoon liittyviä yksityiskohtia, kuten symboleita ja perinteitä, paremmin kuin muiden abrahamilaisten uskontojen kohdalla. Olen esimerkiksi tunnistanut konfirmaatiota käsittelevästä kuvasta valkoiset albat, kun taas muiden uskontojen kohdalla en ole välttämättä osannut nimetä asuja. On mahdollista, että jotakin on kuvista jäänyt huomaamatta.

Nähdäkseni Janne Seppäsen visuaalisen aineiston sisällönanalyysi on kuitenkin toimiva metodi tämänkaltaisessa tutkielmassa. Myös visuaalinen uskontolukutaito, jonka määrittelin Seppäsen visuaalisen lukutaidon käsitteen myötä, on mielestäni toimiva ja tarpeellinen käsite. Osaltaan tutkielmani kokonaisuudessaan perustelee sen, sillä uskontolukutaitoa voi rakentaa visuaalisen lukutaidon tavoin esimerkiksi kuvien välityksellä. Henkilöllä on myös oltava visuaalista uskontolukutaitoa, jotta hän ymmärtäisi ja huomaisi erilaisista visuaalisista esityksistä merkittäviä seikkoja. Uskontoja voi olla jopa vaikeaa ymmärtää ilman visuaalista tukea, jolloin visuaalinen uskontolukutaito tulee jälleen tarpeelliseksi.

Tutkielmastani saadut tulokset antavat suuntaviivoja siihen, miten elämäkatsomustiedon sekä evankelisluterilaisen uskonnon yläkoulun oppikirjat rakentavat uskontolukutaitoa abrahamilaisten uskontojen osalta. Nämä tiedostaen opettaja voi ottaa opetukseensa oppikirjan kuvien lisäksi muita uskontolukutaitoa kehittäviä kuvia, kuten esimerkiksi ajankohtaisiin teemoihin tai historialliseen taustoitukseen liittyviä valokuvia. Näin tutkielmastani voi olla hyötyä

katsomusaineiden opettajille. Koen, että tutkielmasta on ollut hyötyä ainakin itselleni tulevaisuuden katsomusaineen opettajana toimimiseen.

Tutkielmani aihetta voisi hyödyntää jatkotutkimuksissa. Uskontolukutaidon rakentamista ja uskontojen visualisointia oppikirjoissa voisi tutkia eri uskontojen näkökulmasta, mutta myös eri kustantajien oppikirjojen osalta. Tutkielmani sijoittui yläkoulun oppikirjoihin, mutta nähdäkseni samankaltaisen tutkielman voisi laatia myös alakoulun tai lukion oppikirjoja käyttäen. Yhdessä tämänkaltaiset tutkielmat kertoisivat laajemmin siitä, miten lasten ja nuorten uskontolukutaitoa rakennetaan perusopetuksessa sekä lukiossa valokuvien avulla. Tutkielmista olisi hyötyä opettajille sekä oppikirjojen laatijoille. Näin oppikirjojen laatijat tulisivat entistä tietoisemmaksi uskontolukutaidosta. Silloin he voisivat kiinnittää huomiota siihen, että valikoisivat sellaisia valokuvia, jotka rakentaisivat uskontolukutaitoa mahdollisimman monipuolisesti koskien eri uskontoja.

Tutkielmani sekä sitä mahdollisesti seuraavat samankaltaiset uskontolukutaitoon liittyvät tutkielmat myös luovat sitä pohjaa, mikä tulisi nähdäkseni ottaa huomioon, mikäli yhteinen katsomusaineiden opetus tulevaisuudessa toteutuu. Uskontolukutaito on todettu jo merkittäväksi taidoksi, joten sen rakentaminen tulisi tulevaisuudessa ottaa huomioon entistä paremmin.

LÄHTEET

Tutkimusaineisto

Calonius, Lauri, Olli Hakala, Ilmari Hirvonen, Eino Huotari & Matti

Mäkikangas

2018 *Kompassi: 7–9 yläkoulun elämänkatsomustieto*. Helsinki: Otava.

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*. Helsinki: Otava.

Kuvalähteet

Aineiston kuva 1

Calonius, Lauri, Olli Hakala, Ilmari Hirvonen, Eino Huotari & Matti

Mäkikangas

2018 *Kompassi: 7–9 yläkoulun elämänkatsomustieto*, 72. Helsinki: Otava.

Kuvalähde: Getty Images.

Aineiston kuva 2

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 71. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All

Over Press.

Aineiston kuva 3

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 63. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All

Over Press.

Aineiston kuva 4

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 44. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All

Over Press.

Aineiston kuva 5

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 55. Helsinki: Otava. Kuvalähde: The

Kobal Collection.

Aineiston kuva 6

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 59. Helsinki: Otava. Kuvalähde:
Pakarinen Mika.

Aineiston kuva 7

Calonius, Lauri, Olli Hakala, Ilmari Hirvonen, Eino Huotari & Matti

Mäkikangas

2018 *Kompassi: 7–9 yläkoulun elämäkatsomustieto*, 73. Helsinki: Otava.
Kuvalähde: Getty Images.

Aineiston kuva 8

Calonius, Lauri, Olli Hakala, Ilmari Hirvonen, Eino Huotari & Matti

Mäkikangas

2018 *Kompassi: 7–9 yläkoulun elämäkatsomustieto*, 73. Helsinki: Otava.
Kuvalähde: Getty Images.

Aineiston kuva 9

Calonius, Lauri, Olli Hakala, Ilmari Hirvonen, Eino Huotari & Matti

Mäkikangas

2018 *Kompassi: 7–9 yläkoulun elämäkatsomustieto*, 88. Helsinki: Otava.
Kuvalähde: All Over Press.

Aineiston kuva 10

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 64. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All
Over Press.

Aineiston kuva 11

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 70. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All
Over Press.

Aineiston kuva 12

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 70. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All
Over Press.

Aineiston kuva 13

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 70. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All Over Press.

Aineiston kuva 14

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 50. Helsinki: Otava. Kuvalähde: Istockphoto.

Aineiston kuva 15

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 56. Helsinki: Otava. Kuvalähde: Ei mainittu.

Aineiston kuva 16

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 58. Helsinki: Otava. Kuvalähde: Valtanen Christian.

Aineiston kuva 17

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 61. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All Over Press.

Aineiston kuva 18

Calonius, Lauri, Olli Hakala, Ilmari Hirvonen, Eino Huotari & Matti

Mäkikangas

2018 *Kompassi: 7–9 yläkoulun elämäkatsomustieto*, 67. Helsinki: Otava. Kuvalähde: Lehtikuva.

Aineiston kuva 19

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 38. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All Over Press.

Aineiston kuva 20

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 40. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All Over Press.

Aineiston kuva 21

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 46. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All Over Press.

Aineiston kuva 22

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 48. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All Over Press.

Aineiston kuva 23

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 43. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All Over Press.

Aineiston kuva 24

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 42. Helsinki: Otava. Kuvalähde: MVPohtos.

Aineiston kuva 25

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 45. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All Over Press.

Aineiston kuva 26

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 69. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All Over Press.

Aineiston kuva 27

Lackström, Kirsi-Maria, Kati Mikkola, Saara Mäkelä & Vesa Soikkeli

2016 *Kaiku I–III: yläkoulun uskonto*, 66. Helsinki: Otava. Kuvalähde: All Over Press.

Kirjallisuus

Andrew, Henry

2021 Religious Literacy in Social Media: A Need for Strategic Amplification. *Religion & Education*. Saatavilla osoitteessa: <https://doi.org/10.1080/15507394.2021.1876507> (Viitattu 12.2.2021)

Anton, Emil

2017 Katolisuus Suomessa. Teoksessa Ruth Illman, Kimmo Ketola, Riitta Latvio & Jussi Sohlberg (toim.) *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*, 35–45. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Anttonen, Veikko

2011 *Uskontotieteen maastot ja kartat*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Aro, Jessikka

2014 *Suvivirren laulaminen kouluissa uuteen harkintaan*. YLE uutiset 24.3.2014. Saatavilla osoitteessa: <https://yle.fi/uutiset/3-7152153>. (Viitattu: 12.12.2020).

Bell, Philip

2004 Content Analysis of Visual Images. Teoksessa: Theo Van Leeuwen & Carey Jewitt. *The Handbook of Visual Analysis*, 10–34. Lontoo: SAGE Publications.

Blumberg, Antonia

2016 *Harvard Launches Free Online Course to Promote Religious Literacy*. Huffington Post. Saatavilla osoitteessa: https://www.huffpost.com/entry/harvard-world-religions-online-class_n_56c76b55e4b041136f16dd0a (Viitattu 11.2.2021)

von Brömssen, Kerstin

2020 Religious literacy in the curriculum in compulsory education in Austria, Scotland and Sweden - a three-country policy comparison. *Journal of Beliefs & Values. Studies in Religion & Education* 41 (2), 132–149.

The Centre for Civic Religious Literacy (CCRL)

2020 What Is Civic Religious Literacy? Saatavilla osoitteessa: <https://ccrl-clrc.ca/work/what-is-civic-religious-literacy/> (Viitattu 12.2.2021)

2020 Why civic religious literacy? Saatavilla osoitteessa: <https://ccrl-clrc.ca/work/why-civic-religious-literacy/> (Viitattu 12.2.2021)

Conroy, James

2015 Religious illiteracy in school Religious Education. Teoksessa Adam Dinham & Matthew Francis (toim.) *Religious literacy in policy and practice*, 167–186. Bristol: Policy Press.

2016 Religious Education and religious literacy – a professional aspiration? *British journal of religious education* 38 (2), 163–176. Abingdon: Routledge.

Crisp, Beth & Adam Dinham

2019 Are the Profession’s Education Standards Promoting the Religious Literacy Required for Twenty-First Century Social Work Practice? *The British Journal of Social Work* 6 (49), 1544–1562. Saatavilla osoitteessa: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcz050> (Viitattu 11.2.2021)

Dinham Adam & Stephen Jones

2010 *Religious literacy leadership in higher education: an analysis of key issues and challenges for university leaders*. Raportti. Religious Literacy Leadership in Higher Education Programme. York. Saatavilla osoitteessa: <http://research.gold.ac.uk/id/eprint/3916/> (Viitattu 10.2.2021)

Dinham, Adam & Matthew Francis

2015 *Religious literacy in policy and practise*. Bristol: Policy Press.

Dinham, Adam; Matthew Francis & Martha Shaw

2017 Towards a Theory and Practice of Religious Literacy: A Case Study of Religion and Belief Engagement in a UK University. *Religions* 8 (12), 276. Saatavilla osoitteessa: <https://www.mdpi.com/2077-1444/8/12/276> (Viitattu 10.2.2021)

Dinham, Adam & Martha, Shaw

2015 *RE for REal: the future of teaching and learning about religion and belief*. Lontoo: FCSU. Saatavilla osoitteessa: <http://www.gold.ac.uk/media/documents-by->

[section/departments/research-centres-and-units/research-units/faiths-and-civil-society/REforREal-web-b.pdf](#) (Viitattu 10.2.2021)

- 2017 Religious Literacy Through Religious Education: The Future of Teaching and Learning about Religion and Belief. *Religions* 8 (7), 119. Saatavilla osoitteessa: <https://www.mdpi.com/2077-1444/8/7/119> (Viitattu 10.2.2021)

Ford, David & Mike Highton

- 2015 Religious literacy in the context of Theology and Religious Studies. Teoksessa Adam Dinham & Matthew Francis (toim.) *Religious literacy in policy and practice*, 39–54. Bristol: Policy press.

Goldsmiths, University of London

- 2021 Prof. Adam Dinham. Saatavilla osoitteessa: <https://www.gold.ac.uk/stacs/staff/dinham-adam/> (Viitattu 9.2.2021)

Hakamies, Pekka

- 2017 Folkloristiikka ja sen tutkimuskohde. Teoksessa Jaana Kouri (toim.) *Askel kulttuurien tutkimukseen*, 45–51. Turku: Turun yliopisto.

Hannus, Matti

- 1996 *Oppikirjan kuvitus: koriste vai ymmärtämisen apu*. Väitöskirja: Turun yliopisto.

Hatva, Anja

- 1993 *Kuvittaminen*. Helsinki: Rakennustieto.

Heiskanen, Heikki

- 2020 *Facebook haluaa siivota holokaustin kiistävät postaukset palvelustaan*. YLE uutiset 12.10.2020. Saatavilla: <https://yle.fi/uutiset/3-11591668> (Viitattu 13.12.2020).

Helsingin juutalainen seurakunta

- 2021 Juutalaiset Suomessa. Saatavilla osoitteessa:
http://www.jchelsinki.fi/fi/me/suomalaisessa_yhteiskunnassa (Viitattu 19.3.2021)

Hieta, Hanneleena, Tuomas Hovi & Helena Ruotsala

- 2017 Kulttuuriperintö. Teoksessa Jaana Kouri (toim.) *Askel kulttuurien tutkimukseen*, 311–322. Turku: Turun yliopisto.

Hiltunen, Tarja & Jouni Koutonen

- 2020 *Turun synagogaa on tuhrittu punaisella maalilla – myös katolinen kirkko toistuvan töhrinnän kohteena*. YLE uutiset 27.1.2020. Saatavilla osoitteessa: <https://yle.fi/uutiset/3-11177463>. (Viitattu 13.12.2020).

Hirsjärvi, Sirkka, Pirkko, Remes & Paula, Sajavaara

- 2000 *Tutki ja kirjoita*. 6. p. Helsinki: Tammi.

Häkkinen, Kaisa

- 2002 *Suomalaisen oppikirjan vaiheita*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat.

Illman, Ruth, Kimmo Ketola, Riitta Latvio & Jussi Sohlberg (toim.)

- 2017 *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

InfoFinland

- 2020 Kulttuurit ja uskonnot Suomessa. Saatavilla osoitteessa:
<https://www.infofinland.fi/fi/tietoa-suomesta/perustietoa-suomesta/kulttuurit-ja-uskonnot-suomessa>

Innanen, Tapani

- 2005 Opetussuunnitelmasta oppimiseen. Teoksessa: Arto Kallioniemi & Juha Luodeslampi (toim.) *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella*, 183–195. Helsinki: Kirjapaja.

Jeskanen, Jenni

- 2021 Katolisen kirkon raportti: Saksassa Kölnin hiippakunnassa paljastui 200 seksuaalista ahdistelijaa ja yli 300 hyväksikäytön uhria. *Helsingin Sanomat*. 18.3.2021. Saatavilla osoitteessa: <https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000007868539.html> (Viitattu 19.3.2021).

Kallioniemi, Arto

- 2005 Uskonnonopetus ja uskontokasvatus historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissaan. Teoksessa Arto Kallioniemi & Juha Luodeslampi (toim.) *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella*, 11–49. Helsinki: Kirjapaja.

Kataja, Marika & Suvi Turtiainen

- 2020 *Presidentti Niinistö näkee merkkejä antisemitismin ja rasismin kasvusta Suomessa: "Natsilippuja heiluu"*. YLE uutiset 27.1.2020. Saatavilla osoitteessa: <https://yle.fi/uutiset/3-11177974> (Viitattu 13.12.2020).

Kluukeri Iina

- 2020 *Juutalaisvastaisia mielipiteitä esittäneen valmentajan jatko puntarissa Kruunupyysässä – myös urheiluseura irtisanoutuu kommentteista*. YLE uutiset 18.12.2020. Saatavilla osoitteessa: <https://yle.fi/uutiset/3-11706052> (Viitattu 20.12.2020).

Kokkinen, Nina

- 2019 *Totuudenetsijät: vuosisadanvaihteen okkulttuuri ja moderni henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa*. Tampere: Vastapaino.

Komulainen, Jyri

- 2009 *Monien uskontojen Suomi*. Teoksessa Jyri Komulainen & Mika Vähäkangas (toim.) *Luterilaisen Suomen loppu? Kirkko ja monet uskonnot*, 12–40. Helsinki: Edita.

Konttori, Johanna

- 2018 Uskontolukutaito ja suomalainen uskonnontutkimus. *Uskonnontutkija - Religionsforskaren* 7, (2). Saatavilla osoitteessa <https://doi.org/10.24291/uskonnontutkija.v7i2.77407>.
- 2019 *Mikä ihmeen uskontolukutaito?* Saatavilla osoitteessa: <https://katsomukset.fi/2019/04/25/mika-ihmeen-uskontolukutaito/>

Korhonen, Tetta

- 2010 *Sukupuoli ala-asteen uskonnon ja elämäkatsomustiedon oppikirjojen kuvissa*. Uskontotieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Maailman kulttuurien laitos.

Kupiainen, Reijo

- 2007 Voiko kuvaa lukea? Visuaalisen lukutaidon kysymyksiä. Teoksessa Leena-Maija Rossi & Anita Seppä (toim.) *Tarkemmin katsoen: Visuaalisen kulttuurin lukukirja*, 36–54. Helsinki: Gaudeamus.

Kähkönen, Esko

- 2015 Uskontolukutaito kansalaistaidoksi (Mielipidekirjoitus). *Suomen Kuvalehti*. Saatavilla osoitteessa: <https://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/mielipide-kotimaa/uskontolukutaito-kansalaistaidoksi/> (Viitattu 18.1.2021).
- 2016 Uskontolukutaito sekulaarin ja uskonnollisen välisenä siltana. Teoksessa Raili Gothóni, Susanna Hyväri, Marjo Kolkka & Päivi Vuokila-Oikkonen (toim.) *Osallisuus yhteiskunnallisena haasteena: Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 2*, 261–274. Diak Työelämä, 7. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu. Saatavilla osoitteessa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-275-2>.

Lempiäinen, Pentti

- 2002 *Kuvien kieli: vertauskuvat uskossa ja elämässä*. Helsinki: WSOY.

Mahlamäki, Tiina

2017 Pyhä tila. Teoksessa Jaana Kouri (toim.) *Askel kulttuurien tutkimukseen*, 158–162. Turku: Turun yliopisto.

Marcus, Benjamin & Allison Ralph

2021 Origins and Developments of Religious Literacy Education. Latest articles. *Religion & Education*.

Mattila, Marianne

2020 *Suurin osa suomalaisista muuttaisi koulujen uskonnonopetusta – elämäkatsomustiedon opettaja: “Uskonto sanana voi olla jollekulle iso peikko”* YLE-uutiset 7.1.2020. Saatavilla osoitteessa: <https://yle.fi/uutiset/3-11143116> (Viitattu 15.1.2021)

Mikkonen, Kai

2005 *Kuva ja sana. Kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä*. Helsinki: Gummerus.

Moore, Diane

2014 Overcoming Religious Illiteracy: Expanding the Boundaries of Religious Education. *Religious Education* 109 (4). 379–389. Saatavilla osoitteessa: <https://doi.org/10.1080/00344087.2014.924765> (Viitattu 11.2.2021)

2015 Diminishing religious literacy: Methodological assumptions and analytical frameworks for promoting the public understanding of religion. Teoksessa Adam Dinham & Matthew Francis (Toim.) *Religious literacy in policy and practice*, 27–38. Bristol: Policy Press.

Morgan, David

2005 *The Sacred Gaze. Religious Visual Culture in Theory and Practice*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Muhonen, Teemu

- 2019 Opetusministeri Li Andersson haluaa avata et-opetuksen myös kirkkoon kuuluville. *Helsingin sanomat*. Saatavilla osoitteessa: <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000006234197.html> (Viitattu 15.1.2021)

Opetushallitus

- 2014 *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Tampere: Opetushallitus. Saatavilla osoitteessa: <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinot/perusopetuksen-opetussuunnitelman-perusteet#609625e5>
- 2021 Uskonnon opetussuunnitelman käsitteitä. Saatavilla osoitteessa: <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/uskonnon-opetussuunnitelman-kasitteita#609625e5> (Viitattu 18.2.2021)

Opetus- ja kulttuuriministeriö (OKM)

- 2021 Uskonnonvapaus. Saatavilla osoitteessa: <https://minedu.fi/uskonnonvapaus> (Viitattu 19.3.2021)

Pauha, Teemu

- 2020 Islam uskonnontutkijan elämässä. Kolumni. *Antroblogi*. Saatavilla osoitteessa: <https://antroblogi.fi/2020/03/islam-uskonnontutkijan-elamassa/> (Viitattu 11.4.2021)

Pauha, Teemu, Suaad, Onniselkä & Abbas Bahmanpour

- 2017 Kaksi vuosisataa suomalaista islamia. Teoksessa Ruth Illman, Kimmo Ketola, Riitta Latvio & Jussi Sohlberg (toim.) *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*, 104–115. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Pentaris, Panagiotis

- 2019 *Religious Literacy in Hospice Care: Challenges and Controversies*. London: Routledge. Saatavilla osoitteessa:

Poulter, Saila

- 2011 Jumalan valtakunnan kansalaisista vastuullisten maailmankansalaisten kasvattamiseen. Yleissivistävän koulun uskonnonopetuksen yhteiskunnallinen tehtävä 1900-luvun alusta 2000-luvun alkuun. *Kasvatus & Aika* 5 (4), 69–85. Saatavilla osoitteessa: <http://elektra.helsinki.fi/oa/1797-2299/5/4/jumalanv.pdf> (Viitattu 15.1.2021)
- 2014 Uskonnon lukutaito maailmankansalaisuuteen kasvamisessa. Teoksessa Murtovuori, Jussi (toim.), *Moniarvoinen oppilaitos: Kokemuksia ja näkemyksiä kirkon oppilaitosyhteistyöstä*, 41–50. Suomen evankelisluterilaisen kirkon julkaisuja. Helsinki: Kirkkohallitus.

Prothero, Stephen

- 2007 *Religious Literacy: What Every American Needs to Know*. San Francisco: Harper San Francisco.

Pöntinen, Mari-Anna

- 2015 Kulttuuri, uskonto ja valtasuhteet kirkkojen välisessä lähetysyhteistyössä. Teoksessa Elina Vuola (toim.) *Uskonto ja kehitys: Näkökulmia suomalaiseen kehitysyhteistyöhön ja -tutkimukseen*, 169–190. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Rautio, Pekka

- 2019 *Tutkimustiedolla uskontolukutaidottomuutta vastaan*. Helsingin yliopisto: teologinen tiedekunta, ajankohtaista. Saatavilla osoitteessa <https://www.helsinki.fi/fi/uutiset/kieli-kulttuuri/tutkimustiedolla-uskontolukutaidottomuutta-vastaan> (Viitattu 6.2.2021)

Riekkinen, Jasmin

- 2018 Opettajankoulutuksen kehittäminen moninaistuvassa koulumaailmassa (Blogikirjoitus). Saatavilla osoitteessa: <https://katsomukset.fi/2018/11/08/opettajankoulutuksen-kehittaminen-moninaistuvassa-koulumaailmassa/>

Rissanen, Inkeri, Martin Ubani & Tuula Sakaranaho

- 2020 Challenges of Religious Literacy in Education: Islam and the Governance of Religious Diversity in Multi-faith Schools. Teoksessa

Tuula Sakaranaho, Timo Aarrevaara & Johanna Konttori (toim.) *The Challenges of Religious Literacy*, 39–53. Cham: Springer International Publishing.

Rossi, Leena-Maija & Anita Seppä

2007 Lukijalle ja katsojalle. *Tarkemmin katsoen: visuaalisen kulttuurin lukukirja*, 7–13. Helsinki: Gaudeamus.

Rossi, Leena-Maija & Anita Seppä (toim.)

2015 *Tarkemmin katsoen: visuaalisen kulttuurin lukukirja*. Helsinki: Gaudeamus.

Salmenkivi, Eero

2007 Elämäkatsomustieto ja sen opetus. Teoksessa Tuula Sakaranaho & Annukka Jamisto (toim.) *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*, 83–100. Helsinki: Kirjapaja.

2014 Elämäkatsomustieto ja katsomusaineiden opetus. Blogi-kirjoitus. *Elämäkatsomustieto*. Saatavilla osoitteessa: <http://et-opetus.blogspot.com/2014/> (Viitattu 11.4.2021)

Sakaranaho, Tuula

2005 Uskontotiede uskonnonopetuksen tietovarastona. Teoksessa Arto Kallioniemi & Juha Luodeslampi (toim.) *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella*, 349–370. Helsinki: Kirjapaja.

2007 Johdanto: Katsomusaineiden opetus monikulttuurisen yhteiskunnan haasteena. Teoksessa Tuula Sakaranaho & Annukka Jamisto (toim.) *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*, 12–28. Helsinki: Kirjapaja.

Sakaranaho, Tuula, Timo Aarrevaara & Johanna Konttori

2020 *The Challenges of Religious Literacy*. Cham Springer.

Seppänen, Janne

2001 *Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa*. Tampere: Vastapaino.

2005 *Visuaalinen kulttuuri. Teoriaa ja metodeja mediakuvan tulkitsijalle.*
Tampere: Vastapaino.

Siirto, Ulla & Sari Hammar

2016a Kansalaisjärjestöt moniuskontoisen ympäristön toimijoina ja uskontolukutaidon edistäjinä. Teoksessa Pirkko-Liisa Rauhala, Maija Jäppinen, Anna Metteri & Satu Ranta-Tyrkkö (toim.) *Kansainvälinen, ylirajainen, globaali sosiaalityö – juuria, katkoksia, uusia alkujia*, 178–203. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja. Tallinna: United Press Global.

2016b Pakolaisuus muuttaa maailmaa – ja suomalaista yhteiskuntaa. Teoksessa Raili Gothóni, Susanna Hyväri, Marjo Kolkka & Päivi Vuokila-Oikkonen (toim.) *Osallisuus yhteiskunnallisena haasteena: Diakonia-ammattikorkeakoulun TKI-toiminnan vuosikirja 2*, 261–274. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu. Saatavilla osoitteessa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-275-2>.

Sikilä, Niina

2012 *Elämän ja kuoleman kuvat - Analyysi evankelis-luterilaisen uskonnon etiikan oppikirjojen abortin teeman kuvituksesta.* Uskontotieteen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Historian, kulttuurien ja taiteiden tutkimuksen laitos.

Soules, Kate & Sabrina Jafraie

2021 Religious Literacy in Teacher Education. Latest articles. *Religion & Education*.

Suomen evankelisluterilainen kirkko (EVL)

2021 Kirkon jäsenyys. Saatavilla osoitteessa: <https://evl.fi/tietoa-kirkosta/tilastotietoa/jasenet> (Viitattu 19.3.2021)

Tiirikainen, Jani

2017 *Feton lausunto katsomusaineiden yhteisopetuksesta.* Lausunto. Feto: Filosofian ja elämäkatsomustiedon opettajat ry. Saatavilla osoitteessa:

<http://www.feto.fi/feton-lausunto-katsomusaineiden-yhteisopetuksesta/>

(Viitattu 11.4.2021)

Tilastokeskus

- 2019 *Uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisen iän ja sukupuolen mukaan, 2000–2019*. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavilla osoitteessa: http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_vrm_vaerak/statfin_vaerak_pxt_11rx.px/ (Viitattu 12.1.2021)

Viinikka, Kaisa & Martin Ubani

- 2019 The expectations of Finnish RE student teachers of their professional development in their academic studies in the light of twenty-first century skills. *Journal of beliefs & values: Studies in religion & education* 40 (4), 447–463. Saatavilla osoitteessa: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13617672.2019.1618153> (Viitattu 4.2.2021)

Viinikka, Kaisa, Martin Ubani, Tuuli Lipiäinen & Arto Kallioniemi

- 2019 21st Century Skills and Finnish Student Teachers' Perceptions about the Ideal RE Teacher Today and in the Future. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research* 18 (8). Saatavilla osoitteessa: <https://www.ijlter.org/index.php/ijlter/article/view/1508> (Viitattu 4.2.2021)
- 2020 What does "new learning" require from religious education teachers? A study of Finnish RE teachers' perceptions. *Journal of Religious Education* 68, 213–231. Saatavilla osoitteessa: https://link.springer.com/article/10.1007/s40839-020-00098-3?utm_medium=affiliate (Viitattu 4.2.2021)

Vuola, Elina

- 2016 Saako uskontoja kritisoida? *Politiikasta lehti* 17.10.2016. Saatavilla osoitteessa: <https://politiikasta.fi/saako-uskontoja-kritisoida/>

Vuorikoski, Merituuli

2020 *Uskonnot ja kulttuurit kotoutumiskouluttajien kokemuksissa.*
Uskontotieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto: Kulttuurien tutkimus.

Vähäkangas, Mika

2009 Maailmanlaajuinen kristinusko. Teoksessa Jyrki Komulainen & Mika Vähäkangas (toim.) *Luterilaisen Suomen loppu? Kirkko ja monet uskonnot*, 93–121. Helsinki: Edita.

Väisänen, Liisa

2011 *Kristilliset symbolit: Ikkuna pyhään.* Helsinki: Kirjapaja.

Walker, Nathan, Alice, Chan & Bruce McEver

2021 Religious Literacy: Civic Education for a Common Good. Latest articles. *Religion & Education.*

Weintraub, Daniel

2017 Juutalaiset ja juutalaisuus Suomessa. Teoksessa Ruth Illman, Kimmo Ketola, Riitta Latvio & Jussi Sohlberg (toim.) *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*, 116–125. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

LIITTEET

Liite 1: Taulukko aineistoon kuuluvista kuvista

Aineiston kuva ja Oppiaine	Kuvan sijainti ja koko	Leipätekstin otsikot aukeamalla/sivulla	Mitä kuvassa on? Mitä kuva esittää?	Kuvateksti
Aineiston kuva 1. ET	s. 72 Sivun yläpuoli, Teksti kuvan alapuolella. 11,0cm x 18,0cm (198cm ²)	Islam maailmalla, Islam nousee valtauskonnoksi, Islamilainen yhteiskunta	Neljä musliminaista kävelee kadulla pois päin kuvaajasta. Jokaisella on erivärinen hijab. Vastaa kävelee 2 hijab päistä naista. Taustalla olevilla Hijab.	”Islamin pukeutumissäännöt näkyvät eri tavoin eri kulttuureissa.”
Aineiston kuva 2. UE	s. 71 Sivun yläpuoli, teksti kuvan alapuolella. 11,5cm x 16,8cm (193,2cm ²)	Islamilainen laki ja elämäntapa, Saria on islamin laki, Muslimin elämäntapa	Mies kaupassa Halal-lihahyllyn edessä. Miehellä on kädessä yksi lihapaketti ja hän katsoo sitä.	”Muslimit syövät halal-ruokaa.”
Aineiston kuva 3. UE	s. 63 Oikea alareuna. Teksti kuvan yläpuolella. 5,0cm x 6,5cm (32,5cm ²)	Islam	Kaksi poikaa istuvat pöytien takana peräkkäin. Molemmat kirjoittavat. Kuvassa myös kirja. Pojat opiskelevat.	Ei ole
Aineiston kuva 4. UE	s. 44 Alareuna. Otsikko sekä teksti kuvan yläpuolella 10,0cm x 18,0cm (180cm ²)	Juutalainen elämäntapa, Sapattina synagogaan, Juutalaisuus eri elämänvaiheissa	Juutalainen miesmuusikko aurinkolasit sekä kipa päässä, rennot vaatteet ja lenkkarit. Mies on lavalla mikrofonin kanssa esiintymässä. Takana paljon yleisöä puuta ja teltoja. Mies hyppää ilmaan.	”Juutalaisen muusikon Matisyahun musiikissa kuuluu uskonto.
Aineiston kuva 5. UE	s. 55 Sivun yläreuna. Tekstiä kuvan alapuolella. 11,0cm x 18,0cm (198cm ²)	Raamattu ja Jeesus, Raamattu on pyhä kirjasto, Jumalalla on kolme persoonaa, Esikuvana Jeesus	Kaksi miestä seisoo meren päällä. Takana näkyy majakka sekä majakalle johtavaa maata. Toinen mies arkisissa vaatteissa. Toinen	”Elokuvasssa <i>Bruce, taivaanlahja</i> Bruce saa jumalallisia kykyjä ja muun muassa kävelee vetten päällä.”

			pukeutunut kokonaan valkoiseen. Valkoiseen pukeutunut mies pitää toista käsivarsista kiinni. Miehet katsovat toisiaan silmiin.	
Aineiston kuva 6. UE	s. 59 Sivun alareuna. Teksti yläpuolella. 10,0cm x 18,0cm (180cm ²)	Kristillinen seurakunta, Lähetystyö ja yhteistyö, Virat ja diakonia.	Mies seisoo muovituolin päällä ja pitää kädessään kuvaukseen liittyvää laitetta. Laitteen alla poseeraa värikkäisiin vaatteisiin pukeutunut nainen, jolla on olkapäillään puuvartinen kuokka. Kuvassa myös mikrofoni, valo, 4 tummaihoista miestä, joista yksi ajaa pyörällä ja toinen seisoo pyörän takaosassa.	”Huippumalli haussa - ohjelman mallit kuvattiin kristillisen hyväntekeväisyysjärjestö Fidan mainoskampanjaan Keniassa.”
Aineiston kuva 7. ET	s. 73 Vasen alakulma, tekstiä on kuvan yläpuolella sekä oikealla puolella. 4,8cm x 7,0cm (33,6cm ²)	Islam maailmalla, Islam nousee valtauskonnoksi, Islamilainen yhteiskunta.	Viisi muslimilasta istuu jollakin rakennelmalla ulkona. Kaksi lapsista on tyttöjä ja kolme poikaa. Takana näkyy kasvillisuutta. He katsovat kuvanottajaa päin.	”Islam on levinnyt ympäri maailmaa. Esimerkiksi Indonesiassa elää paljon muslimeita.”
Aineiston kuva 8. ET	s. 73 Oikea yläreuna. Tekstiä sekä kuvan vasemmalla puolella että alapuolella. 7,7cm x 7,0cm (53,9cm ²)	Islam maailmalla, Islam nousee valtauskonnoksi, Islamilainen yhteiskunta.	Vihreään asuun (takki, paita ja mekko) pukeutunut henkilö tanssii kädet ylhäällä ja mekko heiluu. Päässä kapea pitkä päähine	”Tanssivat dervissit edustavat islamin mystisyyttä korostavaa suuntauusta, suufileisuutta.”
Aineiston kuva 9. ET	s. 88 Sivun vasen alareuna. Tekstiä kuvan yläpuolella sekä oikealla puolella. 10,4cm	Tataarit ja juutalaiset, Suomen tataarit, Juutalaiset Suomessa.	Nainen, joka hymyilee kuvanottajalle. Aurinkolasit päällä. Valkoinen paita ja vihreät	”Näyttelijä ja kunnallispoliitikko Jasmin Hamid kuuluu tataarivähemmistöön.”

	x 7,0cm (72,8cm ²)		housut. Käsissään valkoinen neule. Taustalla puu, katu ja nurmea.	
Aineiston kuva 10. UE	s. 64 Sivun yläpuoli. Otsikko sekä teksti kuvan alapuolella. 10,2cm x 18,0cm (183,6cm ²)	Arabiasta maailmalle, Profeetta Muhammad perusti islamin.	Neljä suufilaista miestä, jotka tanssivat kädet levällään. Miehet ovat pukeutuneet valkoisiin mekkoihin sekä takkiin. Päässä korkea lakki. Taustalla näkyy soittajia sekä katsojia.	”Suufilainen liike on islamin mystiikkaa. Suufit tavoittelevat kokemusta Jumalan läsnäolosta muun muassa tanssimalla ja lukemalla ääneen pyhiä tekstejä.”
Aineiston kuva 11, 12, 13. UE	s. 70 Vasen alareuna. Teksti kuvien yläpuolella sekä oikealla puolella. Ylin kuva: 4,4cm x 7,0cm. (30,8cm ²) Vasen alhaalla: 4,2 cm x 3,4cm. (14,3cm ²) Oikea alhaalla: 4,2cm x 3,5cm (14,7cm ²)	Islamilainen laki ja elämäntapa, Saria on islamin laki, Muslimin elämänkaari.	Kolmen naisen kasvot. Kolme eri kuvaa yhdessä. Yksi pukeutunut hijabiin, toinen niqabiin ja kolmas burkaan. Kaikki katsovat suoraan kuvanottajaa päin.	”Musliminauset käyttävät erilaisia huiveja. Islamilaisessa maailmassa yleisin on hijab, joka peittää hiukset, mutta jättää kasvot näkyviin. Niqab jättää näkyviin vain silmit. Burka peittää kasvot ja kehon.”
Aineiston kuva 14. UE	s. 50 Vasen alareuna. Tekstiä kuvan yläpuolella. 5,8cm x 8,9cm (51,6cm ²)	Kristinusko	Tummaihoisen henkilö kädet ylhällä, selkäpäin. Hänen takana noin 20 ihmistä kädet ilmassa. Kaikki ovat jonkinlaisen rakennuksen	Ei ole
Aineiston kuva 15. UE	s. 56 Vasen reuna, keskellä/alhaalla Tekstiä on yläpuolella sekä oikealla puolella 10,4cm x 7,5cm (78,0cm ²)	Kristillinen vuodenkierto, Kristityt kokoontuvat jumalanpalvelukseen, Kristilliset juhlat	Neljä nuorta tunturin päällä istumassa lähekkäin. Kaikki katsovat suoraan kuvanottajaa päin. Iso puinen risti on tunturilla heidän kanssaan	”Luterilainen kirkko opettaa nuorille kristinuskon perusasioita. Rippikoulun voi käydä vaikka tuntureilla vaeltaen.”
Aineiston kuva 16. UE	s. 58 Sivun yläreuna. Otsikko sekä teksti kuvan alapuolella. 12,0cm x 18,0cm (216cm ²)	Kristillinen seurakunta, Lähetystyö ja yhteistyö, Virat ja diakonia.	Mies lavalla mikrofoni kädessä. Katsomossa nuoria. Katsomo on aidattu irti lavasta. Mies esiintyy yleisölle.	”Helluntalainen Youth Celebration -tapahtuma järjestetään vuosittain Keuruulla.”
Aineiston kuva 17. UE	s. 61 Sivun alareuna. Teksti on kuvan yläpuolella.	Luostarissa keskitytään hengelliseen elämään.	Kolme nunnaa pelaa sulkapalloa. Nunnat ovat	”Lontoolaiset nunnat pelaamassa sulkapalloa.”

	7,8cm x 14,6cm (113,9cm ²)		pukeutuneet stereotyyppisiin nunnankaapuihin. Nunnat pelaavat nurmikolla, takana näkyy kivimuuri sekä kasvillisuutta.	
Aineiston kuva 18. ET	s. 67 Sivun alapuoli, teksti kuvan yläpuolella. 8,0cm x 16,8cm (134,4cm ²)	Kristinusko maailmalla, Kristinuskon monet suuntaukset, Tapoja ja toimintaa, Kristinuskon monimuotoisuus	Albaan pukeutuneita nuoria polvistuneina alttarille ehtoolliselle. Nuoret ovat selkápäin. Kaksi miestä jakaa ehtoollista.	”Rippikoulun päättää konfirmaatio, jossa nuori vahvistaa kuulumisensa kirkkoon.”
Aineiston kuva 19. UE	s. 38 Vasen alakulma, Teksti kuvan yläpuolella. 6,1cm x 8,0cm (48,8cm ²)	Juutalaisuus, bar mitsva	Perhe (Äiti, isä ja poika) sekä Kipa päässä ja Toora kädessä oleva mies.	Ei ole
Aineiston kuva 20. UE	s. 40 Yläreuna, Otsikon ja tekstin yläpuolella. Puolet koko sivusta. 12,0 x 18,0cm (216cm ²)	Juutalaisuus, pieni maailmanusko, Juutalaisuus on vanhimpia maailmanuskoja	Nuoria ihmisiä (poikia) juutalaisessa Purim-juhlassa. Henkilöt ovat pukeutuneet siniseen kaapuun ja kalapäähineeseen	”Juutalaisessa Purim-juhlassa on lupa hullutella”
Aineiston kuva 21. UE	s. 46 Sivun alareuna, Teksti kuvan yläpuolella. 10,5cm x 16,8cm (176,4cm ²)	Perinteet siirtyvät juhlissa. Juhlat rytmittävät juutalaista vuotta. Juhlat kertovat juutalaisten historiasta.	Vanha parrakas mies sekä nuorempi poika, jolla on kipa päässä sekä pulisongit. Vanha mies pitää kädessään jokin kasvi ja poika seuraa tarkasti, mitä mies tekee.	”Lehtimajanjuhlan aikaan monet rakentavat Tooran ohjeiden mukaan lehtimajan kotinsa lähistölle. Jotkut juutalaiset asuvat majassa koko seitsemänpäiväisen juhlan ajan.”
Aineiston kuva 22. UE	s. 48 Vasen alareuna. Tekstiä kuvan yläpuolella sekä oikealla puolella. 10,0cm x 7,5cm (75,0cm ²)	Taitoaukeama, Muistana nämä juutalaisuudesta, Jakson kokoavat tehtävät.	Aviopari, hääkatos, kukkia, morsian pukeutunut valkoiseen mekkoon ja huntuun, sulhanen valkoiseen kipaan ja mustaan pukuun. Pari pitää toisiaan kädestä ja seisovat hääkatoksen alla katsoen toisiaan.	”Juutalainen hääkatos huppa symboloi kotia, jonka aviopari rakentaa yhdessä.”

Aineiston kuva 23. UE	s. 43 Vasen yläkulma. Tekstiä on sekä kuvan alla että oikealla puolella. 7,0cm x 7,0cm (49,0cm ²)	Juutalaisuus, Opin ydin löytyy Toorasta, Usko yhteen Jumalaan, Toora antaa ohjeita elämään	Nuori tyttö, Menora, Menorassa on tähti, kirja (mahdollisesti heprealainen Raamattu. Tyttö lukee Menoran takana kirjaa	Ei ole
Aineiston kuva 24. UE	s. 42 Alareuna, Otsikon ja tekstin alapuolella. Puolet koko sivusta. 13,0cm x 18,0cm (234,0cm ²)	Juutalaisuus, Opin ydin löytyy Toorasta, Usko yhteen Jumalaan, Toora antaa ohjeita elämään	Nuoria miehiä. Toora. He lukevat Tooraa mustat hatut päässä.	”Juutalaiset nuoret miehet tutkivat Tooraa.”
Aineiston kuva 25. UE	s. 45 Oikealla keskellä. 4,5cm x 7,0cm (31,5cm ²)	Juutalainen elämäntapa, Sapattina synagogaan, Juutalaisuus eri elämänvaiheissa.	Poika selkään, Kipa. Pojalla on kipa päässä ja katsoo pois päin.	”Kipa on pyöreä päähine, jota juutalaiset miehet käyttävät. Myös ei-juutalaiset käyttävät päähinettä vieraillessaan juutalaisessa synagogassa. Tällä pojalla on kipassaan jalkapallojoukkueen tunnus.
Aineiston kuva 26. UE	s. 69 Sivun yläpuoli. Teksti kuvan alapuolella. 10,7cm x 16,8cm (179,8cm ²)	Muslimin viisi velvollisuutta, Uskontunnustus ja rukous, Paasto, almuvero ja pyhiinvaellus.	Iäkkäitä miehiä valkoisiin pukeutuneina pyrkimässä Kaaban pyhäkön mustan kiven luokse koskettamaan sitä. Kiven vieressä vartija.	”Joka vuosi pyhiinvaelluskuukauden aikaan miljoonat muslimit tekevät pyhiinvaelluksen Kaaban pyhäkköön mustan kiven luokse.”
Aineiston kuva 27. UE	s. 66 Sivun alareuna. Teksti kuvan yläpuolella. 7,9cm x 14,7cm (116,1cm ²)	Koraani ja profectan esimerkki, Profectta Muhammin ilmestykset, Jumalan tahto on Koraanissa.	Neljä naista kuvan etualalla kädet kasvojensa vierellä. He ovat pukeutuneet huntuihin (sininen, valkoinen, musta, punainen). He rukoilevat. Taustalla muita rukoilevia naisia.	”Naiset rukoilevat yleensä miehistä erillään, joko kotona tai moskeijassa, jossa heillä on oma rukoustila.”